

Барыс Пятровіч

Жыць не страшна

Фрэскі - 1, 2, 3, 4...

УДК
ББК
К

Барыс Пятровіч.

Жыць не страшна: фрэскі -1, 2, 3, 4. / Барыс Пятровіч.
– Мн.: Медисонт, 2008. – 256 с.

ISBN

У новую кнігу Барыса Пятровіча (Сачанкі) ўвайшлі кароткія навэлы, якія маюць падназву "фрэскі". Так, фрэскі, бо пішуцца яны за адзін раз, як і маляюцца ў храме – пакуль не высахла тынкоўка. І не перапісваюцца, бо нельга ўвайсьці ў адзін і той жа настрой двойчы... У гэтым зборніку вы зможаце прасачыць аўтарскае развіццё жанру: ад сюжэтнае прозы да прозы ў вершах.

УДК
ББК
К

ISBN

© Барыс Пятровіч, 2008
© Медисонт,
мастацкае афармленьне, 2008

Гісторыя аднаго інтэрв'ю

для часопіса, які будзе. Абавязкова будзе.

Не сказаць, каб я моцна спяшаў, але, па ўсім, ужо спазняўся на важную сустрэчу, і таму ехаў крыху перавышаючы дазволеную хуткасць. Гэтак кіламетраў на дваццаць. Машына бегла паслухмяна, дарога не была слізкай, хоць нядаўна і прайшоў дробны, зусім не летні, дожджык. Сёмае пачуццё падказвала мне, што міліцыянтаў наперадзе няма, і я падумаў, ці не дадаць яшчэ кіламетраў дваццаць. Каб паспець... Раптам над пустым крэслам справа ад мяне нешта пстрыкнула ў паветры, зашыпела, пачуўся незнаёмы, саладкаваты пах, потым прабліснула бела-сіняя маланка, і я ўбачыў, што побач са мною сядзіць прыгожая дзяўчына, апранутая абсалютна незвычайна... Я скінуў хуткасць, ды так рэзка, што той, хто ехаў за мною, абуральна засігналіў і, порстка абганяючы, пакруціў пальцам ля скроні. Пабачыў бы я, што рабіў бы ён на маім месцы... Так, побач са мною, у крэсле, дзе яшчэ хвілю назад было пуста, сядзела дзяўчына гадоў... ну, гэтак, недалёка за дваццаць, у бліскучым камбінезоне, які цесна аблягаў ейныя вабныя формы і... быў – бясколерным, празрыстым... цэлафанам міліметраў у пяць таўшчыней, які рабіў маю нечаканую спадарожніцу яшчэ прыгажэйшай.

Дзяўчына міла ўсміхнулася, кранула рукою шыю і лёгенька адхінула з твару, а потым з усёй галавы, празрыстую скуру ці лепш проста – капюшон камбінезону, і прамовіла:

- Прашу прабачэння. Але іначай я не магла.
- Што «не магла»?
- Патрапіць да цябе...
- «Нішто сабе, – падумаў я, – дзяўчо са мною ўжо на «ты»... І адкуль яно, такое нахабнае ўзялося?» Бывала, падвозіў я шмат каго, але ніхто ніколі вось так адразу не пераходзіў на «ты».
- Даруй, я сапраўды іначай не магла. Толькі так – выключна нечакана, бо тады ты – не паверыў бы мне. А цяпер павінен паверыць – я з будучыні...
- Адкуль? З будучыні...
- ...Так, з будучыні. У мяне заданьне ад рэдакцыі часопісу ўзяць у цябе інтэрв'ю.
- А чаму б Вам не з'явіцца да мяне дзе-небудзь у іншым месцы. Больш спакойным. Дома, скажам, ці на адпачынку, на рыбалцы...
- Але ж ты амаль не бываеш адзін. Заўсёды побач нехта ёсць.
- І ноччу?
- Ноччу побач жонка. Уяві сабе, я...
- ...Ня трэба, уявіў. Дык адкуль Вы?
- З трыццатага стагоддзя.
- Ого! І там яшчэ ёсць жыццё?
- Як бачыш, ёсць.
- І дзе ж Вашая «машына часу»? У кустах прыхаваная...
- Яна не патрэбная. Гэта ўсё прыдумкі пісьменьнікаў, якіх у вас называюць, здаецца, фантастамі. Ха-ха, вось ужо сапраўды дакладна: фантасты – значыць, тыя, хто прыдумвае не толькі тое, чаго няма, але і чаго ніколі не будзе ў такім выглядзе, як яны прыдумалі... Перамяшчэнне ў часе не патрабуе грувасткага абсталявання, нейкіх там колаў, колбаў ды механізмаў увогуле.
- Бачу. Калі не ў часе, дык у прасторы дакладна... І што ж Вас цікавіць? Вам трэба менавіта я ці проста нейкая, прабачце, разумная істота ў гэтым часе?

- Менавіта ты.
- І што, там, у Вашым далёка, мяне ведаюць?
- Не тое, каб... Я потым патлумачу.
- Памятаюць настолькі, каб пасылаць журналістаў?
- Я патлумачу... потым.
- І што ж тады Вас цікавіць?
- Даруй, звяртайся да мяне на «ты», мне нязвыкла гэтае тваё знароклівае «вы» і незразумела. Яно мяне нервуе. У нашым часе ўсім кажуць толькі «ты».
- Добра, але ж і мне тваё «ты» таксама рэзанула.
- Да гэтага прывыкнуць лягчэй – такая традыцыя была і ў тваіх продкаў.
- Хай будзе так. Дык што ж цікавіць журналіста з будучыні?
- Ну, часу ў нас няшмат, таму я адразу да справы. Першае пытанне традыцыйнае: як ты стаў пісьменнікам?
- Пісьменнікам? Ну што ж, бяры асадку, паперу, камеру ці што там і – запісвай, здымай...
- Мне не трэба нічога, усё са мной, ува мне, – і яна міргнула вачыма, як відэакамеру ўключыла.
- Даруй, я гэтак пажартаваў... Ты ж з будучыні. Разумею... Стаў, кажаш... Пісьменнікам... Я сумняваюся, што – стаў. І чым далей, тым болей... Увогуле, з гэтым пытаннем ты спазнілася гадоў на дваццаць-трыццаць. Трэба было апускацца ў той час, калі я пачынаў. Вось тады я і распавёў бы табе без сумневаў пра першае каханне і пра першы твор...
- Добра, тады наколькі напісанае табой звязанае з тваёй біяграфіяй, наколькі творы аўтабіяграфічныя, жыццёвыя.
- Мае творы наколькі біяграфічныя, настолькі і небіяграфічныя. Нават выдумляючы, я пісаў пра сябе. Але і апісваючы сваё жыццё я не трымаўся праўды... Зрэшты, гэта абсалютна няважна ні для мяне, ні для чытачоў. Тым болей, што зусім немажлі-

ва, урэшце рэшт, вылучыць, аддзяліць тое, што было ад таго, што выдуманна і наадварот. Бо і там, і там – я, такі, які ёсць, і не інакшы. Ад сябе не схаваешся за словамі, і не зробіш сябе лепшым ці горшым... А потым – усё залежыць ад успрыняцця кожнага асобнага чалавека, чытача. Ну вось, да прыкладу, я апішу гэтую сустрэчу з табою. Як нечакана ты з'явілася ў маёй машыне, на хуткасі... Яна, сустрэча гэтая, была, дакладней – ёсць на праўдзе. Але хто мне паверыць, што гэта было насамрэч, а не мая выдумка, не мроя?

– Ніхто.

– Нават ты сама праз тысячу гадоў?

– Не ведаю. Ды што з таго – паверу я, альбо не паверу. Нічога ад таго не зменіцца. Галоўнае не факт сустрэчы, а...

– ...Вось іменна... Гэтак і з іншымі сюжэтамі. Узятымі з жыцця. Ці з галавы.

– Сапраўды, усё звычайна, на паверхні... Аднак чытачоў нашых такі адказ не задаволіць.

– Чаму?

– Занадта проста. Давай адкажам так: аўтабіяграфічнае і выдуманнае ў маіх творах арганічна спалучаецца...

– Стоп-стоп-стоп... Хопіць. До... Я бачу за тысячу гадоў журналісты зусім не змяніліся. Табе цікава тое, што сказаў я, ці тое, што хочучь пачуць чытачы?

– Ёсць законы прафесіі... Я не належу сабе. Я выконваю заданне рэдакцыі.

– Няважна... Не тлумач, калі ласка, не трэба... Сам журналіст... Дык што яшчэ хочучь ведаць чытачы?

– «Ка-лі лас-ка», як файна, трэба запомніць... Прабач, ім цікава, чаму ваша мова, якая стала сусветнай, была ў такім заняпадзе ў дваццатым стагоддзі?

– Пытанне не да мяне. Ці мала якія часы перажывалі розныя мовы ў сваім развіцці. Мы цяпер, не ў сваё апраўданне, а так, дзеля прыкладу, згадваем

адроджаныя з попелу іўрыт альбо нарвежскую, чэшскую мовы... І верым у цудоўную будучыню беларускай – самай мілагучнай мовы ў свеце. А таму, пачуўшы зараз твае словы, я не хачу нават казаць пра тое, што было для цябе і ёсць для мяне, я рады за тое, што будзе!

– Ох, ужо гэтыя пісьменнікі. Ну хоць бы тое, што ў нас штампам лічаць сказаў: каланізацыя, знешнефікацыя, глабалізацыя...

– Ну, калі гэта хочуць бачыць чытачы – напішы сама. Ці скажы за кадрам, калі гэта відэачасопіс. Але, пагадзіся, галоўнае не прычына, а вынік. Ці не так? Для цябе ўжо не павінна быць важным, што ёсць зараз і чаму. Ці не так? Важна, што мы маем, урэшце рэшт, у будучыні. Ці не так?

– Так. І тым не менш, хачу пачуць з першых вуснаў... Чаму?

– О не, прабач, дзякуй за навіну. Каб ты ведала, як мне прыемна: не дарэмна значыць... Я ж думаў, ды што там: думаю, лічу, што праз стагоддзі мовы ўвогуле адамруць, як малпавы рудымент, і людзі будуць зносіцца на ўзроўні думак, пачуццяў.

– Так і ёсць. Але пры непасрэдным, блізкім кантакце: у адным пакоі, у... адной машыне... А на адлегласці, на міжпланетным узроўні, патрэбныя словы. І пажадана – адное мовы.

– Прыемна. Бальзам на душу... Але чаму менавіта белару...

– ...Даруй, – нечакана груба, рэзка і непрыемна, перапыніла мяне дзяўчына, – тут я не адказваю, я толькі пытаю. Я й так, пэўна, сказала нешта лішняе. Ты, бачу, нічога ня чуў пра пачатак сьвету, пра сваіх продкаў-этрускаў... Даруй, але – наступнае пытанне: ты сапраўды ў сваім часе такі адзінокі, сапраўды пачуваешся паўсюль самотным?

«Яе можна зразумець, – падумаў я, супакойваючы сябе, – яна і так прагаварылася. Але – ці не машына

яна? А мо там усе такія... цвёрдаскурія...» І, як мог, спакойна адказаў:

– Ніхто ў мяне пра гэта ніколі не пытаўся. Здаецца, я ўсё сказаў, усё патлумачыў: і пра тое, што можна быць самотным сярод гвалту ў перапоўненым вагоне метро і несамотным на бязлюдным востраве... Аднак, гэта для ўсіх, агулам, для чалавецтва цалкам. А кожны паасобку – бязмежна адзіночны, нават... так, нават сярод сяброў на сваім дні народзінаў... І, думаю, няма больш самотнае істоты ў сусвеце, чым чалавек. Кожны. Сам. Адзіны і непаўторны... І самотнасць гэтая якраз ад разумення непаўторнасці. Непаўторнасці кожнае пражытае хвілі. Непаўторнасці кожнага асабістага лёсу... Усё астатняе – штучнае, няпраўда, жаданьне падмануць сябе, сваю адзіноту. І мне здаецца цяпер, чым далей будзе жыць, існаваць чалавецтва ў цэлым, тым мацней будзе адчуваць сваю адзіноту – самоту ў гэтым свеце – кожны асобны чалавек.

– А што тады ёсць жыццё? Ці не шкадуеш ты, што нарадзіўся ў сваім стагоддзі, а не пазней? Ці раней... Ты разумеееш: я пра шчасце быць...

– Жыццё ёсць найвялікшая выпадковасць, якая магла не стацца. І для кожнага асабіста і для чалавецтва ў цэлым – аб-са-лют-на-я вы-пад-ко-васць, збег абставінаў, якія маглі не скласіся, не быць. І трэба радавацца, што гэта здарылася, калі гэта здарылася... Не ведаю, ці ёсць у мяне досвед жыцця ў іншыя часы: мінулыя ці наступныя – не дадзена мне гэта ведаць; не ведаю, жыў я раней і ці буду яшчэ жыць і не ведаць, што я жыў ужо ў дваццатым-дваццаці першым стагоддзях, але я шчаслівы тым, што пабыў тут і ў гэтай краіне якраз у самы пераломны час... Вось так... Ад шчасця быць – не адмаўляюся: для мяне любое *быць* – шчасце: птушкай, травінкай, мурашом, тым болей – чалавекам... Ну а застацца ў часе – шчасце ўдвая.

– А што ёсць абсалютнае шчасце? І ці ёсць яно ўвогуле?

– Ну для нас з табою ўжо няма, бо мы ёсць. Абсалютнае шчасце – не быць зусім. І не мець ніякіх пытанняў, тым болей пра шчасце... Ты згаджаешся з гэтым?

Я зірнуў на дзяўчыну, каб упэўніцца, і ўбачыў, што яна ў гэты момант была занятая нечым сваім, быццам якраз з некім перамаўлялася... Я падумаў: трэба спытаць, як яе завуць ды паспрабаваць выпытаць у яе яшчэ што-небудзь пра будучыню: цікава ж ведаць, што там нас, а можа, і мяне, чакае... Дзяўчына, між тым, нібыта апамяталася, кінула імклівы позірк наперад і раптам захвалявалася, заспяшалася:

– Вой, як хутка праляцеў мой час! Пад'язджаем, Менск... Мне трэба вяртацца. Тэрмінова... Ну, бывай! – хуценька прагаварыла яна ўсе гэтыя словы, потым паўтарыла разборліва, па складах, апошняе: – бывай! – і растала гэтаксама імгненна, як і ўзьнікла некалі.

Зноў на сядзенні побач нешта зашыпела, быццам нехта пракалоў паветраны шарык, мільгнула, амаль няўлоўна, драбнютка блакітна-белая маланачка, і я зноў улавіў знаёмы незнаёмы пах... Адтуль, з нічога, пачулася яшчэ: «Фу, хвала мне, паспела...», – і... цішыня.

Я страсянуў галавою, адкідваючы нядаўняе мроіва, перавёў вочы ад апусцелага крэсла ўперад, на дарогу, і знерухомеў: проста на мяне, па сустрэчнай, лоб у лоб, шалёна міргаючы фарамі, нёсся грузавік.

30 снежня 2007 г.

Рой

Тралейбус лятаў над горадам. Белы з чырвоным пасам рэкламы фірмы «Дайнова». Знізу ён здаваўся вялізнай аўтамашынай «хуткай дапамогі» з рожкамі. Тралейбус кружляў і кружляў над цэнтральную плошчай, нібы самалёт, які просіць пасадкі, а «зямля» не дае. З тралейбуса па адным выпадалі пасажыры і ляцелі ўніз, да дамоў і дрэваў, да асфальту, дзе чакала іх смерць. Кароткая, імгненная, як вечнасць.

Тралейбус лятаў і лятаў. І пасажыры не сканчаліся ў ім, і горад пад ім не драбнеў, і вечнасць не хацела сціскацца ў імгненне, а хацела быць доўгай, як жыццё, як перадсмяротны крык чалавека, што падае з тралейбуса на зямлю.

Віктар глядзеў на расчынены карабок запалак, што ляжаў перад ім на падваконьні, на карычневыя галоўкі запалак, аднолькавыя, як кучаравыя галовы забітых і складзеных у штабелі мурынаў, і думаў пра лятаючы над горадам белы тралейбус з чырвоным пасам і рожкамі на сьпіне, з якога вывальваліся і вывальваліся людзі. Аднолькавыя адсюль, знізу, як мурыны ў штабелі, як запалкі ў карабку, аднолькавыя, пакуль далёкія і чужыя.

Людзі ляцелі да зямлі і знікалі недзе за шматпаварховікамі і вершалінамі высозных таполяў, і Віктар мог толькі ўявіць, як далятаюць яны да зямлі і глуха ўмінаюць яе сабою — ён бачыў некалі, як гэтак падалі яблыккі на раллю, — як мякка бухаюць на асфальт, уліпаючы ў яго і распырскваючы кроў, як нанізваюцца на платы, на тэлеантэны... А класны малюначак: чалавек

падае з неба, нанізваецца чэравам на тэлеантэну, слізгае па ейным ствале зверху ўніз і спыняецца пасярод смешна торгаючы рукамі і нагамі — дрыг-дрыг, як на нітачках... Віктар засмяўся, пырскаючы слінай на шыбу і туманячы яе сваім дыханнем.

— Віця, ідзі есці...

Гэта мама. З кухні. Адтуль ідзе салодкі пах падсмажанае свежае свініны, быццам і сапраўды свініна, якую ранкам мама купіла на кірмашы, была свежай і свінной. Нешта сала на кірмашах не прадаюць, а ўсё выразка ды выразка, паляндвічка ды паляндвічка... І ніхто ніколі не цікавіўся, куды знікаюць тыя людзі, што выпадаюць з лятаючага над горадам белага тралейбуса з чырвоным пасам.

А на калгасных фермах свінні паміраюць сваёй смерцю, дохнуць ад старасці. Іх ніхто не хоча там купляць. Яны ляжаць здохлыя на фермах і раздуваюцца. Здохлыя свінні могуць лятаць. Як паветраныя шары. Іх збіваюць кулямётнымі чэргамі з верталётаў. Разрыўнымі кулямі. І на зямлю падаюць адсартаваныя кавалкі свініны: бачок, грудзінка, філей... Мама купіла мякаць сцягна без сала і абяцала зрабіць катлеты па-беларуску з рабрынкай — успомніў Віктар, зглытнуў сліну, і адгукнуўся:

— Іду...

Ён узяў запалкі, але карабок не зачыніў, а дастаў адну запалку і чыркатуў ёю па шурпатым, карычневым баку карабка. На ім застаўся свежы пісяг, а запалка занялася хутка-радасным агеньчыкам, які разгарэўся і тут жа пачаў аціхаць. Запалка патухла, так і не перадаўшы сваё жыццё нікому. І за ёю, за вакном, Віктар зноў убачыў тралейбус, з якога выпадалі людзі. Ужо нават не выпадалі, а выскоквалі. Самі. Як жа абрыдла ім жыццё ў лятаючым над горадам тралейбусе колеру «хуткай дапамогі», калі яны адважваліся выкінуцца з яго... А-а, гэта яны спадзяваліся навучыцца лятаць...

— Віця, ідзі есці! Астыне...

— Іду...

Так. Людзі махалі рукамі, як крыллем, і жаданне лятаць у іх было такім моцным, што некаторыя нават падаць пачалі павольней. Віктар зноў чыркануў запалкаю і стаў прыпальваць людзям рукі, як мухам крылы. Людзі курчыліся, нібы мухі пад полымем, і падалі ўніз імкліва, як і раней.

Віктар так захапіўся сваёй працай, што не заўважыў, як падпаліў фіранку, як занялася яна тым жа хутка-радасным полымем, якое ў момант зжэрла яе і перакінулася на штору. Запалкі, што гінулі дарма, прыпякалі Віктару пальцы, але ён не звяртаў увагі на боль: чакаў наступнага пасажыра, лавіў яго на агенчык і падсмажваў. У пакоі смярдзела паленым, а людзі ў тралейбусе ўсё не сканчаліся. Нібы пчолы з вулею выляталі яны па адным, але не вярталіся назад з нектарам, а згаралі, успыхвалі іскрынкай над запалкаю, і знікалі недзе ўнізе за дрэвамі і дамамі...

— Віця, што ж ты робіш! — маці ўбегла ў пакой, шапіла коўдру і пачала збіваць ёю полымя. А Віктар злавіў рукою тралейбус, заціснуў у кулаку і раструшчыў яго, змяў у далоні, раздушыў, як карабок запалак, разам з астатнімі пасажырамі, каб не лятаў ён болей над горадам і не нараджаў з сябе лятаючых людзей.

Адзінота

На дрэве нехта жыў. Саша даўно гэта западозрыў. Таму вакно на варыўні, пад якім расло дрэва, ён ніколі не расчыняў. Той, хто жыў на дрэве, ужо адным сваім існаваннем спакушаў яго адчыніць вакно, каб пазнаёміцца. Саша не зайздросціў таму, хто жыў на дрэве, а той не зайздросціў яму — яны не былі ворагамі, а значыць рана ці позна знаёмства павінна было адбыцца. І гарантыяй таму была іхняя адзінота.

Аднойчы да Сашы прыйшла жанчына. Яна была п'яная і прыйшла аддацца. Яна называла сябе курачкай, а потым лісчкай. Гэта гучала ласкава, кранальна і вабна. Хітрая лісчка пекнай курачкай прынесла сябе да Сашы, каб задаволіць сваю патрэбу ў мужчыне. Калі ў Сашы ўзнікала падобная праблема, ён таксама ішоў да яе і яна ніколі яму не адмаўляла. Нават калі была цвярозаю.

Саша сябе ніяк не называў — ні пеўнікам, ні іншай птушкаю ці зверам. Ён проста спаражняў сябе. Вось такім чынам яны і дапаўнялі адно аднога, астатні час жывучы ў адзіноце пустых пакояў. Яны існавалі побач і толькі зрэдку, насуперак геаметрыі, перасякаліся іхнія паралельныя жыццёвыя дарогі.

Яна сядзела на варыўні спінаю да вакна, піла гарбату — размяклая і салодкая. Пажадная. Той, хто жыў на дрэве, відаць, гэта адчуў. Адчуў жанчыну, якой трэба мужчына. І таму, калі яна пайшла ў пакой распранацца і класціся ў ложка, ён пастукаў галінкаю дрэва ў вакно. «Не расчыняй!» — загадаў Сашу ўнутраны голас, але на гэты раз стрымацца ён

не змог. Яму карцела даведацца: хто там, хто жыве на дрэве... Ён быў не адзін і быў смелым.

Саша расчыніў вакно. Вячэрні вецер крутнуўся па варыўні і вынес яе пахі на вуліцу. На дрэве нікога не было. Галінка, якая шкрабнула па шыбе, матлялася перад Сашавым тварам.

І Саша зразумеў — на дрэве жыла ягоная адзінота. І ёй было адзінока без яго, а яму — без яе. Яшчэ трохі і ён мог бы звар’яець у гэтым пакоі ад адзіноты, што жыла пад вакном...

— Гэй, — паклікала Сашу жанчына, — ты што, заснуў там?

Саша прыгадаў ейныя п’яныя вочы, слінявыя вусны, не — губы... Расчыніў лядоўню, дастаў пляшку гарэлкі, наліў поўную шклянку, выпіў і пайшоў у пакой. Але думкі, што пасяліліся ў ім, ён нават гарэлкаю выгнаць не мог: «Цяпер, калі адзінота перабралася з дрэва да мяне — як я буду жыць? Як мы будзем жыць?..» Быў толькі адзін сродак пазбавіцца яе — забіць. Але забіць яе — забіць сябе...

— Што з табою — спытала жанчына і Саша заўважыў, што сядзіць на ложку голы і ніяк не рэагуе на ейныя ласкі.

— Я не хачу паміраць, — сказаў ён, — я хачу жыць...

— Дык жыві, — сказала жанчына, — жыві! Давай жыць разам!

«Жыць разам? — падумаў Саша. — А, можа, гэта і сапраўды самае мудрае выйсце: жыць разам...» — і адказаў:

— Давай.

Флі-бус...

Бязногі пірат каціўся па асфальце на сваёй нізенькай калясцы: колы шыпелі, прымінаючы шурпатасці, а ён, быццам не заўважаючы нічога вакол сябе, ні звыклых дрэваў, ні штораз новых людзей, абапіраўся і абапіраўся на зямлю дужымі рукамі, нібы веславаў — рыўкамі-штуршкамі рэзкімі і рытмічнымі, як дыска, вез сябе наперад. Каляска прудка бегла, гарцавала на выбоінах, бы малады жарэбчык, ледзь не скідваючы са спіны свайго седака. Пірат пад'ехаў да бабулек, якія гандлявалі ля крамы семкамі, і толькі цяпер Андрэй згледзеў, што ён да таго ж, як і ўсе піраты ў кіно — аднавокі: чорны скураны кружок настролькі цесна захінаў ягонае вока, што нават калі б яно і змагло вызірнуць, не здалела б нічога з-пад таго кружка ўбачыць. Бабулькі счакалі пакуль пірат спыніцца і па чарзе пачалі з ім вітацца, як з даўнім знаёмцам — за руку, і нагадвала гэта не нейкую завядзёнку, а адладжаную цырымонію настолькі, што Андрэй не здзівіўся б нікольні, калі б бабулькі пачалі зараз схіляцца перад піратам, бы фрэйліны на бале. Захапіўшыся незвычайным відовішчам, Андрэй не адразу заўважыў, што вітаючыся бабулькі падаюць пірату, як жабраку, грошы. Аднак пірат не быў жабраком, бо грошы ён уважліва пералічыў і паклаў у брудна-чырвоны, ці не з піянерскага гальштука сшыты, мяшэчак, што матляўся на шнурочку пад барадой, а потым пад'ехаў да апошнія ў радзе бабулькі, якая пры ўважлівым разглядзе аказалася зусім не бабулькаю, а маленькаю дзяўчынкаю гадоў дзесяці, захутанаю

ў хустку па-вясковаму — крыж на крыж на грудзях. Пірат паставіў мяшэчак з непрададзенымі дзяўчын-кай семкамі сабе між куксамі ног, дзяўчынку пасадзіў на шыю і тая, каб не ўпасці, адразу ж схапiлася за ягоныя чырвоныя вушы; пірат тым часам спрытна, на руках, развярнуўся і пакаціўся назад. «Дачка», — падумаў Андрэй і бліжэйшая бабулька, злавіўшы ягоны позірк, хiснула ў адказ галавою: не...

У гэты дзень пірат больш не з'яўляўся. Не выйшла гандляваць семкамі і дзяўчынка. Не было яе і заўтра, і паслязаўтра. І ейнае апошняе месца ў шэрагу бабулек, не заўважнае для нікога, для Андрэя пуставала, быццам расло там дрэўца, ды яго нехта ссек ноччу, і вось прачынаецца Андрэй ранкам, глядзіць у вакно на бабулек, а дрэўца няма, аднак ён ведае, што яно было і не забывае таго...

Пірат жа штодзень падплываў да бабулек, арыстакратычна вітаўся з кожнай, хiба толькі руку не цалаваў, збіраў грошы і ўязджаў у краму, каб хвілінаў праз дзесяць выкаціцца адтуль з цэлафанавым пакетам поўным нейкага начыння, заціснутым між куксаў перад сабою на калясачцы, і гнаў сваё цела дамоў. Адночы Андрэй заўважыў, як з пакета бессаромна выглядвала рыльца пляшкі з бесказыркай на галоўцы, аднак ня з ромам, а з гарэлкай. Шкло было празрыстым і празрыстая гарэлка плéхалася ў сваёй цямніцы, у сваёй турме і шукала смерці на асфальце, а не ў вантробах пірата, ледзь не выкульваючыся з пакету. Пірат заўважыў позірк Андрэя і паправіў пляшку; Андрэю стала сорамна, што ён выдаў яе. Андрэй заплакаў ад незразумелай і таму яшчэ больш крыўднай крыўды і сляза пацякла па празрыстай шыбіне адзінока, як першая кропелька прынесенага нябачнаю хмаркай дажджу. Андрэй зайдросціў пірату без імя і прозвішча. І без ног. У яго было ўсё: і першае, і другое. І трэцяе. Быў і ром у лядоўні. Не кубінскі, танненскі і пякучы ў горле, бы крапіва, а самы сап-

раўдны, родам з некалі вялікае марское і малое цяпер на мапе дзяржавы, радзімы піратаў і іншых людзей. Але нават калі Андрэй напіўся б сапраўднага рому, а не травяляльнай гарэліцы, калі страціў бы ногі па самыя клубы і адно вока заклеіў, схаваў за чорным скураным кружком, калі здабыў бы сабе такую імклівую калясачку і падобныя да тынкоўных дошчачкі, каб пагардліва адпіхваць ад сябе зямлю, калі ўсе, і нават ён сам, забудуць дадзеныя бацькамі яму імя і прозвішча, — ніхто ніколі не назаве яго Піратам. Скажуць: як Пірат, бо Пірат ужо ёсць...

І вось настаў дзень, калі Андрэй пазнаёміўся з піратам. Аказалася — у яго ўсё-ткі ёсць імя. Банальнае: Вася. А клічка — Гулівер. Хоць і марская, але ж — не пірат.

Ён праязджаў на сваёй калясачцы паўз Андрэя. І Андрэй паклікаў яго: пірат! Ён не азваўся. Ён праімчаў міма нават не зірнуўшы на голас, быццам не пачуў. Ён не ведаў, што ён — пірат. Ён быў піратам толькі для Андрэя! У жыцці яго, выявілася потым, клікалі ўсе Вася. Каб Андрэй меў такое імя пры такой знешнасці — ён бы павесіўся на першым жа слупе. Нават калясачку не адвязаўшы.

І Андрэй супакоіўся: у яго яшчэ ёсць будучыня дзеля мінулага — яму ёсць куды адступаць, ёсць куды ўпасці. І ёсць у яго імя пра запас, якое яму падабаецца, і якім ён назаве сябе сам: Пірат. І стане гэтае імя апошнім у ягоным спісе і першым сапраўдным. Файна:

1. Пі-рат. 2. Пі-брат...

1. Кар-сар. 2. Кар-сэр...

1.Флі-бус-т'ер. 2. ...

С-с-с-о-о-о-н-н-н

Учора мне прысніўся сон: мы разам з Ду Фу ідзем у госці да Лі Бо. Мажліва, на дзень нараджэння, а мажліва, і проста так, па-сяброўску.

У Ду Фу ў руцэ скрутак з апошнімі вершамі, сярод якіх і прысвячэнне Лі Бо. Аднак мы гаворым пра мае вершы. Ду Фу не падабаецца, што шмат у іх тэхнікі — самалёты, аўтамашыны, ракеты, цягнікі... і мала жывой прыроды. Шмат перажыванняў, ды мала думак.

Я з ім пагаджаюся. Самалёты, цягнікі — гэта ўсё, безумоўна, другаснае. Яно не павінна заўважацца, не павінна вытыркацца, а тым больш назаліць. «Але я чалавек свайго часу, — апраўдваюся я, — і пішу пра тое, чым жыву, што бачу, што мяне акаляе. У маім горадзе бегаюць ня рыкшы, а таксоўкі. І я пішу пра іх...»

Ду Фу пасміхаецца ў сваю рэдзенькую бародку, гледзячы ці то на мяне, ці то некуды далей — туды, дзе па рэйках лёгка імчыць цягнік з паўсотняй вагонаў.

«А ведаеш, — кажа ён раптам, — ня слухай ты мяне. Паэтычным можа быць усё: і росная ружа, і слізкая жаба, і халодны паравоз, і гарачы конь. Трэба толькі, каб душа словы знайшла, каб прыгожа апранула думкі. А гэта альбо дадзена чалавеку ад нараджэння, альбо — не. Так было і ёсць ва ўсе часы... Вось мы і прыйшлі...»

Лі Бо сустрэў нас ля ўваходу. Павітаўся з Ду Фу і зрабіў выгляд, што мяне не заўважыў. Мне засталоса адное: прачнуцца.

Ударчык

У Менску, каля былога архіерэйскага дому, а цяпер Дома мастацтваў са знакамітым «Мутным вокам» унутры, на тым жа прыгорку справа ад сходаў ёсць купка кустоў бэзу, пад якімі не кожны ведае дзве лаўкі, пастаўленыя дзеля зручнасці адна да адной тварам, а ня спінамі. Некалі, у студэнцкія гады, мы з сябрамі-аднакурснікамі любілі прыходзіць сюды вечарком, каб выпіць пару пляшак добрага віна ці, грэшнай справай — пасля стыпендыі, альбо іспыту — нават пляшачку някепскага каньяку. Нас было чацвёра і мы любілі сядзець побач на адну лаўку, вачыма да расквечанага вечаровымі ліхтарамі, аўтамабільнымі фарамі ды светлафорамі Ленінскага тады праспекту, а на другую лаўку выстаўлялі пляшкі, «пазычаныя» ў кафетэрыі шклянкі ды нешта з закусі. Двое з нас пісалі вершы, двое прозу і мы любілі пагаманіць пра літаратуру наогул і пра творчасць у прыватнасці. Праўда, мажліва, я і прыхарошваю цяпер тых размовы, бо, шчыра прызнацца, не надта памятаю іх. Прыгадваецца асноўнае: нам не падабалася тое жыццё, што акаляла нас, нам не падабалася тая літаратура, якую рабілі яшчэ ня мы, а мясцовыя паэты ды прэзаікі, нам хацелася сказаць нешта сваё, асаблівае, мы адчувалі ў сабе сілы дзеля гэтага і кожны, пэўна, зазіраючы ў будучыню, бачыў сябе лаўрэатам Нобеля, ня меней. Пра зямлю, на якой стаялі (сядзелі) мы пакуль не думалі, мы думалі пра сябе і не было гэта, як мне здаецца сёння, заганай, а было звычайным юначым максімалізмам, без якога салдат не становіцца генералам. Дык вось, сядзелі

мы над праспектам, пасмоктвалі вінцо (ці каньчок) з пазычаных у бліжэйшым універсаме шклянак, глядзелі на жыццё, што віравала ля ног і гаманілі пра літаратуру. Месцейка ж, занятае намі, было вабным не толькі нам, але часы тады былі такія, што калі мы першыя занялі яго (тым больш нас — чацвёрта), то тыя, хто прыходзіў пазней, звычайна, пастаяўшы троху непадалёк і паслухаўшы, што размовы нашыя канца пакуль не маюць, цішком сыходзілі шукаць іншы прыстанак. Але то тыя, хто хацеў выпіць. Бліжэй жа да поўначы вакол нас пачыналі кружляць нецярплівыя парачкі закаханых, якім трэба была, як мінімум, лаўка, і не для таго, каб пляшку паставіць. Незалежна была то восень, зіма, вясна ці лета, мы, заўважыўшы гэткае трапяткое чаканне нашага сыходу, доўга не затрымліваліся, спражнiali пляшкі, клалі іх пад лаўкай на ранішні абход бабулькам, і не йшлі да лесвіцы, а спускаліся ў горад проста адсюль. Было весела і лёгка ступаць у пакатую цемру і ногі самі неслі нас уніз — толькі паспявай перастаўляць іх. Ды дзе там — выпітае блытала рухі і не было таго выпадку, каб нехта не ўпаў і не скаціўся ўніз да елак, што раслі на схіле, але абыходзілася ўсё без сінякоў і драпінаў, адно дружным смехам...

І толькі аднойчы давялося пакінуць нам любімае месца раней, чым звычайна, і не па сваёй ахвоце. Было то позняй вясною, пад лета, бэз ужо добра зелянеў, але яшчэ не цвіў. Мы здалі нейкі важны іспыт і прыйшлі адзначыць падзею. Пілі гэтым разам гарэлку — на лепшае грошай не хапіла і пілася яна не вельмі каб, а так, маленькімі глыткамі, без прымусу, аднак і без жадання. Выпілі мы паўпляшкі, размова не надта вязалася, словы былі рэдкімі, думкі кароткімі. Воўка казаў нешта пра Кафку і Платонава, і сплаў гэтых імёнаў даў на аснове вядомай савецкай песні афарызм, прыпісаны потым сабе нейкім рускім: «Мы рождены, чтоб Кафку сделать былью». Выпілі за гэта, бо ў сацрэалізме ніхто з нас сябе не бачыў і блізка, а

пра тое, каб перасадзіць Кафкаў рэалізм на беларускую глебу тады можна было толькі марыць.

— Жыды нейкія сабраліся, — пачулі мы зусім побач, і з-за бэзавага куста выйшла да нас двое хлопцаў на добрым падпітку. Здавалася, што паасобку яны нават стаяць ня могуць і трымаюцца толькі таму, што цяпер было ў іх на дваіх чатыры нагі.

— Можна я сяду, — сказаў адзін з іх і яны ўдвох селі на лаўку насупраць нас, дзе стаяла недапітая пляшка гарэлкі, а на газеце ляжаў пакроены хлеб, каўбаса, сыр і нож. Воўка перахапіў хлопцаў позірк, ўзяў спізорык, склаў яго і схаваў у кішэню.

— Я панімаю, — сказаў другі хлопец, — мы вам памяшалі. Нічога. Наліце нам па сто і мы пойдзем.

Іхняя бесцырымоннасць нам не падабалася. Усім. І вельмі. Яна злавала і настройвала, як казалі б цяпер, на канфрантацыю. Яшчэ і таму, што больш нахабным быў п'янейшы, які бесперастанку вярочаў языком і нешта плявузгаў сябру пра жыдоў. Яўрэй сярод нас быў — Славік, самы інтэлігентны і самы спакойны — і якраз яго і выбраў п'янейшы за ахвяру, калі мы на іхнія просьбы ці загады, колькі разоў адказалі цвёрдым «не» — не нальем!

— Давай адыйдзем, — казаў хлопец Славіку і непаслухмянай рукою хапаў яго за грудкі, — адыйдзем і пагаворым, адзін на адзін...

Тым часам другі хлопец, які назваўся Сашам, разгаварыўся з намі і Воўка наліў яму ў шклянку грамаў пяцьдзесят і даў выпіць. Саша спрытна выліў у рот гарэлку і стаў у дошку нашым: «сваім».

— Хлопцы, — ціхенька прамовіў ён, каб ня чуў ягоны сябар, — дайце яму добра, каб не лез да вас, а то чапляецца, паскуда... Эй, Колька, чаго прычапіўся да яго, кінь!..

А Колька між тым ужо цягнуў Славіка за грудкі з лаўкі ў цэмуру з тымі ж словамі: «Адзін на адзін — пагаворым...»

Воўка некалі займаўся боксам. Быў нават чэмпіён

нам Гомельскай вобласці сярод юнакоў і першараз-
раднакам. Воўкаў кулак, было, пакаштаваў і я, калі
заўважыў у ягонай тумбачцы ў інтэрнаце баксёрскія
пальчаткі і прапанаваў, сам не разумею чаму: пакажы
пару ударчыкаў, мо спатрэбіцца калі дзеля абароны.
Мы пачапілі па адной пальчатцы на руку, я — на пра-
вую, ён — на ле-вую, не зашнуравалі, а так, адчапнога,
і Воўка, хоць і жартам, але першым жа ўдарам у нос,
паслаў мяне у накаўт. Крыві амаль не было — пара
кропель на кашулі — але нос балеў доўга, бо спачатку
распух, а потым пераноссе пачарнела...

Воўка сказаў Кольку:

— Што ты слабака выбраў. Пойдзем са мною.

— Пайшлі. Адзін на адзін.

Яны адыйшлі колькі крокаў ад лавак. Воўка стаў
у стойку і амаль не размахваючыся, нейк знізу ўверх
коратка тыцнуў кулаком у сківіцу Кольку. Той як
стаяў, так і ўпаў. Нібы з яго шкілет выцягнулі. І ні
руху, ні стогну, як не жывы. Воўка падняў яго руку
— ватная, адпусціў, яна ўпала побач з целаю глуха
змяўшы мінулагодняе лісцё.

Такога зыходу не чакаў ніхто. Нават Воўка, а тым
больш Сашка — Колькаў сябар.

— Хлопцы, — задрыжэў ён, — я нічога, хлопцы. Мы
пойдзем, хлопцы, зараз пойдзем... — ён пацягнуўся да
скурчанага, скамечанага на зямлі Колькі і стаў біць
яго па шчоках.

Калі пачуўся ціхі стогн — мы пераглянуліся. Воў-
ка ўзяў пляшку з рэшткамі гарэлкі і падаў Сашу, і
мы павярнуліся і моўчкі пайшлі з-пад кустоў бэзу
да сходаў, што вялі ад «Мутнага вока» на праспект.
Воўка нагнаў нас, абняў Славіка, нібы апраўдваю-
чыся, нібы няёмкасць, здымаючы; так мы і выйшлі,
але не на праспект, а, паўз Дом афіцэраў, у скверык
Панікоўскага, да Купалаўскага тэатру. Ніхто з нас
нічога не сказаў, але пад кусты бэзу ля архіерэйскага
дому больш выпіваць мы не хадзілі.

Сямён

Сямён жыў у суседнім доме: вокны ў вокны. Сяргей ведаў толькі ягонае імя ды пазнаваў голас. Пра тое, як выглядае Сямён, ён мог хіба здагадвацца. Сямён уяўляўся Сяргею мажным, неакуратным мужчынам гадоў за сорок. Пінжак нарадохрыст, гузікі на кашулі зашпіленыя праз адзін, няголены і стомлены. Стомлены, бо п'яны. П'яны, бо толькі такім Сяргей і чуў яго.

Прыблізна раз на тыдзень Сямён з'яўляўся дамоў далёка за поўнач. Жонка ў кватэру яго не пускала. І тады ад хрыпатага, гарматна-гулкага голасу Сямёна прачыналіся ўсе чатыры дамы Сяргеевага двара і дзесяткі суседніх. «Сучка! — крычаў Сямён, — Бл...ь, адчынай дзверы!» — і стукаў кулаком у вакно: «Бу-бу-бу-бу-бух!». Але, у вакно, бо жыў ён на першым паверсе. Жонка не адгукалася, святло не запальвала, быццам і не было яе дома. «Паследні раз прадупраджаю: пусці ў хату!» — каціўся, як гром — з перакатамі, голас Сямёна па начным двары, а ён сыпаў і сыпаў наўздагон адмысловымі матамі і грукаў у вакно: «Бу-бу-бу-бу-бух! Бу-бу-бу-бу-бух!» Шыбка трымцела, аднак вытрымлівала. Затое ў маім доме, спачатку недзе на трэцім паверсе, потым зьлева і справа на другім і на пятым пачыналі плакаць спалоханыя дзеці. Урэшце рэшт азывалася і жонка: «Ідзі адкуль прыйшоў, кот смуродны!» — выкрыквала яна і голас ейны, прыглушаны шыбамі, здаваўся Сяргею слабым, хворым. Так гавораць жанчыны заплюшчваючы вочы і матляючы галавою ў невыноснай пакуце.

Пачуўшы жонку, Сямён, адчувалася адразу, ажываў, — голас ягоны расквечваўся радасцю: «А-а, маўчыш, сучка! (Хоць жонка ўжо немаўчала. Азваўшыся, яна пачынала гаварыць-падвываць бесперастанку). Пускай, а то вокны шчас павыбіваю!» — і «та-та-та-та!» — кулямётныя чэргі матаў. Потым зноў: «Адчыняй!» І «та-та-та-та!..»

Тут не вытрымліваў хто-небудзь з суседзяў: «Слыш, мужык, сціхнуў ба ты, а то выйду січас і такія дзверы цібе ўстаўлю, што мала не пакажацца!» «А няхай адчыняе, сучка, — адгукаўся яму Сямён, — мне тожа жыць нада. Я ж дамой прышоў. Я ж яе як чалавека прашу. Як жэншчыну... Што мне — пад вокнамі спаць, ці што?..» «А каб ты падох там, каб трасцу якую схашіў, каб...» — малаціла і малаціла ў адказ жонка. І тады чуўся апошні стук у вакно. Адзіночны, кароткі, востры: дзынь!.. — шывка разбівалася, кавалкі шкла падалі на асфальт, біліся з хрустам і трэскам...

«А, бл...ь, зноў парэзаўся! — кожны раз казаў Сямён, — заспаць нада», — і хвілінную начную цішу запаўняў плёскаць пругкага струменю.

Жонка з плачам падыходзіла да вакна, расчыняла яго і дапамагала Сямёну ўлезці ў кватэру.

Паўтаралася гэта амаль штотыдзень аж да звычайнай аднастайнасці. Прачнецца, бывала, Сяргей і чакае: ага, вось дзеці заплакалі, а вось і шывка выляцела... Сяргею нават думалася, што некаторыя суседзі прывыклі да гэтага — як прывыкаеш да ўключанага на ноч радыё — настолькі, што спалі і не прачыналіся ад крыкаў і матаў...

Праз дзень-другі Сямён шкліў вакно. Сам, ці нехта з майстроў рабіў гэта — Сяргей не ведаў, бо ніколі ня бачыў працэс шклення. Аднак да часу, калі ён вяртаўся з працы, новая шывка ўжо блішчэла ў вакне дома насупраць, як залаты зуб у роце крымінальніка.

Учора Сямён зноў прыйшоў позна — а другой гадзіне ночы, п'яны. І жонка зноў яго не пусціла ў кватэру праз дзверы. Чаму яна яго не пускала — таксама пытанне. Навошта яна кожны раз распачынала гэтую гульню з загадзя вядомым вынікам? Няўжо настолькі абрыд ёй Сямён, што яна гэтакім чынам адцягвала «задавальненне» ад сустрэчы з ім, спадзяючыся, што сёння ён, нарэшце, пастукае-памацюкаецца ды пойдзе туды, адкуль прыйшоў. Жаночая псіхалогія, жаночая логіка — такія ж цёмныя, як і ўчарашнія ночы...

Але — учора зноў стаяў Сямён пад вакном і прасіў-загадваў адчыніць дзверы. У гэты час па двары праходзіла ганейка п'яных падлеткаў. Пачуўшы голас зверху: «Ды уйміце вы яго, ёлкі-маталкі!..» (проста голас, проста просьба, проста распач нечая не да падлеткаў, вядома, скіраваная, бо іх у цемры ніхто і не бачыў), адзін з хлопцаў успрыняў словы тыя як загад, падбег да Сямёна і шпырнуў яму нажом у спіну, між скабаў, пад сэрца.

Сямён захроп, і ўсе, хто не спаў, пачулі ягоныя апошнія словы: «За што?..»

«За што?..» — падхапіла жонка. «Навошта!..» — яна выбіла шыбіну і выскачыла ў двор. Але хлопцы ўжо зніклі ў цемры, змяшаліся з ёю: чорнае з чорным, быццам і не было іх.

Да раніцы ніхто з Сяргеевага двара так і не заснуў. Адныя, хто з запалкамі, хто з ліхтарыкам выйшлі паглядзець на здарэнне, на распластанага пад вакном скрываўленага Сямёна, стаялі ля яго паўколам, гаманілі ціха, чакалі міліцыю, потым «хуткую»; іншыя, як і Сяргей, прыселі да вокнаў і назіралі за людскою мітуснёю ўнізе; астатнія варочаліся ў сваіх ложках, слухаючы шум у двары. І кожны, мусіць, не раз і не два даў свой адказ на апошняе Сямёнава пытанне, якое рэфрэнам гучала пад вакном да самае раніцы: «За што?»...

Пралёт

Ад няма чаго рабіць Шэры гуляў па горадзе. Гуляў — гэта, мусіць, занадта моцна сказана: ён проста йшоў куды вочы глядзяць. Туляўся, швэндаў, блукаў, басцяўся, бадзяўся... Словам, з боку магло падацца, што нейкі творца задуменна брыдзе і вершык у галаве складае альбо фэбулу з градацыйй прыкідвае.

Недзе за Дзяржгістмузеем да Шэрага падыйшоў змэнчаны стрэчны і спытаў, як прайсці да паштампту. Шэры патлумачыў і нават рукою паказаў, куды кіраваць. Абудзілася ў ім, вынырнула аднекуль з глыбіняў, спагада да гэтага пашкуматанага пошукамі паштампту чалавека і захацелася яму правесці стрэчнага, каб не блукаў больш у незнаёмым горадзе. «Усё роўна ж хаджу без справы», — падумаў Шэры, кінуўся назад і зразумеў раптам, што паслаў чалавека ў зусім іншы бок ад патрэбнага таму... «Вось табе і на...», — спыніўся Шэры. Здаецца, і галава ягоная яснай была, і ў сэнс пытання ён адразу ўрубіўся, а сталася так, што не дапамог чалавеку, а нашкодзіў. Аглядзеўся Шэры, надыбачкі стаў, каб было бачна далей, а стрэчнага не відаць — згубіўся недзе ў на-тоўпе, як птушка ў чарадзе, памножыўся на дзесяткі падобных: здаецца, вунь ягоная спіна, а вунь яшчэ адна, а там — яшчэ...

Быў у Шэрага ніякі настрой, а стаў кепскі. Ішоў ён нага за нагу, а тут і зусім спаволіўся. Азірнуўся зноў раз-другі — няма таго чалавека... Хоць і не быў набожным Шэры, але пачаў ён прасіць у Бога пра-бачэння і ўгаворваць яго даць мажлівасць выправіць

памылку: дапамагчы чалавеку. Хай і не таму, міжволі падманутаму, а іншаму, што ў горадзе зараз ёсьцека... Ідзе гэтак Шэры, шэпча нешта сабе пад нос, і тут падыходзіць да яго яшчэ адзін стрэчны і просіць запаліць. Нават два пальцы да вуснаў паднёс і паляпвае-паказвае, так смаліць яму. Шэры спыніўся, агледзеўся. Дайшоў ён ужо да скверыка Панікоўскага, што насупраць прэзідэнцкай адміністрацыі. Дрэвы вакол, бетонныя пліткі пад нагамі нагамі ж адпаліраваныя. Стаіць Шэры, аглядаецца, чалавек перад ім у просьбе скурчыўся — чакае, а дапамагчы яму Шэры не можа, бо даўно ўжо, ад перабудовы, не паліць і цыгарэтаў у кішэнях ня носіць. А трэба было б насіць дзеля такога выпадку.

«Не палю...», — вымавіў урэшце Шэры і рукамі па баках лягнуў: няма, маўляў, пуста, бачыць. Як хацелася яму дастаць цяпер пачак цыгарэтаў. Нечапаны, з некранутым чырвоным паском на шыі, і ўвесь аддаць чалавеку. Абрадаваць, здзівіць. А калі чалавек пачне адмаўляцца, маўляў, не трэба, мне адну цыгарэціну толькі, упэўнена, загадна сказаць: бяры, бяры...

Заўважыўшы нерашучы, кволы адказ Шэрага, стрэчны стаіць, не адыходзіць, чакае. «Праўду гавару — няма», — кажа Шэры і зноў паляпвае па пустых кішэнях доўгімі рукамі. «Няма дык няма, — кажа стрэчны, — але навошта ты перада мною апраўдваешся, я ж не прымушаю, цябе я ж не міліцыянер...» І не адыходзіць, а гэтак з хітрынкай глыбока ў вочы Шэраму зазірае. Ажно няёмка стала Шэраму, нібы пашкадаваў цыгарэціну, якая ёсць, няглядзячы на тое, што ён ведае — яе няма. «Не палю я...» — зноў кажа ён, быццам апраўдваючыся. «Вось ідыёт», — ужо са злосцю прамаўляе стрэчны. І не проста прамаўляе перад сабою, а звяртаецца да сваіх сябрукоў, што, аказваецца, стаяць пад недалёкім дрэвам, уткнуўшы ў траву ля ног некалькі адкаркаваных пляшак піва. «Могучь і пабіць», — падумаў Шэры. Не пра пляшкі, пра сябе.

І бокам, бокам, ціхенька пачаў адыходзіць. Стрэчны стаіць на тым самым месцы і знішчальна-здзекліва пазірае на манеўры Шэрага. А Шэры ад сораму гатовы скрозь зямлю праваліцца. Ды дзе там...

Было ў Шэрага кепска на душы, а стала зусім невыносна: хоць у Свіслачы тапіся. У першым жа камерцыйным шапіку Шэры набыў пачок «ЛіМу», каб не заспеў яго наступны стрэчны сваёю просьбай знянацку. На апошнія грошы набыў, хоць і збіраўся на вечар узяць у інтэрнат пакет малака і батон. Паклаў цыгарэты ў кішэню і руку з яе не вымае: акуратны, прыемна-цвёрды, суха-склізкі, востра-рабрысты пачок трымае, у любую хвілю чалавеку гатовы дапамагчы.

За цыркам, на свіслацкім мосце, папрасілі ў яго запалку: агеньчыку. Папрасілі дзяўчаткі. Папрасілі і цыгарэты гатовыя да вуснаў прыгожых прытулілі, паказваючы тым, што не халяўшчыцы яны нейкія, а сваё маюць. Тут ужо Шэры знайшоўся, што сказаць: «Сам шукаю», — амаль з радасцю прамовіў ён і дастаў з кішэні руку з пачком «ЛіМу». Дзяўчаткі спагадліва міргнулі вялікімі вейкамі і адляцелі ад яго молада-жвава, нібы гарэзным ветрыкам падхопленыя.

На запалкі ў Шэрага грошай хапіла. Ён зайшоў у нейкі дворык за «Акіянам», сеў на пустую лаўку, дастаў цыгарэціну, паціскаў яе пальцамі — сухая, хрумсткая, смачная і прыпаліў. Зацягнуўся дымам, прытрымаў яго ў сабе, выпусціў носам, як некалі, і закашляўся. Галава палягчэла, пайшла кругам. Даўно ён не паліў і прыбалдзеў ад глыбока ўсмактанага дыму адразу, як ад чаркі. Быццам падсунулі яму цыгарэты з траўкаю. Турботы й незадаволенасць сабою, набыттыя ў дарозе, амаль забыліся, выляцелі з галавы, выдзьмуліся разам з дымам. На другі канец лаўкі селі хлопец з дзяўчынаю. Доўга па чарзе пстрыкалі запальнічкаю, але да Шэрага не звярталіся. Ён ужо

сам хацеў прапанаваць запалкі, але тут агеньчык пырскнуў і затрапятаў.

«Хоць ты ідзі на скрыжаванне ды бабулек праз яго пераводзь», — зноў прыгадаў свой нядаўні клопат Шэры. І зноў стала яму кепска ад усведамленьня сваёй нікчэмнасці і непатрэбнасці. Дзяўчына і хлопец палілі і рагаталі. Гучна, смела, нібы з нейкім выклікам Шэраму. Яго гэта злавала. Выводзіла з сябе. Ён узне-навідзеў раптам гэтую кірпатую з непамерна вялікімі — на паўтвару — вуснамі дзяўчыну, і гэтага хлопца, у якога замест галавы быў адзін рот з глоткаю, што выстрэльвала словы і рогат. Хрумснуў у руцэ пачак цыгарэтаў, хрумснуў у другой карабок запалак. Дрэвы трывожна зашапацелі і стулілі свае галовы над Шэрым... Не, ён нікому і нічому не зайздросціў. Проста быў у яго сёння вольны дзень, а грошай на пляшку не хапіла...

Пахаванне вёскі

Як для Палесся, вёска была зусім маленькаю: хатаў з дваццаці. А цяпер засталася ад яе адна. Стаяла яна крыху на водшыбе, паводдаль ад вуліцы, агароджаным астраўком у полі, пры балотцы – гэтакім хутарком аднаасобным. Але прыйшоў і яе чарод.

Першым да селішча падшкробся экскаватар. Аб'ехаў вакол, ломячы платы, і, быццам саромеючыся, прыладзіўся з тыльнага боку хаты, дзе не было вокнаў. Мяккая, дагледжаная гадамі працы зямля, лёгка аддавалася заграбастай лапе. Экскаватар ківаўся мерна, нібыта кіраваў ім не чалавек, а нейкая бяздушная істота.

Яміна за хатай была ўжо ладнай, калі падцёгся бульдозер. Зашчарбіў, выбіў сабою яшчэ кавалак плоту і суцішыўся ў цяньку высачэзнай, тоўстай, мо стогадовай, таполі, пасаджанай ці не за панамі яшчэ.

– Ну і парыць... – сказаў сам сабе бульдазерыст, хлопец гадоў дваццаці двух, узяў рэспіратар, што падрогваў побач на сядзенні і падбіраўся да краю, абяцаючы вось-вось зваліцца пад ногі, выцерся ім – размазаў на твары і грудзях шэра-чорны бруд. – Ох і парыць жа...

Неба і сапраўды, як шкляное: ні хмаркі. Трэці месяц ужо ні дожджыку. Кажуць, з Масквы самалёты прылятаюць і нешта сыплюць, каб ападкаў не было.

Хлопец вылез з кабіны, прайшоўся па двары. Ад кварткі да веснічак вяла ўжо ледзь прыкметная ў

траве сцежка. Падняўся на невысокі драўляны ганак. Дзверы ў сенцы зачыненыя. Але не на замок. Клямка проста накінутая на прабой. У гэтай вёсцы, відаць, яшчэ й ня ведалі, што такое замкі. Штурхануў плячом дзверы – не паддаюцца, штурхануў зноў. З іржавым скрыпам яны прачыніліся, клямка жаласна бразнула па цвіку ў дошцы. З хаты патыхнула сырасцю, плесенню, як пахне застаялае без людзей жыллё. Увайшоў, агледзеўся. Чыста, прыбрана. Але на ўсім пыл і смуга. Жыла тут, пэўна, бабулька. Жыла адна. Бедна. У хаце на адзін пакой стаялі печ, ложак, стол, шафа... Іконы ў куце няма (толькі прасветлы цень ад яе): адзінае, што, мусіць, забрала бабулька ад'язджаючы. На сценах – рамкі з фатаграфіямі дзяцей, унукаў і, пэўна ж, недзе тут і бабулі з мужам у маладосці. Такое бачыў ён ледзь не ў кожнай хаце з пахаваных у гэтай вёсцы. Праўда, тыя былі багацейшымі: з тэлевізарамі, халадзільнікамі, радыёламі.

Выйшаў з хаты, падышоў да экскаватара. З боку Хойнікаў па дарозе пыліў легкавік. Бег хутка. Жоўты хвост лёгкага пяску ў паветры цягнуўся за ім мо на кіламетр. Ці не начальства якое? Хвіліна – і «жыгулі» спыніліся каля хаты. З іх вылез невысокі, мажны і пузаты, але надзіва рухавы мужчынка. Выцер пот з твару крысом кашулі, падняў галаву да кабіны экскаватара і крыкнуў:

– Гэй, хлопцы! На продаж нічога ні маеце?

Экскаватаршчык ужо вылез з кабіны і нібыта чакаў гэтага пытання. А пачуўшы, адразу выдыхнуў радасцю:

– Як жа, ёсць! Ёсцака! Тэлевізар возьмеш?

– Які?

– «Гарызонт».

– Каляровы?

– Не, чорна-белы. Але вялікі, чорт...

– За колькі?

– А колькі дасі?

— Такса. Як усягда — дзве пляшкі рускагоркай.

Экскаватаршчык ведаў: рускагоркай мясцовыя называюць крамную гарэлку. Самагонка была б лепей — яе тут гоняць градусаў пад пяцьдзесят і больш. Але і гэта не кепска.

— Пятро, — скамандаваў экскаватаршчык бульдазерысту, — збегай да схованкі, прынясі «Гарызонт», і спытаў, кіўнуўшы на веснічкі хаты: — А тут нічога цікавага няма?

— Няма, — адбягаючы крыкнуў Пятро, — пуста...

Абмен адбыўся хутка. Праз хвіліну дзве пляшкі — рыльца ў рыльца — ляжалі падзынькваючы на сядзенні бульдозера. Тэлевізар у дзверцы «жыгулёў» не ўлез. Рухавы таўстун прыладзіў яго на верх машыны і пасвітваючы ад задавальнення прывязваў лейцамі: «навар» абяцаў быць добрым.

Павсялела на душы і ў Пятра. Праца заканчвалася, сёння якраз апошні дзень іхняе вахты — добра яны разлічылі з гэтай вёскаю, цяпер дадому на тыдзень, да жоначкі... А ўвечары, перад дарогаю, выпіць ёсць што... Добра-а-а!.. І захацелася бульдазерысту залезці на гэтую высачэзную таполю, каб работу сваю паглядзець. Падагнаў трактар, упёрся задам у дрэва. Праз вакно вылез на гарачы, як патэльня, матор — яйкі смажыць можна, з яго на не менш гарачую кабінку, і ступіў проста на першую галіну таполі. Абхапіў дрэва рукамі, бы мядзведзь лапамі, і палез, палез у самы вільчык. Вецярок лашчыў ягоны твар — тут, на версе, было прахалодней. Добра-а-а! Пятро агледзеўся — прастора вакол, пустэча... І сапраўды — пустэча, нават, калі вочы долу апусціць: мясяцовы пейзаж проста пасля іхняе працы застаецца — маляваць можна на спадарожнік не лятаўшы. Да лесу кіламетраў пяць, а за ім — вёска нейкая відаць. Мо іхняя наступная праца? Але — як добра, як прахалодна тут на вершліне! І захацелася Пятру закрычаць, і ён выгукнуў ва ўвесь голас: «О-го-го-го-го!»

Экскаватаршчык высунуўся з кабіны пераляканы, зірнуў на Пятра і прыклаў брудную руку да віска: «Ты што, здурнеў?»

А бульдазерыст палез вышэй, у самы вільчык, зусім забыўшыся пра асцярожнасць. Галіна ўверсе пад рукой і ўнізе пад нагой зламаліся адначасова. Імгненне – і Пятро паляцеў уніз. Дых захапіла ад падзення, а ў вачах – толькі зеляніна куляецца...

Ачуўся Пятро – сядзіць ён ледзь не на самай ніжняй галіне таполі, абхапіўшы яе нагамі, як каня. Яшчэ б трохі – і ляжаў бы ён на маторы бульдозера... І касцей не сабраў бы...

Чапляючыся дрыготкімі рукамі за дрэва, Пятро злез на кабіну, сеў на яе цяпло. Памацаў твар – мокрая кроў на руцэ: абадраўся ўвесь падаючы.

Экскаватаршчык ужо скончыў капаць яміну. Што ж – магіла гатовая. Пятро сеў за рычагі, вывернуў трактар да хаты. Упёрся ў сцяну. Хата, нібы жывая, задрыжэла, застагнала, трымаючыся за зямлю, чапляючыся за жыццё з апошніх сілаў, а потым з трэскам – быццам косці ламаліся – і стогнам – шух-х-х! – ссунулася ў яміну.

Сустрэча

Дрэвы губляюць сваю лістоту, чалавек губляе сваіх сяброў, жыццё губляе свой сэнс, я старэю...

Няма нічога вечнага ў гэтым жыцці, усё змяняецца і новае неабавязкова лепшае за старое, як і ў свой час старое, калі было новым.

Пакуль мы жывем не губляецца, не старэе, застаецца вечнай толькі нашая памяць і яна час ад часу падкідвае нам такія нечаканыя паралелі і мерыдыяны, што дзіву даешся: няўжо, пакуль ты еў, піў, хадзіў, спаў, чытаў, пісаў і г. д., недзе ў табе жылі і гэтыя веды, жылі, каб у адзін пэўны момант раптам прарасці і расквітнець, засланіць сабою краявід за вакном і наталіць душу жаданнем перасяліць іх з галавы на паперу — матэрыялізаваць, нарадзіць і, у адрозненне ад сябе самога, недасканалы і часовага, даць свету нешта адносна вечнае.

Пра што я? І чаму раптам з'явілася ў мяне неадольнае жаданне пісаць, менавіта цяпер пісаць, неадкладна выплюхнуць на паперу ўсё, чым перапоўненая, калі сказаць прыгожа — душа?..

Здарылася вось што: сёння ранкам, па адной не надта пільнай патрэбе, пайшоў я на рынак, на стадыён «Дынама», куды ў зімовыя выходныя перамяшчаецца ўсё жыццё Менску, дзе віруе людская плынь, дзе зло змагаецца са злом і перамагае. Мне трэба было набыць падарунак да дня нараджэння, які будзе ў сябра праз месяц, але я не хацеў адкладваць на потым справу даволі далікатную і важную для мяне, бо прыдумаць сам, што купіць я не мог і спадзяваўся — мо рынак сваім выбарам мне нешта падкажа.

Я йшоў па рынку між людзей, як між дрэваў, і гэта

было б праўдай, каб не штурхалі яны мяне час ад часу, нагадваючы, што жывыя і што таксама маюць у гэтым жыцці сёння нейкую мэту, адрозную ад маёй; я йшоў і толькі вочы мае працавалі: давалі мне інфармацыю пра тое, што ёсць, а я дадумваў трэба мне тое, ці не трэба, аднак якраз таго, што спыніла б мяне ў здзіўленні і непераадольным жаданні набыць — не было.

Я ўжо заканчваў першае кола абходу, калі з-за адное палаткі раптам выйшаў насустрач мне нейкі чалавек. Нашыя позіркы сустрэліся і мы пазналі адзін аднога. Сцвярджаю гэта пэўна, бо я пазнаў яго дакладна і паспеў заўважыць, як забегалі туды-сюды ягоныя вочкі, нібы ён схавацца хацеў ад майго погляду. Зрэшты, мажліва, я і памыляюся: пазнаў толькі я яго, і ён па маім позірку здагадаўся пра тое, і нешта варухнулася ў ім даўно забытае, але так і не ўсплыло з глыбіняў памяці. Я ж адразу пазнаў у гэтым стальым ужо чалавеку, апранутым, як і большасць прадаўцоў на рынку ўзімку ў цёпल्या, ледзь вышэй калена, жоўта-карычневыя валёнкі, у пацеры, але яшчэ файны, кажух, у сабачую шапку, вушы якой былі апушчаныя і падвязаныя пад барадой, нібы ў палярніка, — таго рыжага малойца, які некалі падыйшоў да мяне, юнага студэнціка-першакурсніка, у ЦУМе і сказаў: «Пару словаў для прэсы... адыйдзем трохі ў бок...» Можна, словы гэтыя — «для прэсы» — падзейнічалі на мяне магічна, а можна, я не ачомкаўся яшчэ ад сваёй пакупкі, але паслухаўся малойца і адступіў колькі крокаў убок, стаў спінаю да касы, за якою, здаецца, нікога не было. Трэба сказаць, што прыйшоў я ў ЦУМ, каб набыць паліто. Была ўжо восень, позняя дажджлівая восень, а я ўсё яшчэ хадзіў у плашчыку, бо старое школьнае паліто апранаць саромеўся перад сваімі новымі савучнёўцамі. І вось бацькі, нарэшце, даслалі мне грошы, я дадаў трохі сваіх з нядаўняе стыпендыі, атрымалася разам 120 рублёў, з якімі я і прыйшоў у краму.

Выбару на мае грошы асаблівага не было. Я доўга хадзіў вакол стоек з начэпленымі на іх паліто, некалькі разоў браў то адно, то другое, заносіў у кабінку, мераў, але выбраць нешта не мог: усе мне не падабаліся. Урэшце рэшт я спыніўся на карычневым, у буйныя клеткі, паліто за 114 рублёў, паднёс яго да касы, разлічыўся. І толькі адышоў са сцятымі ў далоні шасцю рублямі, што дала касірка на рэшту, як перапыніў мяне гэты рыжы хлопец.

Я стаў спінай да касы, каб не перашкаджаць хадзіць людзям, якіх было ў ЦУМе ў той дзень нешта вельмі шмат. Рыжы хлопец (ці мужчына — не падбяру слова нават, як назваць яго, каб было дакладна), загарадзіў сабою праход і мы засталіся нібы сам-насам. Якім чынам яму, такому ж невысокаму ды шчупламу, як і я, удалося зрабіць гэта — не ведаю, але бачыў я тады толькі яго. А ён сказаў:

— Ты ведаеш, што з гарадзенскай турмы на гэтым тыдні ўцякло восем зэкаў?

Я пра гэта чуў, але то быў час, калі пра такое гаварылі цішком, перадавалі, як чуткі, а не так, як цяпер... Горад, ды што горад — рэспубліка, замерла ў жаху, а радыё ды тэле маўчалі. Чуў, аднак, калі перад мною журналіст, то варта было добра падумаць, перш чым прызнацца яму, што ведаеш нешта афіцыйна неаб'яўленае, а значыць — забароненае... Я маўчаў.

— Дык вось, — працягваў мужчына (цяпер я ўжо канчаткова вызначыўся: у параўнанні са мною, шчаўлікам, быў ён, вядома ж, мужчынам), правільна зразумеўшы маё маўчанне, — яны зараз у Менску... Ты іх не бачыў?

— Не, — хуценька адказаў я. І гэта было чыстай праўдай.

— Яны тут, у ЦУМе, — яшчэ ўдакладніў-канкрэтызаваў мужчына і адразу ж перайшоў да галоўнага: — Ты хочаш жыць?

Я моўчкі зглынуў сліну, хоць у роце было суха.

— Калі хочаш жыць — давай усе грошы, што маеш, мне...

Да такога павароту размовы я, яшчэ трохі ўзрушаны, а можа, і шчаслівы пакупкай, гатовы не быў. Твар мой выпягнуўся ў здзіўленні, вочы шырока расплюшчыліся і... анямелі.

Мужчына тым часам, каб я не сумняваўся ў сур'ёзнасці ягоных намераў, дастаў з кішэні руку і ў ёй бліснуў нож з адпаліраваным, люстраным лязом. Мужчына ўмела схаваў нож у рукаве, а лязо лёгенька прыставіў да майго боку, туды, дзе бывае апендыцыт.

— Ну што заціх, — прамовіў ён рашуча, — давай хутчэй грошы. Мне няма калі з табою цацкацца! Гані грошы — іначай... — і я адчуў, як нешта тупое і разам вострае ўперлася мне ў бок.

— Я студэнт... — нарэшце загаварыў я, — у мяне няма грошай. Толькі вось засталася... — і я паказаў дзве змятыя, змакрэлыя ў далоні траячкі.

У гэты момант да нас падышоў высачэзны, галавы на дзве вышэйшы за мяне ды і за майго рабаўніка, мужчына. Рыжы і ён пераглянуліся і рыжы матлянуў галавою, маўляў, усё ў парадку. Высачэзны адышоў.

— Ты не прыдурвайся, а па-харошаму аддавай усё, што маеш, — сказаў рыжы і паварушыў нажом.

— Я студэнт. У мяне было сто дваццаць рублёў. Я купіў паліто за сто чатырнаццаць. Засталася толькі шэсць рублёў... Рэшта... А да стыпендыі яшчэ два тыдні...

— Давай грошы, — сказаў мужчына і я адчуў у ягоным голасе ня тое, каб нейкае расчараванне, і не тое, каб спачуванне, а проста нейкі надлом. Інтуітыўна адчуў. Але грошы яму падаў. Усе шэсць рублёў.

Мужчына схаваў іх і нож у кішэню, але не адышоў адразу ад мяне, а стаяў побач, нібы яшчэ чагосьці чакаў. І тут я асмялеў раптам і пачаў казаць пра тое,

што жыць мне цяпер няма як, што бацькі жывуць у вёсцы, што да стыпендыі яшчэ два тыдні... Ён не адыходзіў, слухаў. Потым сказаў:

— Не ный. На табе тваю траячку. Адну.

Адаў і пайшоў. Потым вярнуўся.

— Давай траячку назад. А то нават на пляшку гарэлки ня хопіць. На табе два рублі...

Я адаў яму траячку, а ён даў мне два рублі, і мы разыйшліся...

Такое вось дзіўнае абрабаванне здарылася. Пазней, колькі я ні расказваў пра гэта хлопцам, яны мне не верылі: як так, спачатку нож пад бок, а потым — два рублі рэшты... Што за злачынец такі чулівы?

З часам я й сам стаў успрымаць зусім па-іншаму тое, што адбылося. Асабліва, калі пазнаў свайго рабаўніка ў адным... кінаакцёры. Быў ён надта падобны знешне, аж да рудога рабаціння на шчоках і ўжо добра акрэсленай, хоць і маладой, лысінкі над ілбом. Больш за тое, у тым фільме іграў ён злачынца і фільм здымаўся якраз у Менску, і прыблізна ў той самы час, у тую восень. Падабенства было настолькі блізкім, што з часам я сам сябе пераканаў: «абрабаваў» мяне ў той дзень акцёр, які ў ЦУМе ўваходзіў у ролю — рэпетаваў, ужываўся ў вобраз, правяраў сябе. Бо надта ж інтэлігентна для злачынца ён сябе паводзіў. А грошы ўзяў, як ганарар за страчаны час, каб недзе ў гатэльным нумары выпіць з сябрамі пляшку «Сталічнай» і пасмяяцца з няглага студэнціка, які ўсё ж асмеліўся нешта заікаючыся пярэчыць, чым «заслужыў» два рублі да стыпендыі... Мне нават стала здавацца, што і нож, і высачэзнага вурку я прыдумаў, што было ўсё ад пачатку не сур'ёзна і зусім не страшна, а так...

Мажліва, гэта яшчэ больш сорамна і прыкра, але я супакоіўся: ці мала што ў жыцці бывае, ці мала калі праўляем мы слабасць, ці мала калі апынаем-ся ў няёмкім становішчы і выглядаем беднымі ды няшчаснымі.

І вось — сустрэча на рынку.

Не, гэта быў не акцёр. Тут я ўжо ні хвілі не сумняваўся. Гэта быў ужо сталы, трохі стомлены жыццём чалавек, які, адчувалася па гэтай стоме, адсядзеў сваё і цяпер, мяркуючы па цяжкіх валёнках, па ўсёй паставе, зарабляе на хлеб чэсна. Чэсна? Гэта, мусіць, падумаў я з-за таго, што над гэтым чалавекам для мяне яшчэ «лунае» аўра акцёра. Ён і сапраўды выглядаў звычайным для рынку гандляром, але ці не такія ствараюць «таўкучкі» і «пробкі» ў вузкіх месцах і шныпараць па кішэнях ды кайстрах няўважлівых пакупнікоў? Якраз такія, непрыкметныя...

Але — позіркі нашыя сустрэліся і разбегліся. Ён пайшоў сваёй дарогай, я сваёй. Адзінае, што засталася ў мяне ад гэтай сустрэчы — пачуццё трылогі ды неспакою. Быццам зачэпіў нехта за струну, яна азвалася і вось трымціць, спыніцца не можа. Нічога не адбылося, можна сказаць, ні тады, ні тым болей цяпер, аднак чамусьці неспакойна, і рука цягнецца да асадкі, асадка да паперы... Нехта кажа пра натхненне, як першаштуршок творчасці. Гэта так, але не заўсёды. Бо ці можна назваць натхненнем тую нашу сустрэчу праз гады, якая вымусіла мяне накідаць гэтыя радкі?.. Хай спрачаюцца тэарэтыкі, а мне стала трохі лягчэй. Не ведаю чаму, але палягчэла, нібы раніцай, пасля таго, як расказаў жонцы страшны начны сон...

А падарунак сябру я ўсё-ткі ў той дзень набыў. І, дзякуй Богу, на гэты раз абышлося без прыгодаў. Хоць і чакаў я — шчыра прызнаюся — чакаў, што праз хвілю-другую, праз дзесяць-пятнаццаць хвілінаў мяне дагоніць той рыжы мужчына, альбо нехта з ягоных супольнікаў, і ў дробязях паўторыцца дваццацігадовай даўніны дзень — нож, жах і шэпт:

— Пару словаў для прэсы: чуў, з менскай турмы трое крымінальнікаў уцякло, дык гані грошы...

Карчмапрыдарозе

*Сяргею Дубайцу,
замест абяцаных уюноў...*

Блукаючы па Беларусі ў часе, я аднойчы забрыў у карчму каля невялікага мястэчка на цяперашняй Гарадзеншчыне. Па маіх падліках я трапіў у 1790 год ці недзе блізка да яго. У карчме было душна, сыта пахла смажанінай і стаяў ціхі гоман — бы шапаценне лесу пад ветрыкам. Хоць быў сонечны дзень, невялікія акенцы слаба асвятлялі залу і, увайшоўшы са святла ў прыцемкі, я амаль нічога і нікога не ўбачыў з наведнікаў, а толькі карчмара за прыстолкам, бо з правай рукі ягонай стаяла свечка і святло яе, шугануўшы ад скразняку адчыненых дзвярэй, зрабіла ягоны твар роўна-жоўтым, воскавым, як у нежывога. Карчмар не варухнуўся, не зірнуў на мяне, не прывітаў, як прынята, і я падумаў, што нешта парушыў у правілах перамяшчэння, а таму патрапіў у нерухомы свет. Такое бывала не аднойчы, але... Але вецер, пахі, гоман... пераканалі мяне, што жыццё тут не спынілася, што я памыляюся ў першых сваіх меркаваннях. Я сеў за бліжэйшы ад уваходу драўляны стол і, шаркнуўшы рукою па шурпатай столніцы, адразу ж адчуў, што загнаў у даланю скабку з негабляванае дошкі.

Карчмар ажыў, выйшаў з-за свайго прыстолку, вы-ціраючы рукі аб брудны хвартух павольна падыйшоў да мяне:

— Пан не памыліўся, выбраўшы маю карчму, — рыпучым голасам прастуджанага чалавека сказаў ён, — лепшых клёцак і мядовае бражкі вы ня знойдзеце

нідзе. А калі пажадаеце – поўгадзіны і найлепшая свіная галёнка будзе гатовая для вас.

Я папрасіў куваль піва і метку сушаных уюноў, якіх у нашым стагоддзі ўжо не знойдзеш, а я палюбіў іх смакаваць, вандруючы ў мінулым. Шчыра скажу – нічога смачнейшага да піва, я не еў. О, сушаныя ўюны! З выгляду непрывабныя чорна-брунатныя скурчаныя карэньчыкі. А смак! Бярэш за галаву і адкусваеш з хваста, запіваеш півам. Семкі, арэшкі – еў бы і еў без канца...

– А бражку? – перапытаў карчмар.

Ад бражкі я адмовіўся рашуча. Як людзі п'юць гэтае саладжавае смярдзючае пойла, хай і з прысмакам мёду, – я не ведаю. Мажліва, за стагоддзі нашыя густы памяняліся, бо большасць у карчме пілі якраз бражку, пры гэтым ніколі не заўважалі яе брыдкага, гнілога паху, які перасядае ў горле і нічым яго не прапаласнуць. А калі адрыгнецца, а бражка любіць адрыгацца... Бр-р-р!..

Ранейшыя людзі не ўмелі хаваць сваіх эмоцыяў і я ўбачыў, што маё з'яўленне не проста ўзрушыла карчмара, а нават спалохала. Ведаць, а тым болей пазнаць мяне ён не мог. Значыць, прыняў за кагосьці са знаёмых – далёкіх знаёмых. Рэдка бачаных, а можа, і не бачаных, а проста чутых: маўляў, ёсць такі пан, пра якога кажуць, што... Што кажуць я не паспеў дадумаць, бо карчмар прынёс піва і ўюноў.

– Можа, пан застанецца начаваць? Дык у нас і забава яму знойдзецца... – ці то спытаў, ці то прапанаваў карчмар. Слова «забава» ён сказаў працяжна: «за-ба-ва», пры гэтым падміргнуў, каб я зразумеў, што размова ідзе пра жанчыну.

Планаў пэўных у мяне не было. Я не ведаў яшчэ застануся тут ці да вечару вярнуся дамоў. Шчыра сказаць, вяртацца не хацелася, але і заставацца тут на ноч... таксама жадання не было. Я ўяўляў, што можа прапанаваць гэты карчмар – ложка з бруднай

посцілкай і саламяным матрацам, поўным блох ды клапоў... а «забаваю» будзе, хутчэй за ўсё ягоная тоўстая ды потная... жонка. Я прыблізна ведаў гэта. Аднак яшчэ не прыняў рашэнне, заставацца ці сыходзіць, няўцямна хітнуў галавою і рух той, пры жаданні, можна было палічыць і як згоду, і як адмову.

Карчмар у відочным задуменні адыйшоў. Ён не зразумеў «так» ці «не» азначае тое маё хітанне галавою, але перапытаць не адважыўся.

Я грыз уюны і запіваў півам, калі аднекуль з бакавахі, з дзвярэй, завешаных нават з выгляду цяжкай, насычанай вільгаццю і пахамі карчмы анучай-параванам, да прыстолка выйшла дзяўчына. Твар яе нібы заспаны, нечым незадаволены, але ад таго яшчэ больш прыгожы і прывабны, што бывае толькі ў вельмі маладых жанчынак. Валасы заплечыныя ў тугую касу, якая ляжала між грудзей і кончык яе дзяўчына церабіла, быццам даплятала, і тым яшчэ больш акрэслівала сваю... трывогу. Карчмар глянуў на мяне і, ўбачыўшы, што я назіраю за дзяўчынай і не магу адарваць ад яе позірк, задаволена пасміхнуўся ў рэдзенькія, але доўгія вусы. «Не, гэта не жонка, — падумаў я, — і мусіць, не дачка...»

Прызнаюся адразу — жанчыны ў маіх вандроўках цікавілі мяне менш за ўсё. Адкрыўшы мажлівасць вяртацца ў мінулае, я зрабіў гэтую справу для сябе і турызмам, і... бізнэсам. У сваім часе грошы я зарабляў продажам антыкварыяту і старых рэдкіх манетаў ды кушораў для нумізматаў. Рабіць гэта было проста. Трэ было прыхаваць рэчы і манеты ў прыкметнай мясціне, якая ня можа змяніцца і праз гады, а потым вярнуцца «выкапаць клад», закапаны табою самім. Першы раз, з першага ж падарожжа — я набраў манетаў і рэчаў поўныя кішэні, і назаўтра па вяртанні, паказаў іх спецыялістам. «Падробка», — сказалі яны, — гэтым манетам не больш за 2-3 гады, а дата на іх стаіць з васемнаццаціга стагоддзя... Гляньце, яны ж блішчаць,

як учора зробленыя...» І сапраўды, як манеты маглі састарыцца, калі я зарабіў іх пазаўчора, прадаўшы аднаму цікаўнаму панычу бутэлечку пахкага «французскага адэкалону», купленага ў сябе ў маркеце за капейкі. І тады я здагадаўся: ня варта прыносіць рэчы адтуль наўпрост, з сабою, трэба схаваць іх там і «знайсці» тут, каб яны паспелі «састарыцца».

А ўвогуле – гэта быў толькі мой заробак, бо цікавасьць мая ў мінулым палягала ў іншым: як гісторык – я хацеў папрысутнічаць пры «знакавых» падзеях, стаць непасрэдным сведкам іх, каб расшыфраваць некаторыя «белыя плямы» нашае мінуўшчыны, прасачыць лёс пэўных асобаў і «разгадаць» (папросту ўбачыць) тыя таямніцы іх жыцця, што не даюць спакою даследчыкам, якія напісалі дзесяткі кнігаў і сотні артыкулаў, кожны са сваёю версіяй, але праўды ніхто так і ня ведае. Што я маю на ўвазе: як, за што і з кім выдаваў свае першыя кнігі Скарына, ці быў ён у Маскве, як і дзе памёр і інш. Як загінуў Янка Купала. Цікавіў мяне лёс да прыкладу Еўфрасінні Полацкай ды Кірылы Тураўскага (гэта ён сапраўды напісаў «Слова пра паход Ігаравы» альбо то падробка Мусіна-Пушкіна, зробленая ў васемнаццатым стагоддзі; ды ці мала цікавостак хавае нашае мінулае?.. Яшчэ цікавіў мяне лёс некаторых рэчаў, што пакінулі след у нашай гісторыі, але зніклі невядома дзе і як – так, так, я пра Крыж Еўфрасінні Полацкай і ня толькі пра яго... Але.

Але ў мінулым няма простых шляхоў. Там сотні збытаных сцежак, пайшоўшы па адной з якіх, можаш выйсці зусім не там дзе хацеў, а там, куды яна цябе выведзе. Таму я кажу: блукаю ў стагоддзях, а не падарожнічаю. Я пачаў быў складаць сваеасабліваю мапу: адкуль куды можна выйсці, але яшчэ больш забытаўся і вырашыў пакуль не выпрабоўваць свой лёс, а аддацца ягонай волі. Не раз за час блуканняў трапляў я ў безвыходныя, здавалася б, сітуацыі, не раз

быў на валаску ад смерці, але пакуль што кожны раз мне ўдавалася вырвацца жывым. Хоць, калі ў апошнім сваім паходзе ў мінулае я патрапіў у асджаны маскалямі Віцебск (потым, па захопе, жыхары гораду былі выразаныя ўсе да аднаго – і дзеці, і жанчыны...), то падумаў, ведаючы гісторыю, што тут мне і капец... Але ў апошнюю ноч перад штурмам я ўсё-ткі пакінуў горад па адной з часавых сцежак, праўда выйшаў не да сябе, а ў Гедымінаву Вільню, але адтуль ужо шлях дамоў быў мне вядомым і простым.

Аднак – я зайшоў у карчму, каб спатоліць смагу, выпіць найсмачнейшага беларускага піва і пасмакаваць сушаных уюноў. Дарэчы, зацікавіўшыся гэтай незвычайнай рыбкай, якой ужо амаль няма ў нашых балотах і рэчках, а калі і ёсць дык ніхто цяпер і не дадумаецца яе сушыць у печы, я перачытаў трохі літаратуры пра яе, акрэсліў мажлівы арэал засялення і адным сухім летам знайшоў-ткі ў нас на Палессі гэтую... хацеў зноў сказаць рыбку, але згадаў, што не лавіў я яе, і не ў вадзе здабываў, а ў высахлай канаве. На дне яе у прасохлым глеі віднеліся дзірачкі. Значыць, паводле кнігаў, – уюны тут. І я пачаў раскопваць глей рукамі ў загадзя падрыхтаваных гумавых пальчатках. І дакапаўся – ужо ў першай ямінцы на дне крутнулася жоўта-карычневае змяінае цела і пачуўся апісаны ў літаратуры піск, які ўюны робяць ня ротам, як падумаецца, – анальнай адтулінай. Я спалохаўся, адкінуўся ад ямінкі, а потым спахапіўся і пачаў капаць далей, там, дзе схаваўся ўюн. І праз хвілю ён зноў з'явіўся на паверхні. Злавіць яго ў склізкіх пальчатках было немагчыма. Я адкінуў іх і пачаў хапаць уюна голымі рукамі, сяк-так злаўчыўся і ўсунуў у торбачку. Неўзабаве адкапаў я другую рыбінку, яшчэ большую, таўшчынёю з вялікі палец і даўжынёю сантыметраў дваццаць, потым трэцюю... Кажу «рыбінку», а сам думаю – вужака нейкая то была, а ня рыбінка...

Але – я ў карчме і каля гаспадара стаіць файная дзяўчына, відочна, не дачка, і тым болей – ня жонка. Прыслуга? Парабчанка? Не, пэўна, не... ня можа быць, ды і ня хочацца мне чамусьці ў гэтай дзяўчыне бачыць самадайку, пра што і падміргваў мне карчмар... Дужа не падобная яна на прасталытку: бо, відочна, ня стомленая каханьнем, а шукае яго. Я бачыў, як зыркнула яна ў залу, як ацаніла кароткім позіркам, хто ў ёй ёсьць, і я запыніла свой позірк на мне. Няўлоўна, на хвільку, але запыніла.

Не было ў мяне планаў заставацца тут на ноч. Не таму, што я спяшаўся некуды ці спазняўся. Я проста хацеў вярнуцца дамоў сёння, хоць вырашыў гэта толькі цяпер, ды... і то ня пэўна, а так... хай будзе, як будзе... Я яшчэ раз глянуў на дзяўчыну – адкрыта, але без выкліку і яна адразу перахапіла і вытрымала мой позірк. Кантакт быў, а таму мне раптам канчаткова расхацелася заставацца тут: не люблю я лёгкае здабычы, хоць і не заўзяты паляўнічы... Я махнуў рукой карчмару, той адразу ж падбег. «Хачу разлічыцца, скажы колькі.» Карчмар падняў галаву ўверх, закаціў вочы ўгору, і пачаў нешта падлічваць, мармычучы сабе пад нос. Падлік даваўся яму цяжка. Не таму, што лічыць хутка ня ўмеў, а таму, што, мусіць, імкліва прыкідваў: колькі з такога пана можна ўзяць?

У гэты момант на вуліцы пачуўся дзікі конскі тупат, нібыта ў мястэчка ўварваўся некіруемы і няспынны табун. Тупат спалучаўся са сьвістам і крыкам і я зразумеў, што ў гарадок уляцелі казакі. Шум пранёсся паўз карчму, потым вярнуўся назад. Дзверы шырока, як маглі, расчыніліся, і ў карчму разам з пылам увалілася гурма казакоў – пяць ці сем, адразу не злічыць, – якія запоўнілі сабою ўсю вольную прастору.

– Хазяін, брагі! – гукнуў адзін.

– Брагі! Брагі! – закрычалі іншыя.

Карчмар замітусіўся, пачаў выстаўляць на прысто-

лак куфлі, потым схапіў цабэрак і стаў плюхаць з яго бражку. Рукі дрыжэлі, бражка разлівалася, сцякала з прыстолку на падлогу чорнаю лужынаю. «Толькі б абыйшлося, толькі б не зачাপілі», – чыталася ва ўсёй ягонай постаці, чыталася не толькі мною, але і казакамі. І яны, і без таго нахабныя, разапсели яшчэ болей. Адзін падыйшоў да бліжэйшага стала, шырокім рухам рукою скінуў усё, што на ім было на падлогу і паставіў сваю квартиру. Усе мужыкі, што сядзелі за тым сталом, разам падняліся (я бачыў, як сцяліся іх кулакі, як сціснуліся скулы), але нічога не казалі, пакорна выйшлі з карчмы. Можна, яно і правільна, падумаў я, што бяззбройным, з пустымі рукамі, задзірацца з казакамі – ураз пасякуць шаблямі. Аднак гэтая пакора і змусіла мяне засумаваць... Бо не азначала яна, што мужыкі зараз узброяцца і жывымі акупантаў з вёскі не выпускаць... Не, не азначала. Кожны пойдзе дахаты і зачыніцца ў сябе ў сабе: абы мяне не чапалі...

Усё, мажліва, гэтым бы і скончылася: казакі напіліся б бражкі і паехалі далей, калі б раптам да прыстолку ня выйшла тая дзяўчына, але лепш бы ёй не выходзіць... Шуганулі ў здзіўленні ўверх бровы ў аднаго казака, ён кінуў другому... І ўсе маскалі, што сядзелі за сталом, павярнуліся да дзяўчыны. Яна сумелася, адступіла на крок, адчуўшы пагрозу ў тых позірках. І ў гэты момант нешта няўлоўнае пакуль у ейным твары падалося мне дужа знаёмым. Мне падумалася, што недзе я гэтую дзяўчыну бачыў раней... Дзе? У гэты час, у гэтую мясцовасць я заблукаў упершыню. Дакладна. У іншым, больш познім часе я тут бываў, бо... адсюль родам была мая бабуля... ага... я пачаў нешта разумець. Я завітаў сюды аднойчы, каб збоку паназіраць за вяселлем маіх бабулі і дзеда. Яны пабраліся тут якраз перад тым, як пачалі ствараць калгасы ды раскулачваць багацейшых мужыкоў. І бабулінага, і дзядулевага бацькоў раскулачылі, і сем'і

вывезьлі недзе ў Котлас, а іх, як маладую камсамольскую сям'ю не зачэпілі (аднак гэта – асобная размова, а цяпер перад маімі вачыма мільганулі знаёмыя рысы твару...)...

Бабуля... Так, менавіта з гэтых мясцінаў была родам мая бабуля, а значыць, мажліва, і яе продкі, і яе бабуля... І гэтая дзяўчына, можа быць бабуляю, не – прабабуляй... ці прапрабабуляй маёй бабулі... Пакуль я так думаў, казак, які, мусіць, быў тут за старэйшага, паклікаў да сябе карчмара. Дзяўчына знікла ў бакоўцы, але, па ўсім відаць, хавацца ёй было позна. Да стала, за якім сядзелі казакі, ад мяне было метры два, і я добра чуў, пра што яны дамаўляліся з карчмаром. Зрэшты, тут і чуваць ня трэба было – размова ішла пра дзяўчыну. І карчмар, ні на хвілю ня вагаючыся, аддаваў яе казакам. Дзяўчынку, пяці-сямі здаровым бугаям... Мяне абурыла гэта. Як так... Нават, калі яна табе чужая: ні жонка, ні дачка, ні пляменніца... Вось так аддаць ворагам, адкупіцца. Не падумаўшы нават, што з ёю будзе. О часы, о норавы! Я не меў ні права, ні мажлівасці ніякім чынам умешвацца ў хаду падзеяў. Я мог толькі назіраць, пры гэтым – ніякім чынам не звяртаць на сябе ўвагі, не паўставаць у цэнтры падзеяў, а тым болей канфлікту. Са мною не павінна было нічога здарыцца... Іначай... Зрэшты, якраз са мною можа здарацца, што заўгодна. Нават смерць. Я проста не вярнуся ў свой час... Знікну. А якая розніца, дзе паміраць: там ці тут... Вынік то адзін... Зусім іншая справа, калі загіне тут нехта з маіх прамых родных – тады ў будучыні могуць адбыцца неспрадказальныя змены, і нават магу не нарадзіцца я там, а, значыць, знікнуць і тут... Да гэтага дня я быў сведкам дзясяткаў здарэнняў, на ход якіх мог бы паўплываць, да прыкладу, нават і ўратаваць некаторых асобаў. Але я не рабіў гэтага, хоць і карцела. Карцела, да прыкладу, дапамагчы Каліноўскаму: быў момант, калі яго выводзілі з Лукішкаўскай турмы да

мейсца пакарання, калі зазяваліся ахоўнікі, выхапіць яго і растварыцца ў натоўпе – без крыку і гвалту, без вялікае натугі ўратаваць яго. Але я стрымаўся, бо не меў права гэтага рабіць.

Але то – Каліноўскі. А тут звычайная дзяўчына, імя якой, можа быць апроч царкоўнае кнігі, спаленай бальшавікамі разам з царквою ў 1919 годзе, нідзе не зафіксаванае. І нашчадкі яе, аж да мяне ўключна, нідзе не «засвяціліся». Таму, калі я нешта і зраблю, нідзе гэта ніякім чынам не адаб'ецца. (Я думаў пра дзяўчыну і зусім забыўся, што ў гэтай гісторыі ёсць і іншыя дзейныя асобы – тыя ж казакі, у кожнага з якіх свой лёс, свая будучыня і свае нашчадкі...) Я бачыў, як дзяўчо асцярожна і з трывогаю вызірае з бакавахі: яна здагадалася, пра што ідзе размова... Вочы нашыя сустрэліся на хвілю і я ўбачыў у вачах дзяўчыны такую глыбокую ўмольную просьбу дапамагчы, што ледзь не падхапіўся з лавы. Я паспрабаваў позіркам супакоіць яе: маўляў, усё будзе добра, не хвалюйся: я ёсць, я тут, значыць – усё, можа, абыйдзецца...

Не абыйшлося. Карчмар азірнуўся да дзяўчыны, да бакавахі, і паклікаў:

– Ганулька!

Імя прапрабабулі сваёй я зразумела, не ведаў, але падалося яно мне фэйным.

– Ганулька! – паўтарыў карчмар. – Прынясі панам за гэты стол гуся смажанага, што мы да вечару гатавалі, і кашы паболей... – і па-змоўніцку падміргнуў казакам.

Калі Ганулька праходзіла паўз мяне, я ўбачыў, што ў яе вачах блішчаць слёзы.

«Прадаў, – зразумеў я, – карчмар адкупіўся ёю ад казакоў...»

Што з ёю будзе? Вядома што... Пацешацца ды... «Пацешацца» – слова якое лёгкае. Нават добрае. Не «пацешацца», а... што рабіць? Як мне дапамагчы дзяўчыне? Бо ніхто, ніхто ў гэтым жорсткім часе і не

падумае заступіцца за яе, абараніць. І я не магу ўмешвацца. Ніякім чынам. Ды і што я магу зрабіць адзін супраць, як мінімум, пяці спрактыкаваных у забіванні людзей ваяроў. Я – бяззбройны. З першых вандровак я ўзяў сабе за правіла не браць з сабою ў мінулае ніякіх пісталетаў. А дваццацізарадны лазернік зараз ох як бы спатрэбіўся! Каб хоць прыпалохаць агнём ды прагнаць чужынцаў... Паўстаць перад імі гэтакім ведзьмаком-чараўніком, пра якога яны не ў адным калене згадваць будучь... А, можа, адкупіцца. Грошы ж у мяне ёсць. І нямала. Не, не адкупішся. Проста забяруць грошы ды яшчэ ў карак надаюць. А ад такой дзяўчыны не адмовяцца. Але не магу ж я ўстаць, як тыя мясцовыя мужыкі, з-за стала ды выйці бы ні ў чым не бывала. Калі мы, беларусы, не будзем абараняцца, дык хутка нас зусім не стане. Знікнем пакрысе. Знікнем... А я, калі дзяўчына гэтая, мая прапрапра... бабуля загіне, знікну ўжо сёння... Дык мо і не выпадкова я апынуўся цяпер у гэтым месцы. (Казакі тым часам выйшлі з дзяўчынаю з карчмы і з-за дзвярэй, на вуліцы, пачулася тузаніна і лёгкія ўсхліпы, крык праз закрыты рукою рот: «Адпусціце... Не хачу...» – і яшчэ нешта... Але я, мяне задуманага, як у паўсне, гэтага не ўскалыхнула. Я шукаў выйсця...). Што зрабіць, каб ня знікнуць? Што зрабіць, каб ня знікнуць! Што зрабіць, каб ня зні...

.....

.....

.....

Свядомасць вярнулася ў маё цела. Карчма была пустая, гаспадар стаяў побач і трос мяне за плячук: «Плаціць будзеш? Ты ж казаў хутчэй!...» «А дзе?..» – хацеў спытаць я і замоўк зразумеўшы ўсё...

З карчмы я выйшаў у суцэльнае цемрыва. Нібыта няма нічога і нікога вакол. Я адыйшоў колькі крокаў і азірнуўся – карчмы таксама не было.

Аднавокі

Я назваў яго – Аднавокі. Па сваім першым уражанні. Хоць знешне ён быў зусім звычайным. І ніхто ніколі не назваў бы яго так. Бо гэтакім чынам яго можна было б назваць – бязвухім, бязносым альбо бяспалым. І кожнае імя было б настолькі ж праўдзівым, наколькі стала – Аднавокі, бо меў ён, як і ўсе, як і большасць, як і павінна быць у любога шчанючка – двое вачэй, двое вушэй, нос, хвост і чатыры лапы...

Так, гэта быў шчанючок. Беспародны. З тых, што ў нас клічуць дварнякамі.

Я знайшоў яго... Не, няпраўда – гэта ён мяне знайшоў. Я йшоў з купання свежкаю ў жытнёвым полі, і раптам між сцяблінаў мне пад ногі з радасным віскам кінуўся маленькі шчанюк – проста гэтакі пацучок – але вёрткі, мітуслівы. Радасць ягоная была несувымернаю і непадробнаю. Я спыніўся. Ён кідаўся да маіх ног, абхопліваў-абдымаў іх лапкамі, спрабаваў востранькімі зубкамі ласкава ўгрызнуць вялікі палец, якім я, босы, адпіхваў яго, бораўся з маёю нагою, стараючыся паваліць яе, апусціць долу, потым адскокваў са шчаслівым піскам і зноў кідаўся да мяне.

Адкуль ён узяўся? Чый ён быў? Я не ведаю. Але па ўсім было відаць, што ён альбо згубіўся, альбо быў выкінуты з непатрэбнасці гаспадаром – адвезены на матацыкле за некалькі кіламетраў ад сваёй вёскі да вёскі чужой і пакінуты на адзіноце. І я быў першым чалавекам, якога ён спаткаў.

Я пайшоў. Ён ірвануўся следам – працягваючы

гуляць-забаўляцца са мною: абхопліваў ззаду нагу, чапляўся за калашыну і са смешным гыркам (р-р-р-ра!) цягнуўся ўслед, нібыта не пускаючы мяне. Усімі лапкамі ён так заўзята ўпіраўся ў зямлю, што ў пыле заставаліся дзве няроўныя дарожкі.

Ну як я мог кінучь яго ў чыстым полі, далёка ад чалавечага жылга, аднаго! Я ўзяў шчанюка на рукі, і ён адразу ж лізнуў мяне ў нос сваім гарачым і пахкім язычком. Ад нечаканасці я адхінуўся, а ён яшчэ настойлівей палез да майго твару ледзь не выпадаючы ад напорыстасці з рук. Гарачае цельца было такім безабаронным і такім мілым...

Ну не мог я яго пакінуць. Не мог.

Ён быў прыгожым і смешным, бы намаляваным для мультыка. Белабрыса-жоўты з чорна-шэрымі плямамі па ўсім целе. Адна пляма займала палову ілба і закрывала левае вока. Правае блішчэла, як гузік, свяцілася радасцю, а левае, з-за плямы, амаль не было відаць, бо злівалася з ёю.

Таму я адразу і назваў яго Аднавокім. Я так і сказаў яму:

– Я буду клікаць цябе Аднавокім.

«Добра», – пагадзіўся ён і захітаў хвосцікам у знак згоды, маўляў: мне падабаецца гэтае імя.

– Ну, тады пайшлі да мяне – будзем жыць разам...

Жыў я ня ў вёсцы, а на старым хутары, які дастаўся мне ў спадчыну ад дзеда. Дамок стаяў на ўскрайку лесу, пры возеры, адзінока, і мне вельмі трэба быў вартаўнік – сабака, які сваім брэхам папярэдзваў бы, што да хутару набліжаецца нехта чужы. Я даўно хацеў займець шчанюка, але ўсё неяк адкладваў тое ды адкладваў. Бо казаў сабе: у цябе і так шмат абавязкаў перад іншымі, перад людзьмі. А ты яшчэ хочаш стаць абавязаным жывой істоце, жывой душы, якую нельга пакінуць адну нават на некалькі дзён, за якой

трэба догляд, бо ўсе мы, слухна сказана, – адказныя за тых каго прыручылі...

Але – Аднавокі сам мяне знайшоў. То быў знак. Добры знак. І я пакінуў яго ў сябе.

Так у мяне з’явіўся новы сябар. Сапраўдны сябар. Які ня здрадзіць і ня схібіць...

Праблему з жытлом для Аднавокага я, гарадзкі жыхар, вырашыў проста: не стаў яму збіваць з дошак будку, а пасяліў у сваім доме, у верандзе. Кінуў на падлогу старую поцілку, складзеную ў чатыры столкі, паставіў каля яе міску і сказаў: «Тут будзе тваё месца».

Аднавокі ўсё зразумеў, лёг на поцілку, і пакуль я шукаў, чым яго пакарміць, заснуў у спакоі, умільна схваўшы сваю пысачку між пярэдніх лапак.

Хоць я і жыў на хутары пры лесе, вёска была даволі блізка – метраў за васемсот. І першым ворагам майго Аднавокага зрабіўся стары кот Мартын – мондры кацяра суседкі цёткі Адаркі, які штодзень прыходзіў на мой падворак і пачуваўся тут ці не большым гаспадаром, чым я. Мартын, шляхетна і паважна ступаючы, праходзіў звычайна ад кварткі да ганку і там сядаў, задумліва гледзячы некуды ўдалеч. Потым надоўга знікаў у траве, каб пачуцца-шкрабануць недзе на гарышчы, альбо на верандзе ці нават пад падлогою ў хаце. Шукаў ён там мышэй, жучкоў, чарвячкоў на спажыву ці проста аглядаў свае ўладанні – я не ведаю, але прывык да ягоных візітаў, як да прыходаў суседа і, бывала пачынаў размову з ім:

– Ну што там новага ў вёсцы?

Мартын маўчаў, нібыта і не чуў мяне, толькі пафіласофску ўзіраўся ўдалеч перад сабою...

Гэтым разам Мартын не паспеў нават дайсці да ганку, як раптоўна спыніўся, выгнуў спіну – ажно поўсць на ёй паўстала нібы іголки ў вожыка – і падняў правую лапу, быццам баронячыся невядома ад

чаго – бо ў гэты самы момант з веранды пачулася ціхенька-слабое, але пранізліва-ўпэўненае «цяў!», а потым зноў хуткагаворкаю бы аўтаматная чарга: «цяў-цяў-цяў-цяў...», «цяў-цяў-цяў-цяў...», і на ганак, на гэтую пачэсную трыбуну Мартына, на ягоны трон, выбег Аднавокі. Мартын апусціў лапу, мне падалося – збянтэжана і расчаравана. Агледзеўся па баках: ці не заўважыў хто ягонага сораму, маўляў, знайшоў каго палохацца, (я назіраў з-за фіранкі, і ён мяне не ўбачыў) і прысеў на сцяжынку, усім сваім выглядам паказваючы Аднавокаму: цяўкай, цяўкай, я цябе не баюся, мяне не спужаеш: пужаны, не такіх бачыў... Аднавокі кінуўся ў веранду, нібыта шукаючы маёй падмогі ці рады, але таксама зразумеў, што схібіў, і таму адразу ж вярнуўся назад і яшчэ больш злосна зацяўкаў на няпрошанага госця.

Трэба было выходзіць (на сцэну!) мне. Абое сустрэлі маё з'яўленьне радасцю: Аднавокі заліўся найшчодрым гаўканнем, а Мартын даў знак хвостом: мах-мах – маўляў, вітаю, і запытальна зірнуў на мяне: што гэта за навіну такую ты мне падрыхтаваў, адкуль выкапаў гэты «цуд»

– Аднавокі, цішэй, – сказаў я, – Цыц! Ляж! Гэта наш сябар Мартын... – сказаў, і зразумеў, што назваў сабаку ў той першы момант няправільна: ну што за імя – Аднавокі, як яго вымавіць ласкава-памяншальна? Ніяк. Адно... Адна... Ну, ніяк... Ці не таму і называюць звычайна сабак коротка: Шарык, Бобік, Дружок, Мухтар... Але змяняць нешта ўжо было позна, ды і непрыгожа... Таму так і застаўся Аднавокі – Аднавокім, без памяншальна-ласкавага імя, якога яму я не здолеў прыдумаць потым нават за месяц...

Пакуль я маўчаў, Мартын годна і грацыёзна ўстаў і пайшоў у сваю траву, па сваіх жа справах, нікога знаку мне ў адказ не падаўшы. Я зразумеў – ён пакрыўдзіўся. «Нічога, – падумаў я, – пройдзе час, і вы станеце сябрамі». А Аднавокага пахваліў:

«Малайчына! Рабі так заўсёды: папярэджвай мяне, калі хто чужы ў двор увойдзе...»

Але Мартын не прыйшоў ні заўтра, ні паслязаўтра. Мо і сапраўды – пакрыўдзіўся.

Праз колькі дзён раницай – сонца яшчэ ня выбліснула з-за нізкіх хмараў – мы з Аднавокім пайшлі ў лес па грыбы (менавіта «па», а не «ў» – і вы зразумеце чаму). Я люблю збіраць грыбы роснымі ранкамі (а ня ў дзень ці ўвечары) – тады яны такія крамяныя, сьвежыя, бо ўсю ноч ня спалі, а расьлі і расьлі, каб спадабацца мне, каб я ўбачыў іх, не прамінуў. Аднавокі ж проста ўвязаўся за мною. Першага баравічка я знайшоў на сваім улюбёным мейсцы на самым пачатку-ўскрайку лесу, пад самым блізкім ад майго дому дрэвам. За ім другога, трэцяга... Аднавокі назіраў за мною ўважліва і, пэўна, дзівіўся: што гэты чалавек робіць – нагінаецца да нейкіх дзіўных расьлінак і збірае іх і толькі іх, можа, ня самых лепшых і прыгожых у гэтым лесе. Прычым збірае не ўсе – большую частку пакідае, быццам не бачыць (а я і сапраўды шмат баравікоў мінаў: хіба ж знойдзеш усе... У нас кажуць: «Кожны збірае толькі свае грыбы, а чужыя – пакідае... І колькі чалавек ні прыйдзе ў лес, ніхто з пустым кашом ня вернецца: кожны набярэ грыбоў – сваіх...») І пачаў Аднавокі мне дапамагаць – падбываць да тых баравічкоў, што я мінаў, і гаўкаць. Я ледзь паспяваў збіраць усе грыбы, што ён знаходзіў. Разам мы хуценька набралі поўны кошык.

З таго часу збіранне грыбоў стала для мяне не прагулкай па лесе, а нібыта працай: прыйдзі і толькі паспявай падымаць, што Аднавокі пакажа. Для мяне, можа, і страціла цікавасць «ціхае паляванне», затое, як радаваўся Аднавокі знайшоўшы адразу некалькі сямеек прыгажунюў-баравікоў!

Падчас нашага палявання на грыбы былі, вядома, і розныя прыгоды. Раскажу толькі пра адну. Ідучы за Аднавокім, і збіраючы знойдзеныя ім грыбы, я раптам

убачыў, што ён спыніўся і стаў у «паляўнічую стойку»: скульпурна замёр у парыве наперад і ўзіраецца ў нешта... Я падыйшоў бліжэй. Там, куды Аднавокі глядзеў, нічога не было. Толькі апалае бярозавае лісце – сёлетняе, жоўта-карычневае. Ну і нейкая караняка – такая ж карычневая, хіба больш цёмная і... нечым падобная да выразанае з дрэва птушкі. Я збіраю розныя цікавыя фігуркі, што ўтварае прырода з сучкоў ды карэньчыкаў, абчышчаю іх, пакрываю лакам – і ў хаце маёй ужо цэлы музей такіх цікавостак. Я падыйшоў да каранякі і толькі нагнуўся падняць – усяго пару сантыметраў засталася і я вазьму яе, як яна – пых! – абдала мяне паветрам і імгненным страхам, узляцела з-пад маёй рукі і знікла між дрэваў... Гэта была птушка, што затаілася да апошняга... На зямлі, проста на лісці, без ніякага кубельца, засталіся два, велічынёй з галубіныя, шэра-карычневыя ў крапкі, таксама ледзь прыкметныя, яечачкі... «Хух!» – выдыхнуў я, супакойваючыся, гэта ж трэба так: сядзеццэ, не варухнуцца, замерці, адзервянеццэ, і толькі ў самы апошні момант – узляеццэ. Што за птушка? Што за дзівосы?

Дома, у кнізе, я знайшоў яе. Завуць птушку ляляк, альбо каздой, альбо яшчэ дакладней у маім выпадку, – лежань... Начная насякомаедная птушка, з тых, што гняздзяцца недалёка ад жылля чалавека... Рэдкая цяпер у нашых краёх... Спадзяюся, нягледзячы на спалох, яна вярнулася да свайго «гнязда» на зямлі, узгадала дзетак і птушак гэтых у нас пабольшала...

Увосень, недзе пад канец верасня, перад самым маім вяртаннем у горад, мы з Аднавокім пайшлі па (а не «у») журавіны. Я раблю гэта заўсёды перад ад'ездам з вёскі, каб зімою мець смачны (і карысны) журавінавы напой. Балота было таксама недалёка ад майго дому – у нас у Беларусі ў старых вёсках усё патрэбнае да жыцця блізка – кіламетраў за два. Атуляла яно

з паўднёвага боку невялікае азярцо. Журавіны былі яшчэ крыху белаватымі, але я ведаў, што дома, у цяпле, яны даспеюць. Выбіраючы лепшыя, буйнейшыя і чырванейшыя, я і не заўважыў як забрыў у тую дальнюю частку балаціны, куды звычайна не заходзіў, бо там была небяспечная багна. Аднавокі, як павялося ўжо, быў са мною, гуляўся, ганяючыся за адзінокімі вялікімі мухамі, што дажывалі свае апошнія дні. За пару месяцаў ён заўважна падрас і выдаваў ужо не на шчанюка, але яшчэ і не на дарослага сабаку. Таму і заняткі ягоныя – гульні – былі такімі несур’ёзнымі, можна сказаць – дзіцячымі.

Дык вось, я і не заўважыў, як апынуўся сярод багны. Трава пад нагамі перапляталася ў дыван, які страшна падгінаўся пад вагою майго цела і гатовы быў у кожную хвілу прарвацца. Я спыніўся і агледзеўся. Вяртацца да берагу з ляском, ад якога я прыйшоў, было далёка, а другі – здаваўся зусім блізікім: метраў пяцьдзесят, ня болей. Але да яго шлях быў самы цяжкі: бо травяны дыван месцамі прарываўся, утвараючы маленькія – на некалькі метраў – азерцы, пасярод якіх час ад часу з’яўляліся і лопалі пульхірккі паветра. «Чортавы вокі» – зразумеў я, самыя страшныя месцы на балоце: трапіш туды, і можаш ня выкараскацца... Бліжэй да берагу стаялі адзінокія чэзлыя бярозкі, да іх, ну – рукой падаць... І я вырашыў не вяртацца з паўкіламетра назад, а аспярожненька прайсці гэтыя пяцьдзесят метраў і выбрацца на сухое.

Я дайшоў да першых бярозак і раптам падумаў: а дзе ж Аднавокі, азірнуўся, каб агледзецца, аступіўся на коўзкай траве, і... праваліўся ў багну па пояс... Аднавокі быў недалёка, падбег да мяне, але зразумеў, што я ў небяспецы і таму блізка не падыходзіў, а стаяў за нейкі метр і папіскваў-павіскваў спачувальна і не ведаў, што рабіць.

– Аднавокі, прынясі мне дрэўца ці палку, – ціха папрасіў я.

Ён не разумеў. Я няўзнак паварушыўся, каб паказаць рукою, і адчуў, што праваліўся ў багну яшчэ глыбей. Варушыцца нельга – ведаў я: не выберашся, а толькі засмокча хутчэй.

— Аднавокі, дрэўца мне... з берагу... прынясі... – я паўтарыў гэта некалькі разоў, пакуль сабака зразумеў мяне і пабег да ўзлеску, пабег асцярожна, сцярожка абмінаючы ваду. На беразе схпіў доўгую, метры паўтара-два, палку і панёс мне. Ён, у радасным нецярпенні, быў ужо зусім блізка, калі ўскочыў у пельку. Ірвануўся, паплыў да мяне, але і яго пачало засмоктаць... Канец палкі быў зусім блізка: я лёг на ваду і кончыкамі пальцаў дацягнуўся да яе. Аднавокі дапамагаў мне з усіх сілаў. Аднак гэтага якраз і не варта было рабіць, бо чым больш ён імкнуўся да мяне, чым больш боўтаўся, тым мацней яго засмоктвала багна.

Я ўчапіўся за палку і таксама цягнуў яе да сябе, каб выратаваць і Аднавокага. Але... вось над вадою засталася толькі яго галава... вось толькі пашча з палкаю ў зубах... а вось Аднавокі апошні раз вынырнуў, зірнуў на мяне развітальна, і расцяў зубы...

Я заплакаў. Вочы мае ад слёз не бачылі нічога... Але трэба было ратавацца. Палкай, якую прынёс мне Аднавокі, я нагнуў недалёкую бярозку (як я гэта зрабіў, з якога разу мне ўдалося зачэпіць яе – то асобная размова), ухапіўся за вершалінку і паволіпаволі, каб ня вырваць дрэўца, пачаў выпаўзаць з палону палонкі... Так, плачучы і размазваючы па твары слёзы і балотную твань, праз гадзіну ці болей, я вылез з пелькі, а потым паўзком-паўзком дабраўся да сухога берагу, да лесу. Азірнуўся – там, дзе загінуў Аднавокі, на краі «чортавага вока», засталася вядро з бела-чырвонымі журавінамі. Можа, абмінаючы яго, ён і ўваліўся ў пельку. Вядро нахілілася, ягады рассыпаліся, разбегліся па траве, як чырвоныя кропелькі крыві.

Фікус

Дзіўлюся: чаму ніхто на Беларусі дагэтуль нічога не напісаў пра фікус. Пра фікусы.

Некалі былі яны ці не ў кожнай паляшущкай хаце. Як і альвас.

Ну альвас – зразумела: лекавая расліна. Палец нарваў – прыкладзі. Да раніцы ўвесь боль высмакча, скура пабялее, у гармонічак збярэцца. А ад альвасу – сакавітага, сопкага, толькі жорсткая скурка застаецца: усяго сябе аддаў, каб чалавека вылечыць.

А навошта былі фікусы? Абсалютна, здавалася б, непатрэбныя расліны. Прыгажосць... Якая ад іх прыгажосць? Якое дзіва?

Гэта цяпер так думаецца. А тады...

Зіма. Белае бяздонне. Маразы. Заходзім у хату, а там – квітнее (іначай і ня скажаш пра зялёную раскошу) фікус. І радуецца вока, і адпачывае, і не ўсё так кепска на зямлі. І не важна, што ён ніколі не цвіце... Прыйдзе вясна, абавязкова прыйдзе і зацвітуць іншыя дрэвы і дрэўцы, кусты і кусцікі...

Вечназялёная вера ў лепшую будучыню.

Быў фікус і ў нас. Бацька зрабіў для яго з дошак чатырохкутны кадобчык. Мама палівала, і выцірала мокраю анучкаю лісты. А я – прачынаўся раніцай і доўга не ўставаў – любавалася ім. Калі я нарадзіўся, ён ужо быў. І таму я думаю, што ён быў у нас заўсёды. Прынамсі, калі я спытаўся ў мамы, адкуль у нас фікус, яна адказала: не ведаю – калі я нарадзілася, ён ужо рос. І расказала, што калі вёску палілі немцы, і хата нашая гарэла, бабуля ўратавала толькі абраз і фікус:

вынесла ў сад. Было лета і ён не прапаў, а на восень забралі яго ў зямлянку і быў ён высокі – да столі, і ўсю зіму грэў іх зялёнаю надзеяй на вясну.

Фікус шмат пабачыў у сваім жыцці, ён – жывы сведка і летапісец гісторыі нашай сям'і. Але ён ніколі нікому нічога не раскажа: ні сваім, ні ворагам. З ім, як з жывым, можна гаварыць пра ўсё, дзяліцца сваімі крыўдамі і шчасцем. Ён зразумее, ён паспагадае ўжо сваёю маўклівай прысутнасцю.

Дзіўна, але я ніколі не бачыў, каб нехта на яго злаваў, каб нехта замахнуўся на яго, зламаў наўмысна ці хоць адарваў бліскучы, бы лакаваны, ліст.

Да фікуса прывыкалі, ён не заўважаўся, нікому не замінаў, не перашкаджаў. Але варта было яго прыбраць, як ў сэрцы пасялялася незразумелая туга: чагосьці не хапала ў хаце – сябра не хапала, маўклівага, цярплівага сябра.

Апалыя лісты ягоныя былі мне цацкаю. Але я ніколі не зрываў іх, чакаў, калі ўпадуць самі...

Але вось знік ён з вясковых хатаў і ніхто не заўважыў таго.

Няўдзячныя людзі. Яны замянілі фікусы на тэлевізары. На тых месцах, дзе стаялі фікусы, цяпер стаяць тэлевізары.

Той, хто скажа, што гэта раўнацэнная замена, хай першы кіне ў мяне камень...

Дзяды

На старасці гадоў жыццё зноў звяло былых аднавяскоўцаў дзеда Сахвея і дзеда Гурка. На гэты раз у раённай бальніцы. А былі яны, трэ сказаць, яшчэ мацакамі і хваробы свае, хутчэй за ўсё, выслухалі ў суседак на прызбах пад час доўгіх вечаровых размоваў.

Сумаваць дзяды не сумавалі і іншым не давалі. Раніцай слова за слова пераходзілі яны да ўспамінаў пра знаёмых, пра пачутае, перажытае. Сахвей жыццё сваё адпрацаваў на ферме і ніколі вышэй даглядчыка па «службовай лесвіцы» не падымаўся. Гурок жа з брыгадзіраў выбіўся ў загадчыкі фермы і такіх Сахвейў меў у падначале з дзiesiąтк. Таму паглядаў ён на Сахвея звысоку і не даваў сабе пярэчыць ні каліва. Дзед Сахвей хутка зразумеў, чаго ад яго хочуць, ў самыя напружаныя моманты замаўкаў ды хітра прымружваў вочы, каб бачылі ўсе, што наўмысна саступае ён дурню. А таму гаманілі дзяды нібы ў шахматы гулялі: твой ход — мой ход, шах! — пат...

— Што, пустабрэхі, зноў сваю катрынку завялі, — казаў пузаты Сцяпан з суседняй палаты і прыладжваўся ля вакна дзядоў слухаць, бо тэлевізар бальнічны згарэў.

І вось загаварылі аднойчы дзяды пра маладосць сваю, пра дзевак ды маладзіц, што мацалі некалі ды кушталі.

— Хочаце — верце, хочаце — не, — пачаў дзед Сахвей з любімых сваіх словаў і прыгадаў, як працаваў ён пастухом на далёкай ад вёскі кашары. Раніцай і ўве-

чары прыязджалі сюды даяркі — маладыя дзяўчаты, кароў даіць. Было іх дванаццаць. І штывечар дзед... не, тады маладзенькі чубаты хлопец, браў тую, што хутчэй падаіла ці больш надаіла, і вёў у канец кашары... І гэтак натуральна ўсё выходзіла, што й няўцям яму было спачатку, што сам ён быў яшчэ па дарозе падзелены між дзяўчатаў жэрабям. Але — далей. Больш за іншых упадабаў ён Кацярыну.

— Пастой, якую Кацярыну? — перапытаў Гурок.

— Ды жонку тваю, — як бы між іншым адказаў Сахвей і пакуль у Гурка адвісала сківіца працягваў: — Ай, гарная ж дзеўка была... А шмонька ў яе: возьмешся — пухленькая, кругленькая, ладненькая, ну як той гаршчэчак... Ні ў каго больш такой не было. Боўтаецца бывала, як таўкач у ступе, і ні смаку табе, ні наедку... А ў тваёй Кацярыны, ды яшчэ ў маёй Васіліны, трымала — ну як у зубках...

— Ня праўда! — зароў дзед Гурок. — ня-я-праўда! Я сваю цэлкаю выбраў. Брэ-эшаш, гаўнюк! — і кінуўся на Сахвея.

— Стой! Стой, хлопцы, — разбараніў пабраўшыхся за грудкі дзядоў пузаты Сцяпан, — позна ўжо, заўтра даб'ецяся. А зараз папрастарэкавалі — і на бакавую. Кладзіцеся, кладзіцеся...

— Ды я з ім сра-аць побач не сяду, — кінуў дзед Гурок, — а не тое што спаць у аднэй палатце...

Ледзь уклалі Гурка. І доўга яшчэ палата чула з яго нага ложку:

— Брахло... Цэлка... Гаўнюк...

А раніцай разбудзіў усіх крык медсястры, што прыйшла ўколы рабіць:

— Дзед, ты што гэта надумаў, уставай... — і бразь, бразь па шчоках.

Але дзед Гурок ужо не чуў анічога. Памёр. Сэрца, казалі, не вытрымала. А мог бы жыць шчэ ды жыць.

Прас

Запіс з савецкіх часоў

Чалавек купіў прас. Ідзе дадому. Шчаслівы. Сустракае сябра. Той зайздросціць. Чалавек накіроўвае сябра туды, дзе «даюць», дзе «выкінулі».

Прыходзіць дадому. Жонка зноў п'яная. Дачкі няма з «заняткаў».

У кватэры голадна. Раскрыў лядоўню — пуста. Устала з ложка жонка. Падыйшла пакачваючыся. Пачала чапляцца з размовамі. Якая яна няшчасная, што пайшла за яго. Ён яе «даядае»...

Чалавек маўчаў. Потым палазіў па кішэнях, знайшоў колькі грошай. Схадзіў у краму. Купіў батон і пляшку малака. Моўчкі паеў. Жонка сьпіць. Дачкі няма. Спусціўся на першы паверх па пошту. Нехта выцягнуў усе газеты. Застаўся толькі адарваны шматок «Известий».

Доўгі вечар. Няма чаго рабіць. Тэлевізар даўно сапсаваны. Лёг спаць.

Прачнуўся рана. У кватэры ціха. «Папрасую кашулю, — падумаў, — колькі можна хадзіць у мятай...» Зірнуў, а праса няма. Няма й жонкі. Усё зразумела...

Сабраўся на працу. Дапіў малака. Выйшаў. Ня падезду сядзіць дачка. Паліць, раскірэчыўшы ногі. «Дзе начавала?» «У п...» Сагнуў галаву, пасунуўся да прыпынку. На скрыжаванні стаіць жонка з прасам у руках. Не паспела прадаць. Выхапіў прас з ейных рук і — гах! па галаве. Жонка ўпала. З правага вуха пацёк на брудна-шэры асфальт тонкі струменьчык густой, цёмна-чырвонай крыві..

Аднаразовасць

Я зразумеў, што заблудзіўся. Невысокі хвойнічак здаваўся бясконцым. Я йшоў па ім, думалася, ужо гэтак доўга, што дайшоў калі не да Афрыкі, дык да Украіны дакладна. І не было сярод яго ніводнага высокага дрэва, на якое можна было б узлезці, каб агледзецца.

Я быў злы на гэты хвойнічак і ён, нібы жывы, адказваў мне тым жа: злом. Кожная хвойка, паўз якую я праходзіў, старалася зачапіць мяне сваёю галінкай, балюча сцебануць па твары, альбо ўпіцца ў плячо, нагу. Увесь я быў абчапляны калючай ігліцай, клейкім павучыньнем і сухімі шурпатымі галінкамі.

Мне здавалася, што я блукаю тут ужо не некалькі гадзінаў, а некалькі дзён, некалькі гадоў. Бясконцасць хвойніку памнажалася на бясконцасць блукання, але ў выніку не атрымлівалася бясконцасць жыцця. Наадварот: бясконцасць на бясконцасць — давала набліжэнне смерці. Як у матэматыцы: мінус на мінус — дае плюс. Смерць — «плюс». Так, бо нездарма «плюс» — крыжык.

Усе мы нясем свой крыж, але ёсць і такія, што нясуць замест крыжа знак «плюс». А для гэтага знаку справядлівае толькі адно правіла: ад перамены месцаў складаемых — сума не змяняецца. Як ні складвай бясконцасць хвойніку з бясконцасцю блукання вынік будзе адзін і той жа — смерць, як пры памнажэнні на нуль заўсёды ў выніку будзе нуль. Дарэчы, некалі і знак памнажэння быў падобны да крыжыка: х, а потым замест яго нехта прапанаваў ставіць кропку. Проста кропку.

Дык ці не час і мне паставіць кропку ў гэтым блуканні? Па хвойніку, па жыцці...

Час. Даўно час. Але тады бясконцасць стане вечнасьцю, што, па-сутнасці, тое ж самае. А, мажліва, яшчэ горш. Бо пакуты, большай за гэткую, нават Бог, нават д'ябал не прыдумаў.

Нашто мне вечная іголка для прымуса (вечнае пяро для асадкі). Што мне бясконцасць сусвету... Мне больш па душы ўсё аднаразовае. Як шпрыц. Як нашая Зямля. Як, хацелася б верыць, маё жыццё і я.

Ногі

1. Толькі пад раніцу вярнуліся мае ногі. Нічога не сказаўшы ляглі побач і заснулі.

Я даўно чакаў іх, бо вельмі хацеў у прыбіральню. Аднак цяпер чапаць іх не стаў: хай паспяць, хай адпачнуць.

Жоўтая раніца сонцам уваходзіла ў пакой. За-спання машыны раздражнёна вуркацелі пад вакном. Сусед зверху пайшоў у прыбіральню. У суседа знізу загаманіла радыё... Цяпер ужо не заснеш ажно да наступнай ночы. Беганіна, мітусня цэлы дзень. Ногі ведаюць, дзе бываю я. А вось дзе былі яны гэтай ноччу і чаму так позна вярнуліся — я не даведаюся ніколі. Ну і д'ябал з імі, таго і клопату! Прыкінуся, што спаў і нічога не бачыў.

2. Толькі пад раніцу вярнуліся мае ногі. Стомленья, з адбітым пазногцем на правым вялікім пальцы, з засохлай карычневай плямкай крыві на левым мізінцы. Карычневай — ад бруду, ад застылага ў крыві шэрага пяску.

Іх трэба было б пашкадаваць, памыць, дагледзець... Але я быў злы на іх: мне даўно хацелася ў прыбіральню, а без іх я не мог і кроку ступіць.

Я паварушыў пабітым пальцам. Ён забалеў. Ну вось — яшчэ адна прыкрасьць. З гэтымі нагамі, што валочацца невядома дзе начамі, толькі лішні клопат...

А, можа, ім са мною? Яны прыйшлі — стомленья, збалелыя, ім бы адпачыць, а трэба ўставаць і бегаць цэлы дзень па чыіхсьці справах, займацца немаведама

чым... Хай адпачнуць. Калі мы самі не пашкадуем адно аднаго, дык хто яшчэ на гэтым сьвеце пашкадуе нас?

3. Толькі пад раніцу вярнуліся мае ногі. Вочы пераміргнуліся між сабою, маўляў, ведаем мы, дзе вы былі; рот пачаў шаптацца аб нечым з вушамі; рукі заламаліся ў бяссілі; ім таксама хацелася волі, хацелася шпацыру, але яны маглі толькі скруціць па дулі ды паказаць адна адной, а не хадзіць; нос адварнуўся пагардліва, заўважыўшы на пятцы растаптаны каравяк; лоб памаршчынеў у здзіўленні і зноў стаў гладкім; адзін я ніяк не выказаў свае пачуцці: я зрабіў выгляд, што сплю, хоць даўно ўжо не спаў, бо надта ж хацеў у прыбіральню.

4. Толькі пад раніцу вярнуліся мае ногі. Шухнулі пад коўдру і сцішыліся, затаіліся, як вінаваты, пабіты сабака. Яны зразумелі: я даўно прачнуўся і чакаю іх. А значыць, без тлумачэнняў сёння не абысціся.

Я даўно заўважыў тую лёгкасць, што з'яўлялася ў мяне начамі. Я адчуваў у сне, як невялікі мой ложка раптам становіцца бясконца доўгім. Але застаў ногі за злачынствам, альбо за здрадай упершыню.

Я адкінуў коўдру: а ці мае гэта ногі вярнуліся? Ці не пераблыталіся яны недзе па дарозе? І ледзь не самлеў ад жаху: мне падалося, што ў мяне дзве правыя нагі... «Бр-р-р...», — у вачах пацямнела, аднак, калі я прыгледзеўся добра, убачыў — усё нармальна, усё як след: ногі розныя і мае...

«Але ж і дурны сон прысніўся мне», — падумаў я і адчуў, што моцна хачу схадзіць у прыбіральню.

5. Толькі пад раніцу вярнуліся мае ногі. Сталі здымаць брудныя шкарпэткі і праціраць імі між пальцаў. Мне стала агідна, брыдка. Я не люблю глядзець, як тое робяць іншыя, а тым больш ніколі

не дазваляю сабе самому рабіць гэтак... «Схадзілі б лепей пад душ», — падумаў я. Але ногі, заклапочаныя нечым сваім, спрытна каўзанулі да мяне пад коўдру, прыладкаваліся на сваё месца і заціхлі, стомленыя і разняволеныя.

Стома раптоўна навалілася і на мяне, і я заплюшчыў вочы і адразу заснуў, адключыўся, забыўшы нават пра тое, што вельмі ж хацеў у прыбіральню.

Адчай

Ён злез з дуба чатырнаццатага траўня ў сямнаццаць нуль-нуль. Зняў чаравікі, паставіў па розныя бакі камля.

Да яго падыйшло некалькі жанчын. Адна зусім блізка. Так, што можна было працягнуць нагу і памацаць яе жывое цела.

Жанчыны мала цікавілі яго. Ён шмат бачыў іх і там, на дрэве. Ён ведаў, што яны бываюць ласкавымі, калі ім нешта трэба, і грубымі, калі нешта трэба ад іх. Цяпер жа ні яму, ні ім нічога не трэба было. І яны проста разглядвалі яго, а ён — іх.

Мусіць недзе блізка была вёска, бо раптам зарыкала карова і ёй азваўся пісклявы малады певень, у якога атрымалася не паўнакроўнае «кукарэку», а штосьці накшталт «і-і-і-і».

Жанчына, што была бліжэй за ўсіх, лагодна ўсмінулася яму. Пэўна, гэта яна першай убачыла яго, «знайшла».

«Колькі ў цябе такіх, як я?», — падумаў ён. Зірнуў уверх, на роднае дрэва, дзе засталіся ягоныя суседзі і халасцяцкія гутаркі, дзе засталася ўсё лепшае, што толькі можа быць у чалавека, што толькі можна прыдумаць...

Жанчына ўжо кратала яго за плячо: пайшлі. Іншыя абступілі камель і пачалі трэсці дрэва. Гэта было супраць правілаў, гэта было парушэннем дамоўленнасці, аднак гэта паўтаралася кожны раз, калі нехта злазіў. Там, наверху, усе пра гэта ведалі і трымаліся, хто як мог. Ды жанчыны і не спадзяваліся

на ўдачу. А мо наадварот — баяліся, што зваліцца не мужчына, а жанчына.

Жанчына звязала разам шнуркі ягоных чаравікаў і перакінула іх праз плячо. Толькі цяпер убачыў ён, якія ў яе грудзі... Але лепш бы ён гэтага не бачыў ніколі...

Часопіс

Самыя запамінальныя пахі: пах сырадою, пах свежых агуркоў, пах новай кнігі... А яшчэ пах брагі, калі гоняць самагон.

Тут кажу я пра пахі адметныя мне, а ня ўсім людзям. У кожнага, мусіць ёсць дзясятак ягоных пахаў, якія ня зблытае ён ні з чым, і якія час ад часу чуе нават там, дзе іх і блізка не было. Вось і я, гартаючы толькі што набыты часопіс, раптам пачуў пах самагону. Як тая жонка ў зваранай мужам бульбе. «А цяпер», — сказаў муж і адыйшоў на два крокі... Не, пах ішоў ад часопіса. І пазнавальнымі ноткамі ў ім якраз і гучаў пах брагі.

Не ведаю чаму, але разам з гэтым пахам, мне прыгадваецца зіма. Адліжны сыры дзень. І ўжо каля Мікітавай хаты чуеш, што ў Змітровых гоняць самагон. Летам, мусіць, гэтыя пахі забіваюць іншыя, альбо прагна ўсмоктваюць іх дрэвы і кусты, хаты і хлявы... Бо амаль не чуваць іх. Зімой жа разносяцца яны на паўвуліцы. І таму, калі ўвечары да Змітровых прыйдзе Мікіта, то Ганна доўга адмаўляцца не будзе, а скажа: «Ай, выціснулі там пару згонак адчапнога. Дровы парэзаць трэба...» — і налле Мікіту чарку — пакаштаваць.

Часопіс маскоўскі, аддрукаваны ў Фінляндыі, на фінскай паперы, фінскімі фарбамі — адкуль жа ў ім той пах беларускі, вясковы, зімовы: пах самагону ў адліжны дзень? Бо даўно ўжо ў вёсцы ніхто ня гоніць самагон. Няма каму... А ў тых хто застаўся — няма сілаў. І боўтаюць яны бражку і п'юць неперагананую...

Альбо купляюць гарэлку ў краме. А самагонныя апараты, гэтыя сапраўдныя творы мастацтва, гэтыя экспанаты этнаграфічных музеяў, — паіржавелі без справы.

Кажуць, індзейцы, каб запомніць назаўсёды нейкую падзею, нюхаюць у час, калі дзеецца яна, кветку альбо рэчыва з адметным пахам. І калі хочуць прыгадаць той шчаслівы для сябе момант, адчыняюць пляшачку з тым самым пахам і патанаюць у прыемным мроіве... Няўжо і мне цяпер, каб прыгадаць-зведаць той адмысловы пах, каб прыгадаць-убачыць той адліжны вясковы дзень майго дзяцінства, давядзецца купляць маскоўскія часопісы, надрукаваныя ў паўночна-снежнай Фінляндыі...

Фата-маргана

Твар расплыўся, нібы акварэльны, намаляваны на мокрай паперы, малюнак...

Нікому, нічога не варта было паказваць, бо ўбачылі ўсе не тое, што бачыў я.

Там, у небе, сярод воблакаў было адно, якое вылучыў сярод іншых я, і, пакуль усе слухалі паказкі, не спускаў з яго вачэй.

Яно змяняла свае абрысы аддаляючыся — было падобным то на мяне малога, то на мяне сённяшняга, то на нейкага дзядка, у якім я не хацеў пазнаваць сябе.

Калі воблака стала падобным да «Волгі», на якой мы прыехалі ў гэты лес на пікнічок, я штурхануў хлопцаў, каб яны зірнулі на неба.

Тыя адразу, бяз словаў, зразумелі чаго я хачу ад іх, бо, падазраю, яны таксама ўпотаікі даўно назіралі за мною, і недзе там, глыбока ў душы, пасмейваліся за мяне, бо, заўважаў, хацелі зачапіць мяне паказкамі пра жыдоў, якія раней пры мне не расказвалі, хоць і ведалі, што жыдоўскае (нямецкае) ў мяне толькі прозвішча з канчаткам на «ман».

Хлопцы паднялі вочы, зачапіліся за выбране мной воблака і ўбачылі ў ім, як і я, «Волгу», на якой прыехалі, нават пазналі за рулём Сашку-шафёра.

«Волга» ці то стаяла, ці то рухалася — цяжка было вызначыць дакладна.

А гэта, надзіва, аказалася самым важным для нас, бо самым спрэчным.

Я, зноў забыты, толькі пасміхаўся: людзі ўбачылі

на небе машыну, копію той, што стаяла побач, за пяць крокаў ля куста шыншыны і ледзь не перасварыліся ў непатрэбнай спрэчцы, бо машына ўжо дэфармавалася, як ад удару аб слуп і плыла па небе павольна, разам з іншымі воблакамі, як карова ў статку.

Я бачыў раней сябе старога. І ведаю чаму: я не паеду назад у гэтай машыне.

Вучуся

«Береги честь смолоду, а одежду снову», — казаў адзін расейскі класік вуснамі расейскай жа прымаўкі. Ён нават узяў яе эпіграфам да адной сваёй гісторыі з расейскай жа гісторыі. Мы вывучалі яе ў школе, расейскамоўнай школе, якая звалася беларускай, бо знаходзілася ў далёкай ад Расеі беларускай вёсцы, куды героі расейскай гісторыі, расказанай расейскім класікам, не маглі патрапіць у свой час, бо тады, як і цяпер, гэтая вёска была толькі беларускай. Гэта потым яна стала расейскай вёскай, потым савецка-беларускай, а цяпер — проста беларускай, як і некалі, калі адбываліся падзеі, што апісанья расейскім класікам у гісторыі з расейскай гісторыі з эпіграфам «Береги честь смолоду, а одежду снову». К слову пра эпіграф: адразу прыгадваецца іншы расейскі класік, які жыў да ўзгаданага ўжо расейскага класіка, і ягоны эпіграф да свайго падарожжа па сваёй жа краіне: «Чудище — обло, озорно и лайя». Здаецца, я прапусьціў «стозевно», але куды яго прыткнуць — ня ведаю. Адное памятаю: «обло» было першым азначэньнем, «лайя» — апошнім. Значыць, альбо перад «озорно», альбо пасля. Калі кіравацца логікай, то — да, а калі рытмікай, то — пасля. Але хопіць пра гэты эпіграф. Нас цікавіць іншы. Бачыце, як я ўпэўнена кажу «нас», а не «мяне», бо перакананы, што зацікавіў вас — калі вы дачыталі дасюль — сваёю пісанінай пра адзін эпіграф да праявічнага твору аднаго (і, хочаш не хочаш, тут трэба казаць), — паэта. Бо хоць згаданы расейскі класік і пісаў прозу, быў ён, і застаўся ў

гісторыі расейскай літаратуры, як паэт, як класічны паэт, як класік расейскай паэзіі, хоць і былі ў яго іншыя праявы рэчы, якія ён таксама прыхарошваў эпіграфамі. І наогул ён надта любіў эпіграфы і падбіраў іх нават да асобных раздзелаў сваіх твораў, а ўжо да кожнага з апавяданняў, названых на тагачаснай звычцы аповесцямі, дык дакладна. Але пра эпіграфы. Расейскі класік быў геніяльным ва ўсім. Нават у эпіграфіках, узятых з чужых твораў, альбо у народа. Вось і тая прымаўка, якая стала эпіграфам да знакамітага ягонага твору, скарыстана геніяльна: узятая толькі першая частка яе — «Береги честь смолоду», менавіта так — «Береги честь смолоду» і ўсё, без ніякіх шматкроп'яў напачатку ці ўканцы. А знізу подпіс: «прымаўка», хоць тут палова яе, і без азначэння — «расейская», альбо «рускага народу». Геніяльна! Проста і з густам. Як і ўсё, што ён рабіў. Вось ад гэтай класічнай прастасці я і балдзею. Заўсёды, прыгадваючы «Береги честь смолоду, а...» я замаўкаю. До. Досыць. Діхі. Народ, часам, бывае больш шматслоўным, чымсьці ягоны геній, і тады геній мае права паправіць, народжанае ў народзе, падкараціць да афарыстычнасці. Адшліфаванае ў вяках, дашліфоўвае геній, але народ свайго не цураецца, і рэдка бывае, каб геній аднога чалавека перамог, адолеў народны геній, і ўрэшце рэшт народнае перамагае, бо яно само па сабе ўжо адшліфаванае ідэальна і ўсё лішняе для генія — не лішняе, для яго. Таму, хоць расейскі класік і сказаў толькі «Береги честь смолоду», на самой справе ён сказаў: «Береги честь смолоду, а одежду снову», хоць мне ўслед за класікам таксама надта не падабаецца гэтае «, а о...», хачу я таго ці не хачу, яно ёсць, яно прысутнічае ў тым эпіграфі, пазычаным расейскім класікам у расейскага народу, але ня цалкам, а без апошніх словаў, прычым не пазначаючы нават хоць бы шматкроп'ем, што яны ёсць: «Береги честь смолоду».

Геніяльна проста.

Цэлае цела

Ніхто мне нічога ня скажа. Бо нідзе буду я. Нават той, хто будзе шукаць ня знойдзе мяне там. Але тыя, што запомнілі — не забудуць. Так знітоўваецца не сумяшчальнае. Як дзень і ноч злучаюцца ранкам і вечарам і хто чыё дзіця — паспрабуй здагадайся. А можа, яны і ёсьць тыповая сучасная сям'я: бацька, маці і двое дзетак: раніца і вечар. Хлопчык і дзяўчынка. Я ж сям'і ня маю. Я менш, чым адзін, чым адзінка. Бо не магу стварыць пару-двойку з другою адзінкай. Я нікчэмнасьць і месца маё толькі там, дзе ніхто і шукаць мяне ня будзе. Ніхто са мною не равітаецца, ніхто не закрые мае павекі. І думаю я: а ці жыў я, ці быў? Бо нікому ня стаў патрэбным. Адзінае месца, з якога мяне ня выжыць — людская памяць. Бо непладная яна ні розуму, ні пачуцьцям. Там буду жыць я. І там ніхто ніколі не здагадаецца мяне шукаць, каб паведаміць самае важнае: ты памёр.

«Нідзе — Недзе — Надзея — Дзе я ? — я дзе? — Нідзе», — блукае мой стомлены розум і не знаходзіць адказу. Я сам заблудзіўся, я сам сябе згубіў, я сам сябе не магу знайсці нідзе. Лётае душа па сьвеце, спускаецца ля цела, якое, пэўна ж, было ейным, а цела тое — нерухомае, значыць — цяпер не яе. А дзе ж яе? Нідзе... Недзе... Не йдзе... Знойдзе... Ной це-ла. Цэла-е. Іе! Йес...

77-05

Ты ніколі не думаў, што цябе так лёгка падмануць. Ты наогул не думаў, што цябе нехта будзе падманваць. Ты начапіў свой лепшы гальштук і пайшоў на спатканне. Ты доўга стаяў на рагу праспекту і Савецкай і чакаў яе. Ты верыў ёй. Ты нават у думках не дапускаў магчымай няшчырасці. Ты ўзіраўся ў прыпынак, ты чакаў кожны тралейбус і з надзеяй праводзіў вачыма кожны аўтобус. Ты загадваў сабе: калі ў нумары наступнай машыны, што пройдзе міма, будуць дзве сямёркі — значыць, яна хутка прыйдзе. Ты радаваўся ўбачыўшы 77-05 на «Жыгулях». Ты гатовы быў стаяць тут да раніцы, але дачакацца яе.

Яна не прыйшла. Яна не прыйдзе. Яна весела смяецца цяпер з іншым. Яна не забылася пра спатканне, прызначанае табе. Яна і не збіралася на яго. Яна гулялася з табою, нібы кот з мышшу: захачу з’ем, захачу адпушчу, захачу сыта прайду міма, быццам і не заўважыўшы, як сцялася тваё сэрца. Яна магла дазволіць сабе ўсё. Яна была гаспадыняю, царыцаю і ведала гэта. Яна захацела пабачыць цябе на рагу праспекту і Савецкай. Яна праехала паўз цябе на тых самых «Жыгулях» 77-05.

Ты ўзіраўся ў нумар.

Героі

1. Праметэй украў у багоў агонь і прынёс людзям. Богі ня сталі забіраць агонь у людзей, а пакаралі Праметэя. Праметэй стаў злодзеем і здраднікам для адных, героем і пакутнікам для другіх. Кім быў ён на самой справе? Ён не ведаў, што стане героем, але тое, што яго могуць назваць злодзеем ведаў пэўна. Дык ён злодзей? Ён свядома ішоў на пакуты дзеля дабрабыту іншых. Дык ён герой? Калі б ён быў простым чалавекам і зрабіў тое ж самае дзеля багоў, кім палічылі яго людзі?

Зрада свайму народу ёсць здрада, якім бы падзвігам яна ні лічылася ў чужынцаў.

У Праметэя быў час зразумець гэта. Быў час і ў людзей. Але і па сёння знаходзяцца здраднікі — і людзі, якія называюць іх героямі. Ці не на тое ж разлічвалі богі, калі не адабралі ў людзей агонь і пакаралі Праметэя?

2. Калі Геракл ішоў да свайго дванаццатага подзвігу, ён не ведаў яшчэ, што гэты подзвіг, будзе апошнім. Яму б спыніцца, агледзецца. Яму б напісаць мемуары. Адная справа чытаць цяпер апісанні ягоных подзвігаў, зробленыя пасля простымі смяротнымі, і зусім іншая паглядзецца на іх ягонымі вачыма. Ужыцца ў ягоныя перажыванні, унікнуць у думкі, якія мучылі яго, калі ён чысціў Аўгіевы стайні, пачуцці, калі раздзіраў ён зяпу Нямейскаму льву... Вялікія героі звычайна былі таленавітымі не толькі ў адной нейкай пэўнай справе, скажам, гераізме, але і ва ўсіх

іншых. У іх атрымлівалася ўсё, за што б яны ні бралі-ся. Уявім сабе, які б з Геракла мог выйсьці пісьменнік! Талстой, не менш. Гара-чалавек! На жаль, Геракл так і застаўся вузкім спецыялістам, які зацыкліўся на сваіх подзвігах. І сёння мы анічога акрамя гэтага пра яго не можам сказаць. Ну быў дужым, ну быў смелым, ну быў мужным... І толькі!?

Сюжэт аповеду з умоўным назовам «Мішэнь»

Нехта жыве.

Дзе? Здаецца, побач з намі, бо акаляюць яго дрэвы і нейкія камяніцы. Але (таму!) хутчэй за ўсё гэта горад. Маладая ўскраіна старога гораду, дзе камяніцы чаргуюцца з дрэвамі нядаўняга лесу. Аднак, усё няпэўна, бо гэта няважна.

Жыццё ягонае цячэ спакойна, размерана, без імклівых паскарэнняў, хоць і не ўсё ў ім прадумана і бываюць нечаканасці, якія ставяць героя ў некамафортнае яму становішча. Выблытваецца ён няўмела, як муха з павучыння, толькі заблытваючыся яшчэ больш. Жыццёвая твань засмоктвае яго ўсё глыбей і нарастае (разам) напружанне ў творы: быццам нехта струну нацягвае, і вось момант і — дзынь! — яна ірвецца. На самай высокай (для сябе) ноце.

Струна ірвецца, але тут не азначае гэта смерць героя. Ён жыве. Ён сам накручваў гэтую струну і яна балюча сцэбанула яго па пальцах. Струна тут (як і балота, як муха ў павучыньні) паралельны вобраз, які дазваляе трымаць у творы ўнутраную напругу і не выпускае са свайго павучыння чытача.

Усё, што адбываецца з героем — звычайнае аж да натуралістычнасці. (Занатоўваю думкі і ўвесь час згадваецца Джойс, але джойсаўшчыны ў творы не павінна быць, як і кафкаўшчыны ці камюзму, хіба толькі ў такой ступені, у якой усё гэта ёсць у жыцці, а не ў літаратуры). Герой збіраецца класіцца спаць. Мы застаем яго за гэтым заняткам. Ён раскладвае

канапу, дастае бялізну і пры гэтым размаўляе з жонкай па тэлефоне. Жонка паехала да маці ў суседні горад (ці вёску, ці яшчэ некуды, што няважна), і адтуль дае нейкія «ўказанні» мужу. Нешта, адкладваючы на хвілю слухаўку, ён тут жа робіць, нешта абяцае зрабіць заўтра. У іх размову ўрываецца гук уключанага тэлевізара (яны глядзяць адну і тую ж перадачу і нават перамаўляюцца пра яе). Званок у дзверы. Прыходзіць суседка. Нешта прыносіць. Бярэ слухаўку, размаўляе з жонкай героя. Ён тым часам ганяе па пакоі камара, які ўсю мінулую ноч не даваў яму спаць. Паралельна — асацыяцыі (як плынь свядомасці), куды можна ўплесці ўсё, што заўгодна.

Герой кладзеца спаць, але мы не ведаем, ці прачнецца ён. Дакладней, мы ведаем, што не прачнецца. Прынамсі ў гэтым творы. Бо вечар гэты і ёсць усё ягонае жыццё, а сон — смерць. Аднак нельга сказаць, што герой стары і памірае па ўзросце (мы наогул не ведаем колькі яму гадоў) і не хворы ён. Проста ён канчаецца, як канчаецца аповед ці аповесць, як сканчаецца дзень дзеяння — бяздзеяннем: сном, як святло пераходзіць у цемру, што напачатку заўсёды здаецца бясконцай...

Стома

У самым гушчары няходжанага дрымучага лесу пасярод Сахары стаяў дзевяціпавярховік — дом адпачынку для стомленых жыццём кенгуру, якія ў два скачкі, без перасадак, прыляталі сюды са сваёй Аўстраліі, каб завесці тут новыя знаёмствы, выдаць кнігі ўспамінаў, пасадзіць дрэва, забіць змяю, — словам, адпачыць па-сапраўднаму, як і прынята сярод тых, хто толькі пачынае самастойнае жыццё і яшчэ не ведае, што такое жанчына (у сэнсе — самка), альбо мужчына (самец), аднак, маючы трое, а то і чацвёрта дзяцей, разумее, што ім, дзецям, трэба паўнацэнная сям’я з бацькам і маці — інакш давядзецца іх вучыць пісаць і чытаць адному, альбо наймаць чужую сям’ю, што не кожнаму па кішэні, асабліва цяпер, калі даражэюць нафта, вугаль, метал і ўсё зробленае з іх, калі вырацца на адпачынак у Сахарскі лес без чаргі можна ўсім, хто мае знаёмцаў па-за межамі ўласнае спачывальні ці проста мае грошы, калі так красуе і пахне язмін, што ўсе заробкі ідуць на дэзадаранты ды антыалергікі, калі на ўсіх скрыжаваньнях толькі й рэкламуецца сытае сямейнае жыццё ў суседніх краінах, дзе даўно вырашылі праблему адпачынку і забяспечылі кожную сям’ю не толькі асабістымі сябрамі па ўсім свеце, але і бестэрміновымі спісамі жаданняў, якія дзяржава можа выканаць у любы момант, варта толькі паведаміць адпаведным службам, чым займаюцца на чамі вашыя суседзі, і вас тады ў гэты дзень нікуды не забяруць, а, мажліва, калі вы яшчэ не сямейны чалавек, адпусцяць у Сахару, на стварэнне новай ячэйкі грамадства, словам, на адпачынак, дзе сярод знаёмых і незнаёмых кенгуру так лёгка думаць і трызніць, так добра адчуваць сябе патрэбным сваім і жончыным дзецям усёй планеты.

Ліставальнік

Неяк у адной бібліятэцы мне патрапіўся ў рукі дапаможнік па напісанні лістоў. Ён называўся: «Справочник для начинающих адресантов». На першых 60-ці старонках расказвалася, якія бываюць канверты і як правільна пісаць на іх індэкс, далей — што пазначаць у першым радку «адреса получателя», у другім, трэцім, чацвёртым і, калі ён ёсць, у пятым, а потым — як уласна і пісаць лісты. Сама па сабе справа вядомая, не раз робленая шмат кім, але як цікава аўтар распавядае пра яе. Вось паслухайце: «Прежде чем приступить к рассмотрению конверта: где размещаются паралельные линии для написания адреса получателя, сколько их, в каком порядке идут (забегая немного вперед, скажу, обязательно проверьте: сначала идет первая или вторая линия — это очень важно, т.к. от этого зависит весь порядок написания адреса адресата, о чем мы поговорим ниже) и т.д., убедитесь, что конверт изготовлен на Пермской фабрике Госзнака, иначе не исключена подделка, ради марки, а значит, ваше письмо может не дойти до адресата — оно будет изъято на первой же почте и вас, возможно, будут ждать большие неприятности, вплоть до штрафа от 5 до 5000 рублей, не менее, по статье 225, п.3, пп.7 от прошлого года...» Я перапыняю цытату, прабачце, не закончыўшы сказ. Але вы, думаю, упэўніліся: тое, што вы лічылі дробязямі, аказваецца, вельмі істотна, і яго варта ведаць кожнаму. Аўтар якраз пра гэта папярэдзвае. Аднак галоўнае ў кнізе, на мой сціплы погляд, — яе вобразнасць. Практычна на кожны выпадак, на кожнае паштовае дзеянне ў аўтара ёсць

цікавы, запамінальны прыклад. Вось, скажам, жыхарка горада Р. на Доне Аляксандра К.-Іваноўскай няўважліва напісала нумар сваёй кватэры і дома (прасцей сказаць пераблытала іх месцамі), дык ліст да яе вярнуўся ажно праз дваццаць(!) гадоў. «Вот чего стоила адресанту одна маленькая ошибка...» — дасціпна завяршае аўтар свой расповяд.

Аднак, прабачце, я не рэцэнзію пішу. Я дзялюся радасцю ад змястоўнай, з задавальненнем прачытанай кнігі. Бо з не меншай цікавасцю чытаюцца і старонкі, дзе аўтар расказвае нам, як правільна пісаць лісты бацькам, каханым, блізкім і далёкім людзям, сябрам і, асобна, сяброўкам і г.д. Вось тут талент ягоны раскрываецца напоўніцу, альбо — расцякаецца на шырыню Волгі, як ён сам вобразна піша, дзеля рэкламы, вядома.

Мне здаецца чамусьці, што вам наўрад ці патрапіць чыста выпадкова гэтая кніга, а таму хочацца цытаваць і цытаваць яе бясконца. Аднак аб'ём майго кароткага паведамлення не дазваляе гэта зрабіць. Я бачу, мне паказваюць ужо з галёркі, што трэба закругляцца і пачынаць глядзець фільм пра Бельмандо. Таму на ўсялякі выпадак назаву каардынаты гэтае кнігі: «Учпедгиз, М., 1953» (назву глядзіце ў пачатку). Наклад невялікі. А таму, калі надарыцца быць у Менску, зайдзіце ў нашую Ленінку і хоць бы пагартайце гэтую кнігу. Не пашкадуеце, бо даведаецца шмат новага, пазнавальнага пра лісты і іх аўтараў, пра пошту і паштароў, пачытаеце, нарэшце, што і якім чынам пісалі нашыя продкі ў XX-м стагоддзі. Дзякуй за ўвагу.

Маўчанне

Між намі расла трава... І якое б пытанне ты мне ні задавала — заўсёды знаходзіўся на яго адзін-адзіны адказ. Была то — туга... Па тым, што мы памяталі і што яшчэ памятала нас. Цяпер думаю я (кажу табе і ты згаджаешся), што гэтак бывае толькі тады, калі страчанага не знайсці, калі ў пакінутае не вярнуцца.

Між намі была трава... Мы былі маладымі. І нас хвалявала блізкасць нашых целаў. Ты пыталася — я адказваў. А можна было проста маўчаць, бо ўсё зразумела было без словаў, бо словы нічога не давалі і наогул нічога не азначалі, бо ўсё забівала, тлуміла і тлумачыла сабою адно пачуццё — туга... Па тым, пра што не гавораць уголас нават самыя блізкія людзі і пра што маўчаць тут, побач з намі, чужыя людзі. Ты кажаш (і я згаджаюся), што гэтак бывае заўсёды, калі пра мінулае засталіся толькі ўспаміны, а будучыні зусім няма... Бо нас ужо — няма.

Няма там, дзе цяпер усе нашыя думкі і пра што ўсе нашыя ўспаміны. Няма там, дзе красуе цяпер трава, што расце між намі...

Каб жыць

Прасторны ружовы пласмасавы корак з-пад віна быў найлепшым жылём для мяне, маёй бочкай, у якой можна было думаць і марыць, мроіць і планавалі. Круглыя бакі яго стваралі шмат нязручнасцяў і не давалі магчымасці спакойна сядзець. Але — мяне гэта не раздражняла, наадварот, супакойвала. Бо нішто больш акрамя гэтага не адцягвала маю ўвагу, а да круглых сценаў і падлогі — гэта ўмоўна, бо невядома было, дзе сцены пераходзілі ў падлогу, а падлога ў сцены — я прызвычаіўся даўно. Асабліва добра тут было падчас непагадзі, дажджоў — суха. Аднак якраз тады найчасцей і нападлі на мяне, хацелі займець маё жытло, ворагі — мокрыя і знясіленыя кроплямі дажджу, якія альбо асядалі на іх, калі былі дробнымі, альбо збівалі іх з ног і перакульвалі, калі былі буйнымі. І ўсё ж кожны раз хто-небудзь дапаўзаў да майго дому і тады даводзілася мне распачынаць абарону яго. Абараняўся я, трэба прызнацца, няўмела, прымітыўна: кусаў праціўніка за першую працягнутую да мяне нагу, біў яго па галаве, драпаў ягоны панцыр... Аднак, як ні дзіўна, заўсёды перамагаў, бо абараняцца, зразумела, нашмат лягчэй, чымсьці нападаць. Мне проста пашанцавала, што я першым знайшоў гэты корак, інакш я яго ніколі не заняў бы, не адваяваў бы.

Час паміж абаронаю жытла і сном я прысвячаў думанню, альбо філасофіі. Пра ежыва мне асабліва клапаціцца не даводзілася, бо заўсёды знаходзілася

тая ці іншая цікаўная істота, якая падпаўзала да майго жытла, і рабілася маёю лёгкаю здабычаю.

Шляхам доўгіх развагаў я прыйшоў да адной кароткай высновы, якую спрабаваў аспрэчыць з розных бакоў, аднак зноў і зноў вяртаўся да яе. Я не прэтэндую на ісціну ў апошнім азначэнні, мажліва, яна, гэтая ісціна, у кожнага свая, а, мажліва, яе наогул няма і я проста часова памыляюся: пройдзе час і на даляглядзе ўзнікне новая і на нейкі тэрмін неабвержная і канчатковая ісціна. Мажліва. Але ўжо самі гэтыя сумлівы перакрэсліваюць усе папярэднія мае развагі і наогул мажлівасць знайсці выснову, агульную формулу, адно, простае і зразумелае ўсім тлумачэнне сэнсу нашага існавання ў свеце, у сусвеце, існавання наогул. Мне так і хочацца зараз сказаць: вось яна, гэтая выснова. І назваць яе. Але ці варта гэта рабіць, бо тысячы тысячаў філосафаў, кожны, зразумела, па-свойму, шукалі і знаходзілі гэты адказ, гэтую выснову і прапагандавалі яе. І ўрэшце выходзіў пшык. Бо стаўшы ўсеагульнай, можа, і правільная выснова, рабілася прывабнай ідэяй, шляхапаказальнай зоркай для мільёнаў сваіх прыхільнікаў, якія ў выніку дыскрэдытавалі яе, зводзілі на нішто. А таму скажу найкарацей і найзразумелей для ўсіх: сэнс жыцця ў тым, каб жыць. І няхай нехта называе гэта абсурдам, нехта парадоксам, а нехта бязглуздзіцай...

Прашу прабачэння, у мой дом хтосьці прасунуў сваю нахабную нагу. Буду бараніцца. Каб жыць...

Радасьць

Колер – светлы. Мажліва, ружовы. А хутчэй – усе адценні чырвонага.

Адзенне – кароткае. У жанчынаў – спаднічкі як найкарацей, а ў мужчынаў – штаны, бы ў хлопчыкаў, падстрэленыя.

Абутак – лёгкі. Зручны – неадчувальны.
Пра салдацкія боты, як пра кайданы, забудзьцеся.

Настрой – пад колер. Але, адназначна – з адценнем вясёласці, задавальнення, добра зробленай працы і адчування сябра побач.

Дрэва – высокае і раскідзістае: адзінокая сасна ў полі, дуб на паляне: летам, пад блакітным небам у сонечны дзень... І дожджык – лёгкі дожджык, каб вясёлка была.

Сонца – абавязкова сонца. Як жа без сонца. Вясновага, летняга, восеньскага і нават зімовага. Але – сонца ўва ўсе вочы, смяшлівага, (казытлівага), ад якога хочацца прымружыцца і рассмяяцца.

Праўда – важна, каб была праўда: у табе, ува мне, у нас усіх. Не люблю маны, не хачу хлусні, яны нібыта не заўважаюцца пакуль нікога не пакрыўдзяць, а па-

крыўдзяць яны — рана ці позна — кожнага. Абавязкова. Таму лепей, каб іх не было, а была толькі святая праўда. Тады нішто не азрочыць вачэй тваіх.

Зубы — кепска, калі яны баляць. Яшчэ горш, калі іх няма зусім. Таму няхай будуць прыгожымі белымі часначынамі і не заўважаюцца зусім. Нават пры смеху — разложыстым, шырокім, улонным.

Кніга — ну як без яе, ну як без кнігі выпраўляцца ў жыццё. Кніга можа быць не адна, але колькі б іх ні было, мы выбіраем іх самі, а таму ўсё роўна дзесяць, сто, тысяча кніг разам складаюць адну, пры згадцы якой прыемная ўсмішка пасяляецца на твары, блукае з куточкаў роту да куточкаў вачэй і канчаткова замірае на кончыку носа.

Калі ты памрэш.

Смерць — яна заўсёды побач. Але яе няма, пакуль яна не прыйшла. Яна не згадваецца і не нагадвае пра сябе і таму не азрочвае тваё чало сваёй нябачнай прысутнасцю. І добра.

Жыта і кукуруза — люблю ісці жытнёвай сцежкаю, каб каласы туга білі па руках, а сцябліны блыталіся ў нагах. А яшчэ лепей з густа зялёнае прахалоднае кукурузы выйсці да усхваляванага нечаканай сустрэчай жытнёвага поля, і ўздыхнуць глыбока, на ўсе грудзі, і захлынуцца свежым паветрам так, што галава кругам, і ўзянецць над зямлёй, над кукурузным зялёным полем і жоўтым жытнёвым...

Прастора — ад краю да краю родная. Хтосьці любіць горы, хтосьці — мора. Я люблю і горы, і мора, але больш, непараўнальна больш — палескую роўнядзь з вочкамі азёрцаў, копанак, балацінак, са стужкамі рэчак на зялёна-зялёным дыване.

Музыка – ад якой цёпла, бы ва ўлонні, ад якой раскошна ва ўсю шыр, ад якой утульна і міла, і якая сама па сабе па сабе настрой лагоды, міру, шчасця – бы з прасонку.

Крэсла – ні мяккае, ні цвёрдае: незаўважнае.

Тэлефон – яго няма, яго яшчэ ня вынайшлі – для іншых, для тых, каму вось зараз, неадкладна, бясконца патрэбны ты. Але для цябе самога – ён заўсёды пад рукою. «Пі-пі, пі-пі, пі-пі-пі», «алё», ты можаш размаўляць?», «магу...»

Гаўбец – на лецішчы, тэраса, мансарда, мезанін. У цябе ў руках кубачак з гарбатай, кавай альбо... Ня важна. Угледзься ў прастору, што перад табою і разняволься.

Будучыня – табе, у твае семдзсят, усяго сямнаццаць. Табе заўсёды сямнаццаць і ўсё тваё жыццё яшчэ наперадзе.

Хай будзе так.

Таямніца

Учора ноччу ён прачнуўся і доўга не мог заснуць. Ляжаў з расплюшчанымі ў цемру вачыма і думаў. Ён нічога не чуў. Дакладней, проста не заўважаў таго, што адбываецца ў гэты час у двары. Потым ён прыгадаў, што там нехта плакаў, біў па машыне і тая крычала сігналізацыяй ў адказ. Але гэта, як тло, згадалася пасля. А тады ён ляжаў і глядзеў у нябачную столь. У чарноту, якую яна не абмяжоўвала. Яму было паскудна. Мо ўпершыню ў жыцці. Ад думкі, што жыццё ягонае, так і не пачаўшыся, ужо скончанае. Ад жаху, які перажыў ён ў той вечар. Ён думаў: ці варта мне жыць далей... Ён пралічваў варыянты: як яму жыць далей. Згадваў прыклады з жыцця вялікіх і не знаходзіў варыянтаў працягу. Бо не ведаў падобнага, бо тое, з чым сутыкнуўся ён, звычайна ўтойвалася і не афішавалася. «Молчи, скрывайся и там, и чувства, и мечты свои...»

«Дык што, і мне, калі жыць далей, дык толькі захоўваючы таямніцу майго няшчасця? Але ж, гэта такая рэч, што пра яе – таямніцу – ведае і яшчэ адзін чалавек, без якога пра наяўнасць гэтае таямніцы я не даведаўся б... Як нейтралізаваць гэтага чалавека? Ці варта яго чапаць, ці проста забыць, сустрэцца, як ні ў чым ні бывала, не падаць выгляду... Але ж смех... смех... стаяў у маіх вушах. Ягоны смех. Брыдка. Як жыць?»

Трэба, пэўна, выбіраць: каму жыць – мне ці яму. Дваім нам будзе цесна. Але ён і не падазрае, што выбіраць буду я. І выберу на працяг – сябе. А яго – на скон.

І тады маю таямніцу буду ведаць толькі я. І нікому больш яе не даверу. Бо іншаму яна не такая дарагая, як мне, іншы можа са смехам выказаць, выдаць яе. Добра, калі мне. Толькі мне. Так звычайна бывае: калі чалавек разумее важкасаць чужое таямніцы, то ён спачатку выпрабуе яе на тым, каму яна належыць. Са смехам выпрабуе.

А потым – панясе па свеце.

Першае адбылося ўчора ў вечары. Наступнае будзе сёння ранкам. У мяне ёсць толькі ноч, каб мая таямніца засталася маёй.

Але як я не хачу нічога рабіць дзеля таго, каб ён змоўк. Назаўсёды. Толькі назаўсёды – інакш няма гарантыі, што яму не захочацца сёння ж, ці заўтра, ці праз год, ці пасля маёй сьмерці нават расказаць камусьці, расказаць усім тое, што я называю маёй таямніцай.

Не важна, што ёсць маёй таямніцай, не важна, што большасць, а мо і ўсім, факт гэты падасца дробным і не вартым увагі – я хачу, каб пра яго ніхто не ведаў.

Стоп... Стоп. Стоп! Пакуты прэч. Я ведаю, што зрабіць, каб вы ўсе, пачуўшы маю таямніцу, адразу забыліся яе.

Я сам раскажу яе вам.

Сёння ж. Ранкам.

Слухайце...

Зверык

Вось і ў мяне з'явіўся свой звер. Я даўно хацеў яго прыдумаць, але ён апярэдзіў мяне. Было ціха і сумна, калі пачуўся званок у дзверы. Я адчыніў. На парозе стаяў чуд, якога варта было б спалохацца. Але — я яго чакаў і таму шырэй расчыніў дзверы, прапусціў у пакой. Ён убег, смешна цокаючы па падлозе сваімі кіпцюрыкамі. Яго хацелася пагладзіць — пакласці на калені і гладзіць — ад галавы да хваста — працяжна... Я не хацеў мець ні ката, ні сабаку, ні другую невядомую жывёлінку, ні малпачку, ні мышку, ні хамячка, ні тым болей — птушку, альбо акварыум з рыбкамі. Свайго звера я спачатку прысніў. Я хацеў, каб меў ён усе перавагі ката і сабакі, без праблемаў, што бываюць ад іх, і каб заставаўся ён заўсёды маленькім, дакладней — кацянём, шчанючком, каб праз месяц з яго не вырасла кацяра альбо псіна... Я хацеў гэтага Чабурашку з мультіка, альбо нешта кшталту выдуманых сцэнарыстамі ды мастакамі мілых жывёлак з навукова-фантастычных галівудскіх фільмаў.

Я прысніў такую жывёлінку. І сон мой стаў явай. У мяне на каленях ляжаў... ляжала... як яго-яе назваць? Якое імя даць? У сне я неяк пра гэта не падумаў... Я гладзіў жывёлінку і ёй падабалася гэта, яна — не, не мурлыкала — ціха пасапвала, прыемна лашчыла маю руку... Усё ў жывёлінкі было прыгожае. Усё ідэальнае. І асабліва трапяткія вушкі, якія падгіналіся ад задавальнення, калі я дакранаўся да іх. І хвост... і спінка. Як мне яе (яго) назваць? Нічога падобнага ў свеце няма. Як назаву — так і будзе. Гэта няважна. Галоўнае — мая мара збылася. Я маю тое, што хацеў.

І я назваў яго-яе проста – Зверык. Каб было і ласкава і пагрозна адначасна. Бо Зверык (цяпер ужо – ён) добры і мілы, але – з кіпцікамі-кіпцюрамі і з зубкамі-зубамі. Бо ён дае мне спакой і лагоду яшчэ і таму, што можа мяне абараніць. Бо ласкавы Зверык толькі са мною, а для іншых ён можа быць страшным і злым, нават не змяняючыся знешне. Бо страх бывае не толькі ад таго, што страшна: брыдка, непрыгожа, а часцей ад таго, што невядома, пакуль невядома.

Зверык аблюбаваў у маёй кватэры, зразумела, кану. І пасяліўся на ёй. Перад тэлевізарам – ну што тут дзіўнага, хай развіццё будзе малому. І з першых дзён я ўзяўся за ягонае выхаванне. Што раю ўсім. Бо калі ўпусціць момант, калі пашкадуеш малое, падумаеш – потым зраблю, а пакуль хай пацешыцца – лічы прапала.

Зверык сталёў і рабіўся маім сябрам. Ён быў для мяне, а не я для яго. Ідэальна. Проста ідэальная сітуацыя, пра якую я марыў усё жыццё. Ён быў, ён прысутнічаў у гэтым свеце, у маім свеце, займаў пэўную прастору, аддаваў ўсё, што патрабавала мая душа, мая істота, пры гэтым нічога не просячы ўзамен... Ні рухам, ні позіркам, ні намёкам ні паўнамёкам...

Усё было добра. Куды ўжо лепш. Я ж так і хацеў... Але... Але мяне самога пачало мучыць сумленне: як так – ён для мяне ўсё, а я яму нічога... Я яму сваю стому і трывогі, а ён мне – спагаду і спакой... Я – зло, ён – дабро. І нічога за гэта не патрабуе. Мяне пачалі непакоіць ягоныя заўсёдныя ласка і дабрыня, мяккасць і ўтульнасць. Я пачынаў злаваць на яго – ён жа ў адказ да мяне – яшчэ больш міласці. І гэта ўсё мацней раздражняла мяне.

А таму прыйшоў дзень, калі я пазваніў у дзверы. Зверык адчыніў мне, і ўпусціў у пакой, а сам выйшаў.

Як добра, як спакойна стала ў кватэры.

Гэтанешчасце?

Рука ўзнятая – ён вітаецца, прыціснутая да грудзей – просіць прабачэння. Жэсты простыя, як у неандартальцаў, як у малпавым статку – як у людзей. Словаў не трэба, дастаткова мімікі. Непасрэднае – неапасродкавае – разуменне. Нічога лішняга.

Хто сумняваецца, што ён пераможа? З тых, што бачаць яго цяпер – ніхто. Бо каб засумнявацца, трэба зрабіць намаганне над сабою, а навошта... Усё зразумела, усё проста: не варта прымушаць сябе не верыць яму. Ён кажа: кожнаму мужу па жонцы, кожнай жонцы па ложку, кожнаму ложку па коўдры, кожнай коўдры... Як справядліва: кожнаму – кожнае! Мы нічога іншага і не жадаем. Мы хацелі пачуць толькі гэта.

Вы за каго? Я за яго! І я за яго! І я! І я! І я! І я!..
За яго!

Гэта сон? Не, гэта ява. Гэта жыццё, якое мы жывем. Прайшло дваццаць гадоў, прайшло трыццаць. Дзеці сталі бацькамі. Ён стаў дзедам. Ён таксама пражыў жыццё. Разам з усімі, разам з кожным. Дзеля чаго? Космас не стаў бліжэй, зямля не стала радней. Людзі не зрабіліся лепшымі, павуцінка не зрабілася таўсцейшай. Мора засталася далёкім, а дзяцінства – недасягальным.

А былі ж яшчэ мары. У кожнага – кожныя. Асабістыя з асабістых. Аднак прыйшоў ён і ўсё пачалі жыць так, як палічыў патрэбным ён, а тыя, хто не забыў пра сваё, хто думаў іначай, ужо даўно не тут. Слова «супраціў» стала сінонімам слова «смерць».

Ворагі! Так ім і трэба... І мяне гэта не датычыць. Мая хата – інтэрнат...

Я вельмі люблю яго. Больш за маці, за сваіх дзяцей... І я люблю толькі яго. І я! І я! І я!..

А я яшчэ больш люблю яго... А хто сумняваецца ў тым? Ніхто.

Жыць ды радавацца, радавацца і дзякаваць. Ці ж гэта не шчасьце?

І баяцца толькі аднаго: як мы будзем жыць без Яго?

Мінус

У нашых кватэрах пуста – як у нашых душах. У нашых кватэрах, у нашых душах толькі дзеці – галодныя і хворыя. Яны ляжаць на халодных падлогах, прыкрытыя лахманамі. І мы сыходзім з хатаў, каб толькі не бачыць іхнія пакуты. Мы даўно не можам ім нічым дапамагчы. Ці ёсць для бацькоў большае пакаранне, чымсьці гэтае?

Мы збіраемся на пляцы з надзеяй, што сёння будзе праца. Але сярод нас больш віжоў, чым працадаўцаў. Кожны дзень знікаюць тыя, хто выказаў – хоць бы позіркам – сваю незадаволенасць. Аднак нас не меншае: месца бацькоў займаюць дзеці. Дзіўная заканамернасць: чым большы голад – тым больш дзяцей. Беднаму Бог пакінуў адную радасць – памнажацца.

Нашыя душы раскрытыя насцеж. Нашыя кватэры даступныя ўсім. Нашыя жонкі – нашыя... Нашыя дзеці – нашыя... Толькі кожны з нас – паасобку: сам, адзін. Кожны мужчына – асобна, кожная жанчына – асобна, кожнае дзіцё – асобна.

Нам ніколі не быць разам. Нас ніхто не ўратуе. Мы знікнем, быццам нас і не было.

Адныя пакідаюць пасля сябе піраміды. Іншыя – кнігі, музыку, храмы, замкі, дарогі, каналы, няўдзячных нашчадкаў... проста памяць.

Нас ніхто не згадае. Нават, як кепскі прыклад. Пераможцы не памятаюць. Пераможаных. Таго, чаго не было – няма.

Нас не было і пакуты нашыя дарэмныя.

Поле

Памятаю, калі я зноў нарадзіўся і выйшаў з бальніцы, на мяне накінуўся шум усяго свету, прыціснуў да агароджы ля аўтобуснага прыпынку і я, глытаючы паветра, як рыбіна, выкінутая на бераг, не мог здыхацца і патрапіць у рытм навакольнага жыцця: яно аглушыла мяне лётам ветру, свістам птушак, трымценнем лісця, шэптам травы, людскою гаманою; яно агаломшыла мяне сваёю мітуснёю – усе некуды спяшалі: і людзі, і птушкі, і дрэвы, і жучкі, і мураш, які бег так імкліва, што вочы мае не паспявалі за ім...

Уражаны, я падумаў, што не змагу жыць у гэтым свеце, што не зжывуся з ім, што адстану, і мне захацелася назад, у спакой; не, не ў лона маці, не, я быў ужо амаль дарослым, але трое сутак у коме, у бяспамяцтве, прымусілі мяне забыць усё папярэдняе існаванне і пачаць жыць нанова: не з нуля, але з нічога; мажліва, паўплывала яшчэ і тое, што вяртаўся я ў раннюю восень, у першыя халады, якія ранкамі шклілі лужыны, а за ноч жаўтлілі і патроху асыпалі лісцё, і зямля ўвогуле ўжо дыхала холадам і прадчуваннем расплаты за бесклапотнае лета; і я спалохаўся раптам: як жа я буду жыць тут, дзе ўсё крычыць, шуміць, спяшаецца?

Але дарогі назад не было. Са страшным скрышам, павіскваннем, лясканнем і грукатам падкаціўся закашляны аўтобус, мы з татам селі ў яго і паехалі дамоў. Ува мне ўсё дрыжэла і абяцала вось-вось разляцецца, разарвацца, разбегчыся на частачкі. Мы стаялі ў пра-

ходзе і нас увесь час штурхалі нахабныя, няўважлівыя, заклапочаныя, занятыя чымсьці сваім людзі. Настолькі самі ў сабе, настолькі чужыя і неспагадлівыя, што я іх проста не прызнаў за людзей. Але ж мне давядзецца жыць між імі – жах! Хіба можна жыць сярод унураных у сябе, заўважаючых толькі свае болькі ды мроі істотаў? Не, я не змагу жыць сярод іх...

Дома мне спадабалася. Кватэра і спакой у ёй нагадалі мне бальніцу, я зачыніўся ў сваім пакоі, як у палаце, лёг на ложак і ўзяўся чытаць кнігу. І ўсё вярнулася да крыніцаў сваіх: і пачуцці, і настрой, і светаадчуванне. Зноў стала добра, спакойна, утульна: так, як памяталася, так, як жадалася. І я падумаў: не ўсё так кепска, нека прывыкну да зменаў: паступова, няспешна, не адразу, аднак прывыкну, зжывуся...

Зайшла мама, запаліла святло, сказала: «Чытаеш?.. – кінула на вакно: – у цемры?.. Пара ўжо спаць, сыноч. У бальніцы ў гэты час адбой...» І я злавіў сябе на думцы, што баюся засынаць. Упершыню ў жыцці. Бо зразумеў раптам наколькі сон падобны падобны да смерці, і што ўва сне я сам сабе неналежу, бо можна заснуць і не прачнуцца... А я не хачу не прачынацца.

І я абрадаваўся гэтаму страху: значыць, я ўсё-ткі хачу жыць, калі баюся памерці – заснуць і не прачнуцца. Значыць, у мяне яшчэ ёсьць шанец застацца тут, бо мне хацелася пабыць тут: туды, на неба, дзе я быў і адкуль вярнуўся, я – паспею. А на зямлі, можа, я што добрае зраблю для іншых, можа, хоць аднаго чалавека навучу заўважаць клопаты бліжняга, як свае, ягоны мажлівы боль, як свой, навучу хоць некалькі чалавек рабіць справу без крыку і мітусні, спакойна, годна, з павагай да іншых, з разуменнем, што ты не адзін у гэтым свеце, што вакол цябе такія ж, як і ты, людзі і ім, як і табе, баліць, калі баліць, і добра, калі добра. Што можа быць прасцей? Гэта ўсе ведаюць, але ніхто над тым не задумваецца. Бо

жывуць толькі сабе і думаюць толькі пра сябе, пра сябе, пра сябе... І калі нават хоць адзін чалавек на зямлі стане лепшым дзякуючы стасункам са мною – значыць, я не дарэмна жыў...

Я заснуў. І адразу ж прачнуўся. Ужо наступным ранкам. Заснуў – прачнуўся, нібыта ночы і не было зусім. Яшчэ колькі вечароў я баяўся засынаць, а потым прывык і стаў звычайным чалавекам.

Такім, як усе.

1997-1998

Сябра згадаць

А цяпер спа-аць, спа-аць, спа-аць, спа-аць... Ён выключае тэлевізар. Тушыць святло. Ідзе да ложку...

І раптам чуе кароткі — няўпэўнены, сарамліва-выбачальны званок. Хто ж гэтак позна прыйшоў? Адчыняе дзверы.

— Колька, ты?.. Госпадзе, Божа мой, ты зусім не змяніўся! Ну, праходзь...

Сябар ягоны яшчэ на хвілінку запыніўся ў дзвярах і ён паспеў разгледзець яго і зноў падзівіцца: Колька застаўся ранейшым, тым жа дваццацігадовым, якім ён бачыў яго апошнім разам трыццаць гадоў таму. Колька зусім не змяніўся ня толькі знешне, ён захаваў нават свае звычкі: некалі, у юнацтве, ім вельмі падабаліся шырачэзныя ўнізе штаны-«клёшы», якія тады былі надта моднымі. Клёшы тыя забаранялі, у іх не пускалі ў школу, з іх смяяліся, пра іх пісалі фельетоны. А яны з Колькам нават не ўяўлялі сабе, як гэта можна насіць вузенькія штаны-дудачкі. І яны пакляліся тады — не жартам, а ўсур'ёз — што ніколі не здрадзяць штанам-клёшам, будуць насіць іх усё астатняе жыццё... Смешна.. Але Колька слова сваё стрымаў. А ён? Ён толькі цяпер, глядзячы на сябра, згадаў тую юначую клятву. З сорамам згадаў...

— Ну, праходзь...

Колька-Колька, ранак жыцця найясны!.. Ён даўно ўжо лысы і сівы, а сябар усё такі ж чарнявы ды кучаравы. І рэдкія саламяныя вусы сябравы здаюцца, як і тады, ні разу ня голенымі, хлапечымі.

— Сядай, Колька, я так рады цябе бачыць, я так рады, што ты зайшоў да мяне... Зараз я зраблю гар-

бату, а ты не маўчы, гавары, гавары, раскажвай – я хачу цябе паслухаць...

А сябар і не маўчыць:

– Я мімаходзь. Ты даруй, што гэтак позна. Але – бачу ў цябе вакно свеціцца. Дай, думаю, зайду...

– Са змены?

– Так. Да прыпынку хлопцы падкінулі. Патруль-ныя. А ў інтэрнат – паспею.

– Ты па-ранейшаму жывеш у інтэрнаце?

– А дзе ж. Хто простаму міліцыянту ды яшчэ халасцяку кватэру дасць. А ты абжыўся трохі, бачу. Колькі пакояў?

– Тры.

І дзэці ёсць?

– Ёсць. Двое. Дзве дачкі.

– Нармальна... Колькі ж мы не бачыліся?

– Гадоў трыццаць.

– Ого! А я тады, у той вечар – ты ж ведаеш які – гэтаксама ішоў дамоў пасля дзяжурства. Гляджу ў двары, у альтанцы, мітусня нейкая, валтузня. Хлопцы стаяць, рагочуць, гамоняць. Чалавек пяць... І на лаўцы нібыта нехта ляжыць. Я ў форме быў, ну і скіраваў да іх. Дакладней, хацеў проста прайсці паўз іх, каб разгледзець зблізку, што там робіцца. Падыходжу і раптам чую крык: «Мент!..». Колькі хлопчаў выскачылі з альтанкі, але спыніліся адразу ж, а двое ў альтанцы засталіся. І бачу я, што... што гвалтуюць яны дзяўчыну. А яна і не супраціўляецца ўжо, яна нібы і не жывая... Спыніўся я ад нечаканасці. Яны стаяць. І атрымалася нямая сцэна. Ну, як у тэатры. Цішыня. І на мяне глядзіць... як цяпер бачу іх перад сабою, нават пералічыць магу... на мяне глядзіць шэсць параў вачэй знерухомелых. І цішыня. Не, я не думаў: вось яно – злачынства. Што ўжо за героя сябе выдаваць... Я ўсчуваў сябе: і трэба ж мне было паперціся сюдою. Ці мала згвалтаванняў у дварах бывае. Па згодзе і без. А скардзяцца адзінкі. І тыя

справы «замянаюцца» хутка. Дагаворваюцца... А тут – нарваўся. І ні назад цяпер, ні наперад... А сам бачу як хлопец, што дзяўчыну трымаў за галаву і рот ёй рукою заціскаў, паціху дзяўчыну адпускае і нібыта вылічвае: куды ўцякаць... Дзяўчына павольна-павольна паварочвае галаву ў мой бок, нашыя вочы сустракаюцца... Што бачу я ў іх? Просьбу дапамагчы? Жах? ...Не памятаю. Я чую яе крык: «Мачы мянта! Бі!..» Я слупянею. Я ж думаў ратаваць яе. А яна... Што далей было – не памятаю. Нібыта нейкі віхор наляцеў на мяне, закружыў, паваліў на зямлю. Удары, удары, удары, удары... У твар, па нырках, між ног, у твар... а потым – боль і цемра...

Колька апусціў галаву. Стомлены і скрушны. Гарбата стыне нечэпаная.

Маўчанне. Доўгае і такое пакутнае. Ён разумее, пра што цяпер думае сябар, ён здагадваецца, пра што сябрава самота.

– Ты ведаеш дзе зараз тыя хлопцы і дзяўчына? – пытае раптам Колька.

– Не... Тады нікога не знайшлі... Ды і не шукалі іх. Шукалі іншых... Цябе ж... Толькі раніцай дворнік убачыў. Казалі, каб хоць на гадзінку раней... Бо крыві надта шмат страціў... А забойцаў... Сапраўдных так і не знайшлі. Слядоў ніякіх. Пра згвалтаванне і размовы не было. Завод там побач. Кабельны. Казалі, можа, ноччу нехта крадзенае нёс адтуль, а ты нарваўся... Ператрэслі ўсіх: начальства і рабочых. Кагосьці нават пасадзілі...

– Я ведаю. Шкадную. Але што я мог зрабіць... Хлопец той з турмы так і не выйшаў. Звычайны лёс нявіннага: «певень» і пятля...

– А «тыя», хто цябе... дзе цяпер? Я іх ведаў? Ці, можа, ведаю?

– Якая розніца... Табе гэта не трэба. Абсалютна. А мне – тым больш. Скажу толькі, што жывуць яны – жы-вы-я... І сем'і маюць. І хлопцы быццам бы

някепскія. Адзін фізфак закончыў – дзяцей у школе вучыць, другі – у газеце пра быццё піша, жыць вучыць, а той, што з нажом быў – на заводзе працуе. І не з горшых там: майстар-умелец... А дзяўчына – дачку гадуе. Адна. Тройчы замужам была і ўсё няўдала. Але не спілася. Звычайная няўдачніца-жанчына... Пра тую ноч, як пра трызненне, як пра дурны сон, яны забыліся даўно... У памяць не пускаюць... Тады перадрожэлі. А калі зразумелі, што іх і не шукаюць, калі даведаліся, што на заводзе «несуноў» трасуць, супакоіліся.

– І ты ўвесь час маўчаў...

– Я і цяпер маўчу. Нас многа там такіх. Маўчуноў. Бо гэта – пасля нажа – ужо не мае праблемы... І толькі вось у гэтую ноч, у гэтую часіну... як табе сказаць... ныймецца мне... раны смыець ды ныць пачынаюць... Пагаварыць з кім-небудзь хочацца. Я трыццаць год трываў. Бывала, праходзіў пад тваімі вокнамі, бачыў, што ты ня спіш. І вось толькі сёння, нарэшце, наважыўся-адважыўся да цябе зайсці... Даруй, што патрывожыў...

– Папі гарбаты...

– Не, пайду я. Позна ўжо. Табе адпачываць трэба.

Колька падняўся. «Такі ж малады...», – зноў не стрымаўся і падумаў ён. «Такі малады!!!» – паправіў ён сябе: там не старэюць... Там – у памяці. Адно хіба – гэтакім самотным ён сябра раней ніколі не бачыў. Колька умеў трымаць свае пачуцці пры сабе. І нават тады, калі было кепска і цяжка, сябар мог нязмушана ўсміхнуцца.

І сябар усміхнуўся – прабачальна, развітальна.

– Даруй, што патрывожыў, – сказаў ужо ў дзвярах, – але такі ўжо ў мяне сёння дзень... – памаўчаў і паправіў сябе, – ноч...

– Я разумею...

І толькі поціск – поціск сябравай рукі – быў такі ж моцны, як і некалі.

Пас аддаць

Калі гады ягонья мінулі трыццаць, ён заўважыў, што яму цяпер па жыцці цікавей ня гол забіць, а пас аддаць. Больш асалоды.

Жыццё ягонае набліжалася да сярэдзіны, а ён нібыта яшчэ і не жыў. Учора нарадзіўся — дык куды яму пра заўтра думаць?.. Не ўбачыў ён зменаў у самім сабе нават тады, калі ўпершыню пачуў у чарзе: «Мужчына, а мужчына!.. Вы тут не стаялі...» Ён падумаў спачатку, што гэта звяртаюцца да кагосьці іншага і азірнуўся толькі тады, калі зноў пачуў той самы незадаволены голас побач: «Во людзі пайшлі... Прыкідваецца, што не чуе...» «Хто там такі нахаба?» — зацікавіла яго. Аказалася, што гэта ён і ёсць. І ўразіла яго тады не прыкрая несправядлівасць выпадковае суседкі, а тое, што яго ўпершыню назвалі: «мужчына».

Людзі заўважылі змены ў ім, а сам ён — не. Але яму тады было не да думак пра сябе. Ён быў у чарговым творчым трансe. Яму трэба было тэрмінова зрабіць сцэнар рэкламнага роліка. Прычым дзесяць варыянтаў, з якіх нехта выбярэ адзін. «Масла сялянскае» з дзіўным назовам «Трын-травя». Ён быў рады, што нарэшце злавіў той стан, калі думкі-вобразы плывуць перад вачыма, як радкі тэксту на дысплеі. Толькі паспявай матэрыялізоўваць іх, запісваць. Але тут прыйшла жонка і сказала, што ў хаце няма ні кавалачка хлеба. І ён, як быў у творчым ступары, так і пайшоў у краму.

Ён быў удзячны таму ідыёту, які працаваў з фір-

май да яго і прыдумаў такую файную назву маслу. У вас, пэўна, таксама пацяклі... не, не слінкі, — асацыяцыі... Казачныя. Ад зайцоў, што косяць траву, да Бабы-Ягі. Але ж зайцы малака не даюць, а Баба-Яга... Зрэшты, якраз яе можна было б і раскруціць у сувязі з легендарным маслам сялянскім «Трын-трава».

Але пра што ён? Пра чаргу, у якой стаяў, стаіць і будзе стаяць? Ці пра жыццё, якое мітусліва набірала хуткасць і раптам запаволіла свой разбег, як самалёт, якому не дазволілі ўзлёт... І ён заўважыў: яму цяпер большае задавальненне пас аддаць, а не гол забіць...

У дзяцінстве, памятае, здзіўляўся, як гэта мама ўчора ня з'ела такую смачную цукерку і яму сёння аддае. А самому цяпер большая асалода схаваць цукерку сыну, каб потым аддаць яму. Назіраць як смочка сын смачней, чым з'есці самому.

Ідуць гады, а смачных цукерак ўсё роўна мала. Цукерак шмат, ды смачных мала.

Госпадзе! А «зайчыкаў хлеб», які прыносіў увечары, пасля працы, тата? Што можа быць смачней?...

Хлеб і масла... Той сцэнар ён прыдумаў. А потым напісаў яшчэ дзевяць. Дзіўныя людзі. Яны хочуць выбіраць. Нібыта зрабіць адбор за іх не можа ён сам. Яны любяць, як куры, разграбаць смецце.

Не, яны любяць шукаць зярняткі там, дзе іх няма.

А яму стала цікавей пас аддаць, чым гол забіць. Мажліва, надыйшоў ягоны пераходны ўзрост: ад маладосці да сталасці. Футбалісты ў гэтых гадах пераходзяць з прафесіяналаў у аматары. А ён засядзеўся ў аматарах. Час ужо і ў прафесіяналы прабівацца, праходзіць да варотаў і... не, не гол забіваць — пас аддаваць.

Ці зможа ён? Не шмат людзей да яго здалелі. Ешуа змог... А далей... Чым далей, тым драбней. Ажно да яго. Да рэкламных ролікаў.

Нас становіцца болей і мы драбнеем.

У «дваровай» футбольнай камандзе ўсе хацелі ў нападаючыя, у «забівалы». І ніхто не ішоў у абаронцы. А ватараром быць прымушалі самых горшых гульцоў, як яны лічылі. Ён заўсёды быў лідэрам, быў нападаючым. І вось, на злome гадоў, ва ўзросце Хрыстовым яму стала цікавей не гол забіць, а пас аддаць.

Не ведаў ён цяпер: ці радавацца, што застаецца жыць, ці сумаваць, што трапіў у смецце, у кастрыцу. У адкіды. Яму быў дадзены шанец, а ён яго не заўважыў. Ён пражыў міма. Маякоўскі, калі зразумеў гэта — застрэліўся, Ясенін засіліўся, Багдановіч здаўся хваробе і памёр. Як і мільёны, а мажліва і мільярды тых, хто не чапляўся за жыццё і чые імёны ніхто нават не ведае.

...Але — мячык у яго. Хто там набягае на вароты?

Сябе ўбачыць

Сённяя воблакі былі бухматыя, частыя, і плылі нізка над зямлёю. Бачыліся ў іх бясконцым статку розныя жывёлы і людзі, не было толькі яго самога. Ці не таму, што быў ён цяперака тут, на зямлі, глядзеў на воблакі, на імклівыя змены іх абрысаў і шукаў сябе.

«Не там шукаеш... І не таго...» — шаптаў яму нехта, але ён яго не слухаў. Яму не патрэбныя падказкі нейкага ідыёта, што пасяліўся ў ім і любіць зневажаць, лавіць на няшчырасці альбо несумленнасці. А сам... Сам часам падказвае такое, ад чаго яму сорамна робіцца. І тады ён чырванее. Чырвань гэтую заўважаюць калегі па працы, асабліва жанчыны, што раз-пораз заходзяць у ягоны кабінет, і разумеюць пасвойму. І, думае ён, гэта менавіта «нехта» і падказвае яму зрабіць тое, за што потым сам жа і ўшчувае...

Ён глядзіць на аблокі і, жадаючы ўбачыць у іх сябе, хоча ўбачыць яго. Але ён не прызнаецца ў гэтым сабе, каб не выкрыць сваю задуму. Хоць разумее, што ягоны намер марны: той нехта ведае пра ўсё раней за яго. Ён глядзіць на аблокі і знаходзіць у іх знаёмых і невядомых яму жывёлаў: прыгожа-натуральных, як слон ці карова, і пачварна-казачных, як нешта яшчэ не названае, безыменнае. Ён пазнае твары і постаці людзей, якіх ведае па жыцці, па кнігах, па тэлевізары... і бачыць тых, каго не было, няма і быць не можа... Перад ім праплываюць чужыя абліччы, фігуры і самае дзіўнае не дакладнасць іх рысаў, а тое як імкліва яны пераўтвараюцца, расцякаюцца. І ніколі нельга прадвызначыць хто ці што будзе наступным:

чалавек, жывёла альбо нейкая невядомая, нікім небачаная істота. Неба, вецер і воблакі — вольныя мастакі, непадуладныя яму. Ён хацеў бы перапыніць плынь воблакаў хоць на імгненне, каб зафіксаваць малюнкi. Але спыніць гэты рух тое ж самае, што спыніць жыццё... Калі б ён быў мастаком, ён маляваў бы толькі воблакі ў аконнай раме. Няма нічога на свеце больш прыгожага за іх і больш неспазнанага, неразганага. Няма нічога на свеце, што, як і яны, умяшчала б у сябе ўсё і ўсіх, не ўмяшчаючы нічога... Але як перадаць іх плынь, іх зменлівасць у руху на карціне? Ці мажліва гэта? Не. Карціна, як і фотаздымак, занатуе смерць. А такіх карцінаў шмат і без ягоных.

Ён падумаў, што час ісці дамоў, аднак нешта ці нехта не пускала яго. Так, той, самы голас, які ў ім, нашэптаў: «Пачакай, павінна здарыцца штосьці важнае...» І ён зразумеў, што глядзіць на аблокі ня дзеля таго, каб убачыць сярод іх сябе (ці яго), а проста, каб бавіць час, каб зрабіць чаканне менш заўважным і больш кароткім.

У фірме пуста. Даўно ўжо ягоныя калегі, сярод якіх ёсць і тыя, каго ён лічыць сябрамі, пайшлі дамоў глядзець тэлевізар з апошнімі навінамі з месцаў баёў, а ён сядзіць перад вакном, глядзіць на воблакі, што бягуць па вечаровым небе асветленыя ніцым сонцам. Лета. Позна. Але светла... А воблакі! Што робяць воблакі! Які ён, пэўна, летуценны чалавек, калі можа глядзець на іх гадзінамі, сачыць за зменамі абрысаў і шукаць у іх сваё. Глядзець і бачыць увесь час штосьці новае, непаўторнае. Хай зайздросцяць яму ўсе, каму не дадзена пазіраць на воблакі і бачыць у іх «тое, чаго не было» і «тое, чаго не будзе». Дзіўна, але ім кіруе і прага ведаў у тым ліку. Ён хоча ведаць усё. Не... Ён хоча ведаць усе адказы на пытанні, якія ён можа задаць. Ён не хоча ведаць пра тое, чаго не ведае. Але пра тое, што ён ведае і пра што можа спытацца, ён хоча ведаць УСЁ.

Неба яму расказвае і паказвае. Аднак ён бачыць і разумее толькі тое, што можа зразумець. Як растлумачыць трохгадоваму дзіцяці адкуль яно з'явілася? Маці кажа: з майго живоціка. «Ты што, мяне праглынула?» — здзіўляецца малое... Дзіцяці прасцей зразумець, што яго знайшлі ў капусце.

Ці не так і неба тлумачыць і паказвае яму ўсё, а ён разумее толькі тое, што можа зразумець... І бачыць толькі тое, што можа ўбачыць, а не тое, што ёсць насамерч.

Той, хто здзекуецца з яго, падслухаўшы ягоныя думкі, шэпча: «Ты глядзіш на воблакі, а трэба на зоркі...» І ён верыць яму. Адразу ж і без ваганняў. У зорак, у адрозненне ад воблакаў, ёсць сур'ёзнасць, ёсць грунтоўнасць, ёсць пастаянства. Яны могуць расказаць і паказаць «тое, што было» і «тое, што будзе». Іх чытаюць разумныя людзі. Чытаюць, як кнігі. Воблакі – гэта жывыя карціны, а зоркі – жывыя кнігі. Не, воблачнае неба – гэта карціна, а зорнае неба – кніга. Але хто сказаў, што зразумець яе лягчэй?

Ён чытаць не ўмее. Ён, як тое дзіця, пакуль умее толькі маляваць. Зоркі для яго – як літары для трохгадовага дзіцяці – толькі кропачкі на тле неба, якія не збіраюцца ў словы-думкі. Іншая справа – карціна. Там ён можа ўбачыць тое, што хоча. Не... Тое, што ведае. Неба, вецер і воблакі – вольныя мастакі, непадудадныя яму, але тое, чаго ён не ведае і пра што не можа спытацца праплывае паўз яго туманам.

Малююць не воблакі, малое ён сам. Сотні людзей глядзяць цяперака на воблакі і кожны бачыць нешта сваё альбо – не бачыць нічога... Вось яно: здарылася, думае ён, тое важнае здарылася, пра што папярэдджаў мяне нехта. Вунь тая пустэча на небе, вунь той клубок туману – гэта і ёсць я... Ці не, гэта той, каго ён так хацеў убачыць. Там уся ягоная мізэрнасць, беднасць фантазіі, там уся ягоная начытанасць і адукаванасць, там, дзе нічога ён убачыць не можа...

Вось яно: здарылася, думае ён, самае важнае здарылася. Глядзі лепш сабе пад ногі: у брудзе, у гразі, па якой ступаеш, ты хутчэй убачыш, што ты нуль, што ты нішто. Бруд – ня воблакі і нават ня кававая гушчыня, бруд паказвае толькі тое, што ёсць: праўду.

Голас, што жыве ў ім, маўчыць. Бо дабіўся свайго. Бо зноў прынізіў яго, апусціў з нябёсаў на зямлю. А, можа, яму таксама сорамна?.. Голас маўчыць, хоць яны – «сіямскія блізняты», якія створаныя дзеля таго, каб спрацацца між сабою. Як дзень і ноч.

Любая згода ёсць шэрасць і для іх – смерць. Бо шэрае – ня ёсць самастойнае, хоць і самадастатковае.

Воблакі тым часам чырванеюць...

...А як прыгожа было ў класіка: пасля таго, як усё здарылася, як ГЭТА адбылося – яна ўбачыла неба, а ён зямлю...

У іх было інакш. Ён глядзеў на неба, а ўбачыў бруд і гразь. А што ўбачыла яна?..

І не спрацацца

Ён любіў казаць: «Ад чытання добрай кнігі я атрымліваю большае задавальненне, чымсьці ад флірту з жанчынаю». Пад словам «флірт» ён разумеў усё, што бывае ўласна пасля таго — ажно да аргазму. У адказ на гэта адныя, шматзначна пасміхаліся, іншыя рабілі сур'ёзны і глыбакадумны выраз твару, а большасць не звяртала на ягоныя словы ніякой увагі: маўляў, каб вылучыцца арыгінальнасцю, чалавек можа лягнуць і не такое. І толькі адзін урач аднойчы паспрабаваў аспрэчыць яго: «Ты параўноўваеш непараўнальныя, у прынцыпе, рэчы».

Ужо за гэтае: «у прынцыпе», ён хацеў заехаць супрэчніку ў сківіцу, але стрымаўся. Скептычна падцяў вусны і адышоўся ўбок. Чалавек, які гаворыць «у прынцыпе» яму быў нецікавы адпачатку, і даводзіць такому відавочнае — сваю аксіёму — ён не хацеў. Тым больш, што казаў ён вобразна. А ўрач успрымаў — канкрэтна. Зрэшты, як і большасць з тых, хто звычайна адмоўчваўся. Асабліва мужчыны, якія спазналі ўжо, што ёсць жанчына, а што ёсць кніга, хай сабе і «добрая», ведалі яшчэ з маленства. Яго палохала такое разуменне, аднак ён не мог нічога супрацьпаставіць. Бо, па-сутнасці, сваімі словамі, ён не адмаўляў жанчыну і тым больш не прыніжаў яе, не абражаў... Мажліва, ён няправільна будаваў фразу. Калі б ён казаў: «Ад флірту з жанчынай я атрымліваю менш задавальнення, чымсьці ад чытання добрай кнігі», — тады б гублялася парадаксальнасць, але мэта выказвання была б на далоні: веліч кнігі — праз неаспрэчную веліч жанчыны... І ўсё ж...

...І ўсё ж аднойчы адзін суразмоўца шчыра і горача падтрымаў яго.

Гэта была жанчына.

Людзі, якія таксама мысляць канкрэтна, пэўна ж, адразу ўявілі яе лесбіянкай. Не, ніколечкі, абсалютна не. Проста яна пакахала яго — такога, якім ён быў, якім бачыла яго і чула. Яна любіла слухаць любыя ягоныя развагі і слухаючы — млела ад міласці. А ўжо калі ён квола, выпадкова нават, дакранаўся да яе альбо браў за руку — яна трымцела ўсім станам, яна палала, яна згарала, яна раставала...

Ці заўважаў гэта ён — глушэц на такавішчы? Ці адкладваў убок кнігу — адну з чарговых улюбёных кніг, якім здраджваў з лёгкасцю дон жуана?

Заўважаў... Яшчэ як заўважаў! Цела ягонае таксама было напятае ў тыя моманты. Але зусім не так, як пры чытанні ўпадабанае кнігі... Аднак госці разыходзіліся, ён заставаўся адзін. І зноў аддаваўся кнізе. І яму было добра. Лепш, чымсьці з жанчынаю, спытаеце? Самому сабе, а не на публіцы, не дзеля куражу, ён быў прызнаўся, што жанчына хвалюе яго больш... Але аднойчы...

...Але аднойчы ён пачуў ад маладога паэта, што той ад складання верша атрымлівае больш асалоды, чымсьці ад палавога акту. Ён пасміхнуўся на гэта. Выключыў тэлевізар і разгарнуў паэтаву кнігу. Паэт і сапраўды лётаў высока ў аблоках, і гэта — адчуванне палёту, лёгкасці ды волі — панавала ў вершах. Асабліва раскаваны быў паэт у радках пра каханне і жанчыну. Тут ён дазваляў сабе шмат, прынамсі, больш, чымсьці ў ложку... Гульня словамі, раскідванне вобразамі, збоі рытму... Гэта ўсё добра. Але калі натхненнем служаць ананізм ды начныя палюцыі — дык навошта несці гэта ў вершы?.. І тады...

...І тады ў кавярні ён наўмысна сустрэў знаёмага тэатральнага рэжысёра, якога ўсе называлі «блакітным». Расказаў пра сябе і паэта. Рэжысёр жвава

зацікавіўся і прапанаваў: «Давай па тваім жыцці і паэтавых вершах я пастаўлю спектакль. Мой герой будзе жыць у вялікім і тлумным горадзе. Ён будзе доўга ды безвынікова шукаць каханне. У яго будзе шмат жанчын. Шмат, аднак...» Ён зразумеў, да чаго хіліць рэжысёр, і перапыніў яго: «Вось табе кніга, стаў п'есу, але без мяне...».

Ён пайшоў дадому, у пад'ездзе дастаў са скрынкі свежую газету, у ліфце разгарнуў яе і прачытаў: «Ад кампутара я атрымліваю большы кайф, чымсьці ад зносінаў, з мужчынамі...», — пісала дзяўчына. Да горла імгненна падкацілася брыдота, і ён адкінуў газету — яна ўзмахнула старонкамі і апусцілася пад ногі вялізным загалоўкам уверх: «Беларусаў стала менш за 10 мільёнаў...». І ніжэй: «Калі тэмпы зніжэння насельніцтва захавваюцца — да канца стагоддзя нацыя можа знікнуць зусім...» Ён абыякава падняў газету, скамечыў яе і, выходзячы, кінуў у сметнік.

Дома, між прачытаных і непрачытаных кніг, ён знайшоў стары нататнік з тэлефонам той самай жанчыны, што некалі млела ад аднаго ягонага дотыку. «Таня?.. — перапыталі ў слухаўцы. — Ах, Таня!.. — прыгадалі: — Таня год таму памерла...»

Мост пабудаваць

Босья старэчыя ногі ў вадзе не мокнуць, а толькі мерзнуць і робяцца белымі, як у нябожчыка — сінія жылкі выпінаюцца на іх, разбягаюцца, бы рачулкі на мапе...

Ён думае так седзячы на беразе і гледзячы то на свае ногі, то на мост, які, выгнуўшы спіну нібыта котка ў салодкай млосці, вісіць высока над хуткаплыннай ракою. Казкавай прыгажосці ды лёгкасці мост — ненатуральны ў гэтай палескай далечы: быццам чараўніком перакінуты аднекуль з-пад Парыжу.

Мост і сапраўды незвычайны: абапіраецца ён толькі на берагі, хоць рака пад ім даволі шырокая. І таму можна падумаць, што яна суднаходная. Але ён ведае: вялікіх караблёў гэтая безыменная на мапе рачулка ня бачыла ніколі і плавалі тут калісьці хіба прасмоленыя лодкі ды чоўны мясцовых жыхароў, а цяпер боўтаюцца зрэдку гумавыя надзіманкі гарадзкіх рыбакоў. Проста архітэктар быў з мясцовых, левабярэжных, што выбіўся ў людзі, і вырашыў увасобіць арыгінальны праект на радзіме, каб пакінуць памяць землякам.

Мост зьвязвае дзьве маленькія вёсачкі, і яго ўвогуле магло б ня быць, бо нейкай грамадка-гаспадарчай важнасці ён ня меў. Пабудаваў яго на грошы, ахвяраваныя другім земляком, дакладней зямлячкай — з вёскі на правым беразе: яна атрымала прэмію як актрыса за галоўную ролю ў знакамітым фільме.

Некалі яна і будучы архітэктар жылі ў вёсках на розных берагах гэтай рачулкі — мелкай для параходаў

ды глыбокай людзям. Вучыліся ў адной школе, куды яна хадзіла пешкам, а яго ды іншых аднавяскоўцаў вазілі ў аб'езд на калгаснай машыне.

Лодкі ў яго не было. Улетку ён, бывала, пераплываў рэчку да яе, трымаючы ў адной руцэ над вадою сваю вопратку, а ўзімку пераходзіў па лёдзе. Ранняя вясною і ў познюю восень вечарамі яны сядзелі на сваіх берагах, глядзелі адно на адное і марылі пра мост.

Рака і разлучыла іх урэшце: ён паступіў у архітэктурны інстытут на поўдні, яна ў тэатральны на поўначы...

Цяпер гэтым мостам амаль ніхто не карыстаецца. У ягонай вёсцы засталася жыць некалькі старых бабулек, якія праз мост раз на тыдзень дыбаюць у краму па хлеб. У яе вёсцы ёсць яшчэ і моладзь, але хадзіць на другі бераг, у пустую вёску ім няма патрэбы.

Дзяржава на шасейцы кіламетраў за пяць адсюль пабудавала звычайны бетонны мост і ўвесь транспарт ездзіць там. А да гэтага моста і з аднаго, і з другога боку ўецца толькі вузкая сцяжынка між густой высокай травы.

Пройдзе час і яна зарасьце.

Кватэру памяняць

«Ідзі і забі!» — пачуў ён і ўбачыў у сваіх руках сякеру. Куды ісці і каго забіваць ён ведаў.

Спусціцца трэба было на адзін паверх. Там жыла Аксана з дачкою.

Ногі ня слухаліся — падгіналіся і раз'язджаліся, але рукі трымалі сякеру ёмка, упэўнена.

Дзверы сваёй кватэры пакінуў расчыненымі. Лесвіца ўніз падалася ямінай: ён бачыў толькі першую прыступку, а далей — цемра. Пакуль сыйшоў — двойчы ўпаў і разбіў калена.

Аксана адамкнулася, не стрымалася і войкнула, убачыўшы яго голага і з сякераю.

«Прынёс вось...», — нібыта вінавата прамовіў ён, бо згадаў, што сякеру гэтую некалі браў у яе.

Аксана вызірнула на пляцоўку і ўцягнула яго за руку ў кватэру. Бачыла яна яго рознага, у тым ліку і такога вось — у чым маці нарадзіла. Ён займеў моду прыходзіць да яе гэтак — і п'яны, і, было, цвярозы. Не саромеўся ні суседзяў, ні малой дачкі. Любіў стаць у дзвярах голы і пагойдваючы худымі клубамі, каб матляўся маятнік, казаць: «Ну што, падабаюся я табе?!»

Ён быў маладзейшы за Аксану. Бацькі яе рана, ў адзін год памерлі. І яна ў дваццаць два, ледзь скончыўшы інстытут, засталася адна ў кватэры і на свеце. Замуж адразу не змагла выйсці, а потым звыклася адзіноце.

Ён пасяліўся ў кватэры над ёю гадоў восем таму. Адзінокі сусед памёр і ЖЭС аддаў пакой яму — як

сантэхніку. З год ён прыглядаўся да Аксаны, а затым аднойчы ўвечары прыйшоў п'яны і голы. Яна, здзіўленая і агаломшаная, замест таго, каб зачыніцца, упусціла яго да сябе.

Дачка, Валечка, была іх агульнаю. Гэта ведалі ўсе ў доме.

Калі дачушка падрасла і прыйшоў ёй час ісці ў школу, Аксана вырашыла, што жыць гэтак далей нельга: дзяўчынка ўжо шмат разумее. Яна пачала шукаць абмен кватэраў, каб з'ехаць ад яго.

Хацела — на іншы край гораду, куды ён, хай і мог бы прыезджаць, але ж ня голы. Рабіла гэта ўпотаікі, цішком, аднак ён нейкім чынам даведаўся: знайшліся «добразычліўцы» ў ЖЭСе.

Ён зайшоў у гасцёўню — дачка глядзела «Калыханку», зірнула на яго скосу і не павіталася. Іншым яна яго, мусіць, і не бачыла, але ўжо ведала, што гэта непрыгожа. Сеў на край крэсла, раскірэчыўшы ногі, паклаўшы локці на калені і не выпускаючы з рук сякеру.

«Давай пакладу», — вачыма паказала Аксана на сякеру.

«Пачакай», — адмахнуўся ён.

Аксана хадзіла да дактароў і расказвала пра яго. «Хвароба, эксібіцыянізм, — казалі дактары, — прыйдзіце да нас разам з ім, паглядзім, мо і падлечым...»

Але як жа яна яго, па-сутнасці чужога чалавека — ня мужа! — прывядзе да іх? Намякнула — толькі фыркнуў у адказ.

«Увогуле, гэта не страшна, — казалі дактары, — такія людзі часцей бяскрыўдныя, чым агрэсіўныя. Хоць і рознае бывае...», — і шматзначна замаўкалі.

Аксана прынесла халат, які спецыяльна яму купіла і шпурнула на рукі з сякераю: «Надзень!»

Ён не варухнуўся. Упарта, спадылба, па-бычынаму, і нібыта стомлена глядзеў у пустую сцяну насупраць і маўчаў. Потым сказаў:

«Мяняца надумала, пераязджаць. Іншага знайшла...», — прагучала гэта страшна, дзіка, дачка спалохана азірнулася.

«Валечцы ў школу сёлета ісці, — замітусілася Аксана, там — гімназія, англійскі клас, а тут... Пра Валечку я думала...»

«Хахаля знайшла!..», — падняўся ён у поўны рост — бела-сіняе матлянулася-шуганула па чорным якраз каля сякеры: не хочаш, а заўважыш.

«Дай сякеру, пакладу і пагаворым», — Аксана шкадавала яго, мо таму, што іншага — іншых! — ня ведала.

«Ага, зараз аддам!» — зароў ён і сёкнуў па крэсле. Завішчала і кінулася ў кут дачка, схапілася, за галаву, і нейк адразу пастарэла і здрабнела Аксана. А ён не спыніўся пакуль не рассек крэсла на кавалкі.

Калі б быў ён цвярозы, яна ўзяла б яго ласкаю, а п'янага падлабульваннем можна было толькі яшчэ больш раззлаваць, і Аксана кінулася да дачкі, каб захінуць яе, каб адагнаць страх. Але ж сякера, сякера ў ягоных руках!.. Што рабіць?..

Ён глядзеў на бездапаможны камячок маўклівых жанчынак у куце і сам сабе здаваўся волатам, гігантам, які можа ўсё, які адным махам скрушыць, струшчыць і гэтую канапу, і шафу, і тэлевізар... Як дзікун ён падняў над галавою сякеру і закрываў: «А-а-а!..» Узмахнуў сякераю, але страціў раўнавагу і паласнуў вострым лязом сабе па ляшчы. І адразу чырвоная кроў ірванула ўніз па назе. «Ах ты, сука!» — закрываў ён, адкінуў сякеру і схпіўся двума рукамі за рану, каб сцягнуць скуру, перапыніць кроў.

Аксана падбегла да сякеры, схпіла яе, аднесла ў ванну, засунула далёка, каб не дастаць адразу, потым прынесла прасціну і пачала пераціскаць, бінтаваць нагу.

Ён ляжаў на падлозе спалоханы і бездапаможны. Ярасць і злосць схлынулі з яго з лішняю крывёю.

Белы, перапэцканы чырвонымі пырскамі і пісягамі твар прасіў прабачэння і спагады. І не было ў той момант у яго нікога даражэй за гэтую жанчыну і гэтую дзяўчынку, што клапатліва мітусіліся, забыўшы пра нядаўні страх.

...Ён забіў іх назаўтра, папярэдне згвалтаваўшы малую на вачах у звязанай маці. Ён засек іх той самай сякерай. Суседзі чулі крык і гвалт, але ці ж упершыню...

Жывога пабачыць

Жонка яго прасіла: не ідзі ты на той хакей, а ён не паслухаў. Хацелася пабачыць жывога, хоць і здалёк.

Пры ўваходзе ўсіх абшуквалі дужа строга. Ён звыкла падняў рукі ўверх — мацайце.

Сяржант, не сказаць каб абьякава, але спрытна лапнуў па ягоных кішэнях, сціснуў рукамі грудзіну з бакоў і раптам пасур'езнеў: што там у цябе ў кішэні ля сэрца мулкае?

Ён знякавеў: і як мог забыцца пра налепкі, што ўчора ўзяў у сябра дзеля ўласнае калекцыі... Усё, зразумеў ён, хакею яму не бачыць, але паспрабаваў схлусіць: «Дакументы...»

Сяржант быў стрэляны верабей: «Пакажы...». І ён дастаў налепкі.

«Коля, падмяні мяне, — сказаў міліцыянт свайму вольнаму пакуль калегу, а яго запрасіў: — Пройдзем...»

«Уліп. Па-дурному ўліп...», — думаў ён па дарозе да апорнага пункту.

«Што, акцыю задумаў устроіць!», — з парогу накінуўся на яго лейтэнант і, не даўшы адказаць, уляпіў у твар кулаком. Ён не пасьпеў ні адварнуцца, ні абараніцца. Галава адляцела назад і выпялася аб расчыненыя дзверы. Заліваючыся крывёю, ён асеў на падлогу.

З чорнага правалу, як са сну, вынырнуў неспадзявана. «Дзе я?», — толькі і падумаў, убачыўшы спачатку шэра-бетонную столь, потым брудна-зялёныя сцены пакою, а затым і чырванатварых людзей у плямістай форме.

«Вядзі яго сюды», — сказаў той, што стаяў за сталом.

«Тваё?», — паказаў раскладзеныя на стале налесткі. «Game over» — няўцямна слізгануў вачыма па надпісе ён. «Тваё?», — паўтарыў лейтэнант.

Шчыра сказаць, ён яшчэ не зусім усведамляў, дзе знаходзіцца, як сюды патрапіў і пра што ў яго пытаюцца. «Піць...», — папрасіў сасмяглымі вуснамі.

Яму налілі ў шклянку вады з графіну. Вада была цёплая — лета на двары — і прытхлая, даўно не мяняная. Яго ледзь не званітавала яшчэ і ад таго, што з першым глытком у горла пракаўзнуў слізкі камяк крыві, які быў у роце.

«Тваё?», — пачулася зноў. Кіўнуў у адказ: ён сее-тое, ўжо прыгадаў. «Дзе ўзяў? Навошта нес? Акцыю наладзіць?..» — пытанняў было шмат і між іх ён пачуў раптам, што там, на пляцоўцы, ужо ідзе матч: нехта нават забіў гол — мяркуючы па напрузе глядацкіх галасоў.

«Прачытай, і калі ўсё правільна — падпішы», — вярнуў яго з чарговага правалу ў пакой голас лейтэнанта.

Ён падпісаў не чытаючы і не спрачаючыся, не даказваючы зноў і зноў, што не хацеў нейкае акцыі, а налесткі ў кішэні апынуліся выпадкова — забыўся пакінуць дома дзеля калекцыі.

Слова «калекцыя», дарэчы, лейтэнанта падчас допыту разлавала чамусьці яшчэ больш, чымсьці самі налесткі. Лейтэнант быў страшна незадаволены тым, што там ідзе хакей, а ён павінен тут разбірацца з гэтым «дзярмом».

Калі чарговая хваля гулу глядачоў уварвалася ў пакой, лейтэнант, падпісваючыся, так злосна чыркануў ліст, што ажно прарваў паперу.

«Адвядзіце ў адзел да суда», — загадаў лейтэнант двум сяржантам, а сам пайшоў глядзець хакей, дзе жывы забіваў ужо трэці гол.

Чужому спагадаць

У цесным вакзальчыку было невыносна душна і смуродна, хоць і пуста. Ён паспешліва набыў білет і адразу ж выйшаў да перону. За станцыйным будынкам, пад ценем трох дрэваў, стаяў збіты з дошак стол з дзвюма лаўкамі ўздоўж. За сталом трое мужчынаў пілі віно — кожны са сваёй пляшкі. Побач гулялі дзеці: мурзатыя і нехайна апранутыя хлопчык і дзяўчынка. Раптам мужчына, які прагна піў брудна-чырвоны напой з рыльца бела-празрыстае бутэлькі, хіснуўся і паваліўся на стаптаную траву ля лаўкі — выцягнуўся дагары і пачаў дрыгаць рукамі, нагамі, трэсці галавою, хрыпець, на вуснах ускіпела белая пена. Ягонныя сябры, што сядзелі насупраць, падхапіліся і кінуліся трымаць мужчыну: адзін галаву і рукі, другі — ногі, каб той з сабою нічога не зрабіў. Дзяўчынка і хлопчык стаялі побач, і дзяўчынка, як старэйшая, абдымала хлопчыка перад сабой за плечы, і ўсім цела мцягнулася да чалавека, што ляжаў на траве. Вусны яе безнадзейна шапталі: «Тата, пайшлі дамоў...», «Тата, пайшлі дамоў...»

Падышоў цягнік, выдыхнулі паветра і расчыніліся дзверы, а ён, узрушаны тым, што здарылася на ягоных вачах, не здолеў зварухнуцца з месца. Ён нічым не мог дапамагчы ні гэтаму чалавеку, ні гэтай дзяўчынке, ён не быў нават урачом і такую праяву хваробы, праякую шмат чуў і чытаў, бачыў упершыню. Але стаяў не здзіўлены тым, што адбылося; стаяў заварожаны гэтымі няшчаснымі дзяўчынкаю і хлопчыкам у ка-

роткім, зношаным адзенні, і не адпускалі яго словы, што самотна паўтарала і паўтарала дзяўчынка: «Тата, пайшлі дамоў...», «Тата, пайшлі дамоў...».

Хлопчык маўчаў, але па нямытым дробным тварыку, пакідаючы белыя палосы, цяклі слёзы.

Голас дзяўчынкі мацнеў, набрыньваў распаччу; а чалавек на траве працягваў дрыжэць усім целам, і розум ягоны быў недзе далёка адгэтуль. Шырока вырачаныя, ашклянелыя вочы шукалі нешта на небе і не знаходзілі там нічога...

Аднак яму трэба было ехаць, і лік ішоў ужо на секунды. Ён, кінуўся да бліжэйшага вагону, сеў ля вакна і адтуль працягваў назіраць за гаротнаю купкаю людзей. Здалёк здавалася, што канвульсіі чалавека паціху затухаюць і ён ужо не трасецца ўсім целам, а злёгка падрыгвае. У постацях мужчынаў; што трымалі яго, бачылася напруга і засяроджанасць. Дзяўчынка па-ранейшаму стаяла побач і вусны яе механічна, як у лялькі, раскрываліся і закрываліся. Яму падалося, што ён чуе яе тонкі дзіцячы галасок: «Тата, пайшлі дамоў...», «Тата, пайшлі дамоў...»

Цягнік крануўся, пакідаючы нерухомай купку людзей пад дрэвамі ля станцыйнага будынку, і колы пад вагонам, спачатку заповолена, а потым усё хутчэй і хутчэй пачалі выстукваць: «Тата, пайшлі дамоў...», «Та-та, пай-шлі да-моў...»

На гэтай маленькай станцыі на ўскрайку самотнае вёсачкі ён сеў адзін. І ў вагоне пасажыраў было няшмат. Яны былі занятыя кожны сваім: хто чытаў, а хто гуляў з суседзямі ў карты. І, пэўна, ніхто з іх не звярнуў увагі на валтузню людзей, недалёка ад перону станцыі, дзе электрычка спыняецца менш чым на хвіліну. А ён усё ніяк не мог супакоіцца, не мог пазбавіцца ўбачанага: глухі ўдар непаслухмянага цела аб зямлю, перакошаны твар, вялізныя белыя вочы, расьцятыя вусны, хрып, пена... І разгублены тварык

мілай дзяўчынкі. І яе словы: «Тата, пайшлі дамоў...», «Тата, пайшлі дамоў...».

Цягнік набліжаўся да Менску, а ён усё не хацеў прызнацца сабе, чаму так уразіў яго той выпадак на станцыі. Не прыступ хваробы, што здарыўся ў мужчыны, а кволая постаць дзяўчынкі. Якая ж падобная яна на тую, да каго і прыязджаў ён у гэтую вёсачку праз дзесяць гадоў пасля першага кахання! Іхнія шляхі зноў разышліся: у канторы казалі, што яна паехала ў райцэнтр з нейкаю справаздачаю. Але ж дзяўчынка... Твар... Голас... Словы: «Тата, пайшлі дамоў...», «Тата, пайшлі дамоў...»

Ён моцна заплюшчыў вочы, абхапіў галаву рукамі, каб не даць акрэсліцца той думцы, што пасялілася ў ім з першым позіркам на дзяцей пад станцыйнымі дрэвамі. «Не, не можа гэтага быць... Не можа гэтага быць... Неможагэтагабыць...» — шаптаў ён, сціскаючы скроні. А колы цягніка ўпарта, прэрэчылі яму голасам дзяўчынкі: «Та-та, та-та, та-та, та-та...»

Дрэвам жыць

Што ёсць нашае жыццё з пункту гледжання дрэва.

Дрэва, што расце пры дарозе, у горадзе, і дрэва, што расце ў гушчары, далёка ад цывілізацыі.

Дрэва-самасейкі і дрэва, пасаджанага людзьмі.

Дрэва, якое памірае ад старасці, і дрэва, якое ссяваюць людзі ў самым росквіце.

Менавіта нашае, знешняе для яго жыццё, а не ягонае: сваё, асабістае, унутранае.

Як бачыць дрэва нашае жыццё – дакладней, як адчувае яго, бо вачэй у нашым разуменні дрэва не мае, але мае нешта іншае, што і ёсць ягонымі вачыма.

Як успрымае яно прадметы, што рухаюцца і перамяшчаюцца адносна яго: людзей, машыны, жывёлаў, птушак...

Чаму Бог стварыў яго такім безабаронным. Ад нас, ад машынаў, прыдуманых намі.

Жыць дрэвам – гэта пакаранне, ці ўзнагарода – шчасце.

Чаму ўсё жывое так імкнецца даць парасткі – састварыць сабе падобных.

Калі б у кожнага з жывых не было ворагаў, калі б кожны з жывых не быў ворагам кожнаму – у што ўрэшце ператварылася б нашая зямля.

Ці ня ёсць змаганне за выжыванне – супрацьстаянне – не проста звычайнаю рухальнаю сілаю (да прагрэсу) ўсяго жывога, а толькі імкненнем захаваць раўнавагу, баланс.

Ці з'яўляюцца зараз новыя пароды дрэваў, новыя народы, новыя жучкі, павучкі... Ніхто не ведае. А тое, што знікаюць ужо вядомыя – ведаюць усе.

І што – гэта таксама закон прыроды. Не эвалюцыя (важнае слова), а уніфікацыя. Але уніфікацыя – ёсць усярэдніванне. Бо знікаюць не толькі самыя слабыя, але і самыя прыгожыя, самыя актыўныя і г. д. Знікаюць крайнасці.

Цяжка жыць чалавекам, а жыць дрэвам ці не яшчэ цяжэй.

Дрэва жыло, змагло выжыць і зможа жыць без чалавека. Чалавек без дрэваў, без расліннасці ўвогуле, не мог жыць, не змог бы выжыць, але – зможа жыць.

Значыць, выбар за чалавекам. Перавага таксама нібыта за ім.

Але чалавек не ўмее выбіраць.

Дакладней, ён заўсёды выбірае толькі сябе.

Вопыт набыць

Ён заўважыў, што перастаў саромецца казаць людзям кампліменты, калі яны сапраўды таго заслугоўваюць. Раней, слова з сябе не мог выціснуць. І не таму, што быў такім няшчырым альбо няўдзячным, а таму, што нейк няёмка было казаць яму відавочнае, здавалася б, і словы перастравалі ў горле. Ён чырванеў і замест пахвалы альбо простаі падзякі чалавеку ўзнікала непрыемная паўза, выйсці з якой ён не ўмеў. Ён не спраўджаў чаканне чалавека і незадаволены сабою сыходзіў. Гэтую ягоную сарамлівую сціпласць лепш разумелі жанчыны і сталыя мужчыны. Зрэшты, ніхто ніколі нават з маладых не пакпіў з яго па-злomu. Большасць чамусьці старалася супакоіць яго – раптам расхваляванага: маўляў, усё добра, усё нармальна, ты смялей, смялей...

Гэтаксама не ўмеў ён сябе паводзіць, калі хвалілі яго. Чырвань залівала твар, ён нікавеў, тупеў, і не мог двух словаў звязаць у адказ: ні адмовіцца – ды што там! – ні падзякаваць. Калі ж пахвала была незалужанай, ён наадварот выходзіў з сябе, злаваўся і пачынаў нават груба пярэчыць таму, хто казаў, бо ўспрымаў яе за абразу, за здзек: чалавек ведае, што гэта няпраўда і гаворыць – значыць, здэкуецца... А пра тое, што «гэтак прынята» ў «прыстойнай грамадзе», што гэта «этыкет» і яму самому варта гэтаксама паводзіць сябе ў падобных выпадках, ён і не думаў.

І вось ён раптам заўважыў, што навучыўся казаць кампліменты іншым, калі яны таго заслугоўвалі. Не іграць, а прамаўляць шчыра, упэўнена, як і ёсць. І

словы пачалі аднекуль самі сабою брацца – патрэбныя, прыгожыя.

Ён не пазнаваў сябе. Ён разгубіўся, хоць была ў гэтай разгубленасці найперш радасць: магу! Ён стаў шукаць прычыны зменаў у сабе – заўважаных, бо раптоўных. «Няўжо старасць?», – думаў ён, бо гадоў яму і сапраўды да таго часу стала нямала. І згаджаўся: «Так, старасць...» Потым папраўляў сябе: «Сталасць». І дадаваў: «Вопыт. Мудрасць, якая прыходзіць з гадамі, з часам». Адразу ж пярэчыў сабе: «А як жа іншыя? Яны ж умеюць дагадзіць бліжняму з маленства. Дык што – яны і нараджаюцца старымі ды мудрымі?» Не, і яшчэ раз не. Большасць з іх так і паміраюць не дужа разумнымі, а то і дурнымі. І розум ім замяняе... хітрасць. Чужы вопыт перададзены ім праз выхаванне. Не, а можа, хітрасць і ёсць мудрасць? Ці, дакладней, хітрасць і мудрасць – сёстры? Мажліва, так і ёсць. Аднак ён усё жыццё ненавідзеў хітрых і любіў мудрасць і мудрых. Бо хітрасць даецца ад нараджэння бясплатна, а мудрасць прыходзіць з гадамі, з потам, яе трэба зарабіць. Хітрасць і сумленнасць ужываюцца рэдка, а мудрасць і сумленнасць заўсёды. Каб хітрыць, можна не мець нічога, а каб быць мудрым, трэба мець веды. Хітрасць і мудрасць збліжае інтуіцыя, якая робіць хітрага хітрэйшым, а мудрага мудрэйшым. А самых хітрых і самых мудрых – геніямі. Першых – геніямі зла, другіх – геніямі дабра.

Ёсць показка: «У хітрага спыталіся: колькі будзе двойчы два?», «А колькі вам трэба?», – перапытаў той. Пра тое, што сказаў бы мудры ў такой сітуацыі, показкі няма. Няўжо – чатыры?..

Ён абсалютызаваў мудрасць і веды, але ж і хітрасць таксама не адмаўляе ведаў і вучобы (вопыту – на чужых памылках...). «Хітрасць – розум дурняў», – казалі продкі. А калі крыху перайначыць фразу: «Мудрасць – гэта розум...» Каго?.. Ён прыдумаў:

«Мудрасць – гэта розум няхітрых». Альбо: «Мудрасць – гэта розум сумленных». Альбо: «Мудрасць – гэта розум... мудрых». І зразумеў, што атрымалася, калі не абракадабра, дык штучна і далёка да праўды.

Аднак «тэорыя» – «тэорыяй», а ён раптам заўважыў, што навучыўся казаць кампліменты людзям, якія таго заслугоўваюць. І не чырванець пры гэтым, адразу знаходзіць патрэбныя словы, не іграць, а быць шчырым да канца. І адбылося гэта ў адное імгненне, быццам пстрыкнуў нейкі пераключальнік у ім. І выявілася, што вакол дужа шмат сімпатычных і проста вельмі прыемных людзей, якім нясорамна сказаць праўду: як бы між іншым пахваліць за разумныя словы, ды што там – за прыгожую блузку, прычоску, станістую постаць, добры настрой – і не крывіць душою, бо і на справе так ёсць. Ён не злоўжываў раптам адкрытай у сябе здольнасцю – не быў шматслоўным, а быў карэктным і канкрэтным. Ён убачыў, што і яго паважаюць, больш за тое – любяць. «Як жа ўсё проста, – шчасліва думаў ён, – як проста...», – і па жыцці ўжо не хадзіў, а лятаў.

Ён заўважыў – наколькі лягчэй і прасцей стала яму жыць. Дзверы, раней зачыненыя для яго, адчыняліся, жанчыны, раней недаступныя яму – усміхаліся, сяброў стала болей. У вочы. А за вочы – пабольшала ворагаў. Зраднікаў. Бо заўважылі яны перамены ў ім, бо займелі канкурэнта, якога не было, бо пачало атрымлівацца ў яго неўяўляльнае раней. Аднак ён не заўважаў таго. Ён жыў, ён дабіраў ад жыцця тое, што страціў праз сваю першапачатковую сціпласць і сарамлівасць. Ён навучыўся быць як усе. І радаваўся таму.

Не разумеючы, што страціў.

Стому адчуць

У той дзень зранку ў яго спыніліся ўсе гадзіннікі. Папсаваліся, паламаліся, пасканчваліся ў іх сілканні. Так вось раптам. Нібыта дом не хацеў выпускаць яго з дому. І ён стаяў каля вакна, глядзеў на вуліцу, і не ведаў дакладна, колькі цяпер часу і ці варта яму ісці на працу...

Ліфт доўга не адгукаўся, а потым, незадаволена стогнучы, прыйшоў. У кабіне лётала вялізная, зіхатліва-зялёная ў цьмяным святле, муха — білася аб сцены і шукала выйсця. Ён махнуў рукою — удала, — і муха чмякнулася пад ногі. Ён наступіў. Пад падэшвай лёгка хрупнула. Яму стала шкада мухі. Мо таму, што нават ліфт можна было цяпер скіраваць назад, уверх, а час адкруціць туды, дзе муха яшчэ жыла, было немажліва.

У двары, на далёкім канцы яго, стаяла бабуля з касою. Уся ў чорным, толькі хустка на галаве чырвоная, як у камсамолкі ў старым фільме. З хвілю бабуля з узнятаю, ўверх касою не варушылася. І яму стала вусыцішна. Але бабуля ажыла, сышла з асфальтавай сцяжыны на траву і пачала абкошваць куст. Рухі ў яе былі немітуслівыя, хоць і кароткія, рэзкія. Аднак і цяпер — у працы — заставалася яна страшнаю.

Самым людным месцам у гэтым горадзе быў прыпынак. Людным ды маўклівым. Мужчыны і жанчыны невідучымі позіркамі ўзіраліся ў край вуліцы, дзе жаўтавока міргаў светлафор. Адтуль павінен прыйсці тралейбус. Павінен. Прыйсці. Тралейбус.

Ён абрадаваўся, бо калі шмат народу чакае, значыць, тралейбуса даўно не было і ён хутка прысунецца. Здалёк убачыўся брудна-чырвоны «запарожац» — па-

вольна праехаў паўз прыпынак і спыніўся, калі на яго ўжо ніхто не глядзеў. Сігнал. Яшчэ сігнал. Ён не азірнуўся. А дарэмна. Бо пасля пятага ці шостага гудка пачуў, як падалося, знаёмы голас: «Э-гей! Э-гей!...» і сваё імя. Яго клікаў інвалід Андрэй Фёдаравіч, які працаваў бухгалтарам у іхняй канторы. «І чаму гэта ўсе інваліды працуюць бухгалтарамі?» — падумаў ён і пайшоў да машыны. «Еду, бачу, ты стаіш, думаю, трэ падвезці...» — сказаў Андрэй Фёдаравіч, відочна задаволены, што стаў карысным чалавеку. У машыне лётаў тапалёвы пух, лез у нос, і ён закашляўся. Алергіі ад пуху ў яго не бывала, але тут ён удыхнуў пушынку, і яна непрыемна казытнула горла. «Бяда з гэтым пухам, — сказаў Андрэй Фёдаравіч, — машына мая начуе ў двары пад таполяй, дык ранкам як ні чысці, усё роўна нейкім чынам у салон залятае...»

«Салон» у «запарожца» быў такім, што сюды заляталі начаваць, пэўна, і вераб'і, але ён прамаўчаў, а толькі зноў кашлянуў. Прамаўчаў яшчэ і таму, што згадаў раптам Валодзю, які працаваў у іхнім адзеле і памёр летась. Валодзю штогод душыла алергія, якраз калі зацвіталі таполі. І кожным разам на гэты час Валодзя браў адпачынак і з кватэры нікуды не выходзіў. Хіба на гаўбец папаліць. Так было і ў той дзень. Выйшаў, запаліў, прычыніў дзверы са свайго боку на зашчанку, каб дым у пакон не гнала. Зацягнуўся з асалодай, выдыхнуў шырока. Добра-а... І хапануў незаўважна пры ўдыху таполевую парушынку. Жонка бачыла, як ён упаў. Кінулася да дзвярэй. Тузала-тузала — адчыніць не змагла. А Валодзя ўжо і выпрастаўся пасіনেлы. Тэлефона дома няма, выбегла на вуліцу выклікаць «хуткую». Вярнулася — дзверы ў кватэру аўтаматычна зашчоўкнуліся, а ключы яна не прыхапіла. Пакуль выбівалі з суседзямі дзверы ў кватэру, потым — на гаўбец, пакуль прыехала «хуткая», Валодзя даходзіў. А тут яшчэ ў «хуткай» не аказалася кіслароднай падушкі...

Ніхто не верыў, што Валодзя памёр. «Такі весялун,

анекдотчык — ну хіба мог гэтакі жыццялюб памерці так раптоўна...

Ён сядзеў побач з Андрэем Фёдаравічам і пазіраў, як той спраўна кіруе машынай. «Запарожац» пырхаў, дрыжэў, але ў плыні іншамарак вылучаўся толькі сваёй дробнай непрывабнасцю, а з хуткасцю гарадскога жыцця спраўляўся. І ён захацеў патрапіць у аварыю. Толькі цяпер пачалі ў яго з'яўляцца нейкія, цьмяныя пакуль, думкі наконт таго, чаму спыніліся сёння ўсе гадзіннікі, чаму лётала муха ў ліфце, чаму, выйшаўшы з пад'езду, ён першай убачыў бабульку з касою, і чаму падабраў яго на прыпынку Андрэй Фёдаравіч. «Я ў вашым раёне чаго, — казаў між тым Андрэй Фёдаравіч, — толькі тут у аптэцы патрэбныя лекі былі». «І гэта невыпадкова, — падумаў ён, — зусім невыпадкова...»

«Спыніцеся тут», — папрасіў ён, падзякаваў і, нічога не патлумачыўшы здзіўленаму Андрэю Фёдаравічу, выйшаў.

«А чаму, чаму мне ўсё-ткі так не хочацца ісці на працу? — паспрабаваў ён разабрацца ў сабе. — Ці не таму, што сёння прыязджае са справаздачай Галя з Гомелю...» Так, прыязджае Галя, з якою ён быў летась і з якою сёлета яму сустрэцца не хацелася. Ён быў незадаволены сабою тым, леташнім. Паддаўся на лёгкую інтрыжку... Зрэшты, каб не той спарон, які ён лічыў вялікім грахам і частку віны браў на сябе, можа б, успрымалася ўсё цяпер зусім па-іншаму. Галя, вядома, будзе шукаць яго, яна і тэлефанавала яму загадзя, радасна; шаптала, што прыедзе, і нават чмокала ў трубку... Хай шукае, горад вялікі.

Ён зайшоў у першую стрэчную кавярню. Папрасіў кубачак кавы. Стомленая, з нявыспанымі вачыма, але рухава-вясёлая дзяўчына ацэначна стрэльнула па ім і пачала млява соўгаць туркай па гарачым пяску. Ён шваркнуў рукамі па кішэнях і зразумеў, што партманэ забыў дома. Прабачальна зірнуўшы ў бок дзяўчыны, выйшаў з кавярні. Грошай не было, але ў яго ляжала

прыхаваная пяцёрка даляраў, пра якую не ведала нават жонка. Своеасаблівая «заначка», якая цяпер так дарэчы. Нерашуча зайшоў у бліжэйшы абменнік. З-за шкляной перагародкі на яго паглядала мілая дзяўчына. «І чаму гэта тут працуюць такія прыгожыя дзяўчаты?», — падумаў ён, дастаючы пяцёрку і падыходзячы да вакенца.

На вуліцы рыпнулі-віскнулі тармазы — рэзка спынілася машына, і ў маленькі пад'езд-пакойчык ускочылі два хлопцы ў масках. «Гэта аграбленне!!!», — як у кіно закрычалі яны з парогу. — «Усе да сцяны!!!». Ён адступіў і азірнуўся. У невялікім пакойчыку — метры два на два — стала цесна ад мітусні двух хлопцаў у нацягнутых на галовы чорных шапачках з дзіркамі для вачэй. Хлопцы махалі пісталетамі, падобнымі да цапачных... Больш нічога ён не паспеў разгледзець, бо атрымаў кулаком у твар: «Да сцяны!» Кроў пырснула на кашулю, і ён прыхапіў нос адною рукою, а другою пачаў шукаць насоўку ў кішэні. Краем вока ўбачыў, як хлопцы вывучана-спрытнымі ўдарамі выбілі дзверы ў бакавінку, дзе ўжо лямантавала дзяўчына: «Мама!..». Чуў іх крык: «Чаму так мала! («Ранак...» — істэрэчна адказвала дзяўчына.) «Давай усё!» — а сам думаў: «А дзе ж варта, дзе ахоўнікі?», бо звычайна пры ўваходзе стаяў кароткастрыжаны жлоб у чорнай уніформе, падперазаны рамянём з кабурой... Пачуўся стрэл. Дзяўчына ўскрыкнула, і нешта цяжкае грукнулася на падлогу, адсоўваючы сабою крэсла. Хлопцы выскачылі з бакавінкі. У аднаго ў руцэ быў пук грошай — даляраў і беларускіх. «А з гэтым што будзем рабіць?», — спытаў другі, паказаўшы на яго пісталетам. І ў той жа момант нешта вострае ўдарыла ў ягоныя плечы, і ён асунуўся на падлогу..

Ён ляжаў і глядзеў шырока расплюшчанымі вачыма ў пластмасавую столь. Ён не паспеў нават падумаць, што яму наканавана было быць у пэўны момант у пэўным месцы і ён там быў. І гадзіннікі тут — ні пры чым, і муха, і бабуля з касою... І нават прыезд Галі з Гомелю...

Каханым быць

Жыццё ягонае прайшло між трыма жанчынамі: адна кахала яго, другую кахаў ён, а трэцяя стала яму жонкаю.

Жанчын, вядома, было больш, але іншыя амаль не пакінулі следу ў ягонай душы — пасяліліся хіба ў памяці. Яны аддалі яму трохі радасці і згадваліся адно ў мужчынскіх размовах.

А гэтыя тры суправаджалі яго праз усё жыццё. І толькі яны прымушалі яго пакутаваць.

Першая — час ад часу нагадвала пра сябе сама, другую не мог забыць ён, а трэцяя стала маці ягоных дзяцей.

«Сцёпка, прывет!» — казалі яму па тэлефоне першая. «Гэта ты, Сцяпан?» — здзіўлялася пры сустрэчы другая. «Сцёпік, Сцёпі-чак!» — шаптала яму ноччу трэцяя.

І ён, пражыўшы пяцьдзсят, раптам падумаў: а ці так я жыў, ці не памыліўся? Ці не лепш было здацца першай, альбо заваяваць каханне другой, каб не ламаць жыццё трэцяй?.. Бо толькі перад ёю адчуваў ён сваю віну. І чым далей, тым болей.

Ён сумняваўся ў каханні першай да яго, бо памятаў, як лёгка перакінулася яна на вечарыне да ягонага сябра, што выявіў нейкую ўвагу і цікавасць да яе. Так, ёй трэба было выйсці замуж, — шукае ён цяпер апраўданне сабе. І таму яна выбрала ў якасці лёгкай ахвяры яго. І толькі.

Аднак ён ніколі не сумняваўся ў сваім каханні да другой. Ён мог дараваць ёй усё, нават здраду, нават

тое, што яна зусім не заўважае яго і адкрыта гуляе з іншымі. Ён мог падабраць яе любую. І кахаць.

Ён пражыў з трэцяй у згодзе і шчасці больш за дваццаць пяць гадоў, справіў сярэбранае вяселле, узгадаваў сына і дзвюх дачок, але так і не зразумеў — кахае яе ці не, кахае яна яго ці не.

Бо ён здагадваўся, што і яе жыццё таксама прайшло між трыма мужчынамі: адзін кахаў яе, другога кахала яна, а за трэцяга — за яго! — выйшла замуж.

Вогнішча раскласці

Сваім позіркам ён мог падпаліць усё, што гарыць. Заўважыў такую здольнасць яшчэ ў дзяцінстве, але карыстаўся ёю рэдка і стараўся не паказваць іншым. Не тое каб саромеўся ці баяўся, а проста нібы хтосьці нашэптваў яму: не выхваляйся, ніхто не павінен пра гэта ведаць... Бывала, загаворацца яны з жонкаю на кухні, цыгарэта ў яе руках патухне, а яна і не заўважае таго, дык ён цішком падпаліць, ажывіць агеньчык. Яму прыемна, і жонцы запалкі шукаць не трэба. А яшчэ, калі яны з сябрамі выязджалі «на прыроду — на шашлык», вогнішча раскладваць заўсёды даручалі яму. Бо ні ў кога не атрымлівалася так хутка і фэйна. Чыркалі запалкамі, злаваліся, выпальвалі паліва з запальнічак, а складзеныя стажком галінкі не загараліся. І тады ён адною запалкаю прымушаў гарэць самае сырое і воглае галлё. «Чараўнік», — казалі сябры. І толькі ён ведаў, што гэта праўда.

З ягонай здольнасцю працаваць бы яму ў цырку, паказваць фокусы, разгадкі якім няма, а ён пасля школы пастушыў на філфак, каб потым настаўнічаць, вучыць дзяцей мове і літаратуры. Праца яму падабалася, аднак, калі жыць на іхнія з жонкаю заробкі стала зусім голадна, ён пайшоў у «чаўнакі», пачаў ездзіць па тавар у Польшчу, займеў свой намет. Сярод іншых гандляроў на адным з гарадскіх рынкаў нічым не вылучаўся, але суседзі-«чаўнакі», здавалася, яго пабойваліся. Стараліся не чапаць, нібыта інтуітыўна адчуваючы ў ім небяспеку сабе. Сваю здольнасць ён, можна сказаць, не скарыстаў ні разу. Прынамсі,

свядома, ніколі. Хоць на рынку пара намётаў ягоных канкурэнтаў загарэлася сярод белага дня, і агонь так і не змаглі патушыць, пакуль увесь тавар не выгараў. Мажліва, ён і жадаў гэтага, мажліва, і здарыліся тыя пажары невыпадкова, але тое, што ён наўмысна нешта рабіў, не скажаш.

Праца на рынку была сумнаю для яго і аднастайнаю — нават пасля школьнае. Асабліва ў буднія дні. З суседкамі насупраць перакінешыся словам, з суседзямі справа і злева перамовішыся. Пра што? Пра ўчарашні вячэрні серыял, пра тое, што дзень сёння нейкі няўдалы, што кідаць трэба гэты занятак, бо дзяржава душыць падаткамі...

Ад няма чаго рабіць пачаў ён практыкавацца запальваць розныя рэчы на адлегласці. Спачатку — паперкі, што ляжалі на праходзе метраў за дзесяць ад ягонага намёту, потым прадметы, якія ён не бачыў зрокава, але пра існаванне якіх ведаў — тут на рынку: сметнік ля прыбіральні, гару папяровых скрынак, што складвалі бамжы ля агароджы. А затым паспрабаваў у думках падпальваць рэчы далёка ад рынку. Адноўчы пад вечар да ягонага намёту падышлі мардатыя мужчыны ў цывільным і, махнуўшы перад суседзямі чырвонымі кніжачкамі з залатымі надпісамі, арыштавалі яго. Спачатку на рынку паціскалі плячыма: «За што? Спакойны хлопец, заўсёды на вачах...» А потым дазналіся аднекуль: за пажары, якія не паспявалі тушыць у розных пакоях рэзідэнцыі.

Сцюжаю згінуць

Завея наблізіла ноч, і таму, калі дапілася іх апошня пляшка, ужо густа сцямнела. Гарэлка — мераная вада — скончылася, але ім было яшчэ мала. Кінулі на пальцах, каму ісці ў суседнюю вёску па самагонку. Ведалі: Шура там прадае ў любы час сутак, мо нават спіць удзень, а ноччу толькі і чакае, калі нехта пастукаецца ў шыбу — усё дзеля кліента...

Выпала яму. «Мне дык мне, — абьякава падумаў ён, — сядзець тут — ці не цяжэй будзе...» Хоць і бачыў ён, як Рыжы змахляваў: змеціў, што ніхто за лікам не сочыць, і тыцнуў у яго: табе... Ён узяў кухвайку, насунуў на вушы вайсковую шапку і пайшоў. Тым болей, што былі ў яго прыхаваныя грошы і мог ён пляшку лішнюю купіць і па дарозе выпіць, пакуль хлопцы чакаць будуць, сліну каўтаючы.

Снег, мусіць, ужо і не ішоў. Моцны вецер проста гнаў яго з поля сюды, да ўскрайку лесу, якога трэба было трымацца. Агні суседняе вёскі паказаліся хутка. Шурчына хата стаяла пятаю з краю. Сабакі пачулі яго, калі ён толькі адарваўся ад лесу. А пакуль дайшоў да патрэбных весніцаў — гаўкалі ўсёй вёскаю. Шура пазнала яго, упусьціла ў сенцы. Запаліла святло, палічыла рублі і перапытала: «Колькі?», нібыта не ведала па грашак.

Ён зірнуў на гэтую не старую яшчэ жанчыну ў сарочцы вышэй каленяў, у накінутай на плечы кухвайцы, здаецца, даступную ўвогуле, а цяпер — тым больш... Яна зразумела ягоны погляд, шарганула рукамі па выпнутых клубах, і гэтаксама адкрыта

зірнула яму ў вочы: заставайся. Яна жыла без мужа ўжо гадоў сем — зваліўся той п'яны ў яму з жыжкай ля фермы і ўтапіўся. Ён бы і застаўся ў яе, але ж —хлопцы чакалі.

Пакуль быў у вёсцы, вецер у полі, здалося, падняўся яшчэ мацнейшы. Жменьямі хапаў сухі і буйны, як крупы, снег і балюча сцябаў то па твары, то па плячах: круціў. Куды ісці ён прыкладна ведаў, але агнёў фермы не бачыў, а зменлівы вецер накірункам не быў. Арыентуючыся пакуль па вёсцы, ён пайшоў у той бок, дзе лес. Ішоў хутка, радасна, не зважаючы на нахрапісты вецер, які часыцей дзьмуў у грудзі, чым у спіну, і настырны холад, які ўпарта лез пад кухвайку; ішоў, прыемна адчуваючы за пазухай, пад папругаю, раз, два, тры, чатыры... чатыры пляшкі гарэлкі. Дайшоў да лесу і адну — сваю — адкаркаваў. Зубамі выцягнуў макраваты газетны корак, і ў нос чмыхнуў знаёма-хмельны пах. Не сагрэцца ён думаў, а проста карцела выпіць — трываць не мог. Шурчына самагонка была моцная, але нейкая брыдка я ў параўнанні з крамнай гарэлкай, што пілі яны дагэтуль. «Здаецца, і мука як у іншых людзей, і цукар аднолькавы, а такую гадасць смярдзючую гоніць...» — хмыкнуў ён, выціраючы вусны рукавом. Пачатую пляшку не стаў хаваць пад кухвайку, за рэмень, а паклаў у глыбока прарваную кішэню.

Згадаў хлопцаў і пасміхнуўся: дзяжурства сёння выпала рэдкае — кампанія класная, усе хлопцы з нядаўна вызваленых, і было ім пра што пагутарыць. Ён толькі два месяцы як прыйшоў з Бабруйска, з «хіміі», Рыжы тры гады ў Глыбокім «адчаліў», а трэці з іх, Віця Кот, той увогуле трынаццаць гадоў з пятнаццаці за забойства жонкі ў Чарапаўцы адтарабаніў. Сеў яшчэ пры СССР і дамоў вярнуўся толькі пазаўчора. Былі яны аднакласнікамі некалі, таму Віця і прыйшоў да іх з Рыжым на дзяжурства, каб абмыць вяртанне, пагаманіць «за жызь»...

Ён падумаў, што за дрэвамі вецер не такі дакучлівы, ісці там будзе спрытней, і звярнуў у лес. Але пайшоў так, каб увесь час назіркам бачыць ускраек поля і не зблудзіць. Ферма стаяла якраз на мяжы поля і лесу, і ён не павінен быў абмінуць яе плот, а тым больш здалёк убачыць ліхтары пры варотах у кароўнікі. За дрэвамі і сапраўды было цішэй і лацьвей, і ён зноў прыклаўся да пляшкі.

Ногі мясілі і мясілі падатлівы снег, а абрысы фермы ўсё не вымалёўваліся. Яму падалося, што ён ідзе даўно і доўга і па ўсім павінен быў ужо дабрысці да плоту. Зірнуў туды, дзе павінна быць поле, і не ўбачыў яго: толькі дрэвы ды снег. Подбегам кінуўся ў кірунку поля, аднак лес не сканчаўся. Ён зачапіўся за нейкую галіну і ўпаў голымі рукамі ў снег. Падняўся, схапіўся за пляшку — не разлілася. Адпіў яшчэ трохі. Галава пасвятлела, і ў ім прагнуўся страх: заблудзіўся. Куды ісці? Вакол дрэвы і цемра. Удзень ён, можа, і пазнаў бы, дзе знаходзіцца, — не такі ўжо і вялікі гэты лес, а цяпер усё навокал было аднолькавым. Дапіў пляшку і кінуў у хвою. Бутэлька глуха покнула, але не разбілася, адляцела ў снег. Холадна яму не было. Марозу ён увогуле не адчуваў, хоць сняжынкі ўжо не раставалі на ягоным твары, а проста саслізгвалі ўніз. Стома таксама нібыта не заўважалася, толькі ногі крыху блыталіся, чапляліся за нешта ў снезе, і за сам снег... Куды ісці? Цяпер было ўсё роўна куды — лес невялікі, абкружаны дарогамі, і ён падумаў, што недзе ды выйдзе з яго, а там ужо зарыентуецца.

Ён ішоў і ішоў наперад, але сілы пачалі пакідаць яго. Дастаў другую пляшку — ужо з тых, што нёс сябрам. «Не пакрыўдзяцца», — адпіў. Гарэлка холадам апаліла нутро, у галаве памутнела. І стома насунулася раптоўна, як ноч. «Адпачну, — падумаў ён, — пачакаюць...» Прысеў пад хвою і яшчэ адкаўтнуў з пляшкі. Цемра рассунулася. Сонца ярка пырснула

ўвочы, рака прыемна заплёскалася ля ягоных ног...
Ён, не доўга думаючы, распрануўся і кінуўся ў яе.
Вада была цёплая і ласкавая...

Рыжы з Катом знайшлі яго назаўтра ранкам зусім недалёка ад фермы, з тыльнага боку, адкуль ліхтары, што каля хлявоў гараць усю ноч, не былі відаць. «Эх ты, — сказаў Рыжы, выграбаючы яго з пад снегу, — такую фірму прайшоў і так па-дурному згінуў...»

Досьвед займець

Інтэрнацкі пакойчык – пяць крокаў на сем. Шасцёра студэнтаў у ім – як у турэмнай камеры. Бо ложкаў пяць.

Сёння начуе ў пакоі пяцёра. Якраз – кожнаму па ложку. Спяць. І раптам ён прачынаецца. Яго разбудзіў Саша, які лезе пад коўдру. «Пасунься», – шэпча. «Што такое? Што здарылася?..» «Алесь вярнуўся...»

Ён расплюшчвае вочы і бачыць, як па пакоі ў цьмяным святле вулічных ліхтароў узад-уперад ходзіць Алесь. Распранаецца. Мітусіцца, нечым узрушаны, узбуджаны: раз-пораз чэша галаву за вухам – такая ў яго звычка: хвалюецца, значыць, моцна.

Усе ведалі: сёння на ноч Алесь пайшоў да «бабы». Падрабляў у бібліятэцы, пераносіў нейкія падшыўкі сталінскіх газетаў, і пазнаёміўся з жанчынаю, старэйшаю за яго. Алесь любіў старэйшых, але не на шмат, а гадоў на дзесяць. Каб у самы смак. Каб быў досвед і не было комплексаў. Каб умацавалася ўжо разуменне, што сапраўдны мужчына – рэдкасць.

Цэлы вечар Алесь хадзіў па пакоі ў прадчуванні слаўнае ночкі. «Хлопцы, – казаў ён, бачылі б вы, які ў яе станок, які станок! Слябінг, проста, блю-ю-мінг...» (Такі быў у яго «прафесійны» слэнг, слэнг бабскага ўгодніка і знаўцы).

І вось вярнуўся сярэднячы нечакана-негадана. Хоць збіраўся быць, як мінімум, да ранку і заняткі заўтра прапусціць.

– Сашка, сабака, не будзі хлопцаў, не трэба, ідзі да мяне, – кліча Алесь.

– Ты чаму так рана вярнуўся? – пытае паўсонны Саша, не тое, каб абурана, але – незадаволена.

– Ідзі, раскажу. Не будзі хлопцаў.

Саша злазіць з ягонага ложку і ідзе да Алеся. А яму, раскатурханаму, пабуджанаму, ужо не спіцца. Ён слухае, як укладваюцца хлопцы, як рыпіць панцырны ложак пад іх целамі.

Саша – пяцікурснік, самы старэйшы ў пакоі. Алесь – трэцікурснік. Усе астатнія – першакурснікі. Саша летам на практыку ездзіў ажно ў Туркменію, у Марыйскую вобласць, туды, дзе Кушка – самая паўднёвая кропка краіны, што некалі звалася СССР. Там лета ледзь не круглы год. Затрымаўся і дамоў вярнуўся пасля пачатку заняткаў. Месца ў інтэрнаце не дасталася і Саша пасяліўся шостым у пакоі Алеся, з якім разам жыў летась. Першакурснікі прынялі яго моўчкі: трэба дык трэба. Вахцёры пускалі без пропуску па старой памяці. Спаў на вольным ложку, часцей на Алесевым, а калі ўсе былі дома, дык ішоў да самага малодшага – дакладней, да самага меншага – да яго. Дарэчы, і сам Саша, у адрозненне ад высокага і мажнага Алеся, проста Мухамеда Алі, быў гэткім жа, як і ён: худым, дробным і яны маглі лёгка сысці за братоў...

Так і пражылі яны той год у шасцёх на пяці ложках. (Эх, студэнцкае, інтэрнацкае жыццё! Эх, савецкія панцырныя ложка! Эх, сетка, што прагінаецца ледзь не да падлогі!..)

Алеся не цяпелася распавесці, што здарылася з ім. Цікава тое было й Сашу. Ды і яму таксама. А калі Алесь пачаў расказваць – гучным мужчынскім шэптам – і заварочаліся ў сваіх ложках іншыя хлопцы: ціхутка, ледзь чутна, ён зразумеў, што і яны таксама не спяць – слухаюць.

Прыгода, як прыгода. Звычайная, быццам з по-

казкі ўзятая. Але з тых, што і ў жыцці бываюць, якіх знарок не прыдумаеш... У самы разгар любошчаў, пад трэці раз – падкрэсліў Алесь, – раптам, а як жа іначай, вярнуўся дамоў муж «бабы» з выключным слябінгам, блюмінгам ці проста станком. На шчасце каханкаў, ключоў ад кватэры ў яго не было і ён пачаў званіць у дзверы. А потым стукаць, лаяцца і крычаць: «Адчыняй, сучка, я ведаю, што ты дома!..» Як не ведаць, калі гарыць электрычнасць – «бабе» захацелася са святлом, каб бачыць маладое цела побач, ды і Алесь быў не супраць: «О, слябінг, Саша, блю-ю-мінг!», – гучала, як рэфрэн раз-пораз.

Алесь голы бегаў па пакоі, не ведаючы, куды падзецца, куды ўцякаць, куды хавацца?.. Прыхопленая знянацку, звесіла ногі з канапы і каменнай сядзела «баба» з няслабым блюмінгам – у поўнай разгубленасці. А мужчына грукаў і грукаў у дзверы і крычаў на ўвесь пад'езд: «Я ведаю, што ты дома... Адчыняй!» Чуваць было, што ён добра п'яны: і па голасе, і па тым, што час ад часу рука ягоная прамахвалася і ён навальваўся на дзверы ўсім целам. Чаравікі ягоныя сорак шостага памеру Алесь бачыў у калідоры, калі разуваўся, і тады яшчэ, сам не хлопчык, падумаў: «Ого-го!»

«А баба, якая баба!» – Алесь зноў на момант забыўся на мужа і апісаў пякноты жанчыны з «магутным блюмінгам». Быў ён паэтам, любёнцам Бардуліна, вершы друкаваліся ўжо ў «Малодосьці» і «ЛіМе», і гэта ўдалося яму без асаблівых высілкаў і з красамоўнымі, падрабязнымі эпітэтамі.

І вось кульмінацыя. Хлопцы ў ложках заціхлі. Алесь згроб у бярэмя свае штаны, кашулю, чаравікі, трусы, шкарпэткі і голы стаіць пасярод пакою, раздумваючы, куды лезці: пад канапу, у канапу... ці, як звычайна раяць, у шафу... якой, аказваецца, у пакоі... няма.

– Ідзі на балкон, – сказала раптам «баба» і пазях-

нула, быццам і сапраўды спала і толькі прачнулася, – у нас жа першы паверх. Саскочыш і ўцякай... – І дадала: – На працы ўбачымся...

А сама накінула халат і пайшла да дзвярэй.

Алесь адбег метраў сто ад дому, у «нейкія карчы!!!», і толькі там спыніўся, аддыхаўся і апрануўся. Прычым, па дарозе ён згубіў адзін чаравік і, навобмацак вяртаючыся назад, знайшоў яго толькі пад тым самым балконам, з-за вокнаў якога чуліся маты і жаночы віск.

У інтэрнат прыйшоў пехам...

Толькі тут ён заўважыў, што ўсе хлопцы ўжо даўно рагочуць з Алесевай прыгоды. А сёй-той і рэплікі кідае, бы паленцы ў агонь, якія толькі падаюць смеху.

– Што вы рагочаце!? – крыўдуе Алесь. – Што вы рагочаце... Там такі амбал быў! Бык! Ад мяне мокрага месца не засталася б...

– А ты яго бачыў?

– Я чуў!..

***

Гісторыя гэтая мела працяг. Дні праз тры Алесь знайшоў на сваім інтымным месцы нейкі прышчык. «Шанкр», – адразу паставіў дыягназ Саша.

У паліклініцы ў Алесь папыталі пра ўсіх «партнёраў» (менавіта так, а не «партнёршаў») за апошнія два гады і сказалі чакаць выніку аналізаў тыдзень. Алесь не хадзіў на заняткі, днямі ляжаў на ложку, і час да часу разглядваў свой «шанкр». Калі ўсе вярталіся з «урокаў» і ківалі яму, ён вінавата казаў: «Хлопцы, вы яшчэ са мною вітаецеся? Ды мяне ж з пакою трэба гнаць у карак, як ката смярдзючага! Мяне ізаляваць трэба!.. Што будзе! Што будзе... Вы чулі пра бытавыя пранцы?..»

Затое, колькі радасыці было, калі вынік аналізу быў дадатным (у сэнсе – адмоўным).

Алесь набыў скрынку віна. Пілі ўтрох. Алесь з двума сваімі сябрамі. У першакурснікаў якраз пачалася сесія і ўжываць яны адмовіліся. Тым больш, што віно было самым танным. На дзевятай пляшцы адключыўся адзін з сяброў Алеся. На чатырнаццай – другі. Алесь таксама ўжо не мог зварухнуцца з месца і не бачыў мутнымі вачыма нікога і нічога. Малоў у яго толькі язык.

– Хлопцы, – звяртаўся Алесь да кагосьці на падлозе, хоць там нікога не было, – хлопцы, жыццё мяне папярэдзіла. Цяпер – усё! Ніякіх слябінгаў. Ніякіх блюмінгаў. К чорту станкі! Буду пісаць толькі вершы... Ніякіх баб... К чорту...

«Хто верыць, што слова сваё Алесь стрымае, – сказаў тады Саша, – хай першы выкліча мяне на дуэль».

Ніхто яму не пярэчыў і праз пару тыдняў Алесь разглядваў у сябе новы «шанкр».

Кайф злавіць

Пасля аперацыі ўдзень боль цярапеўся, а ноччу — ніяк. Нага гарэла, ныла і спаць не давала. Таму і прарпісалі яму штовечар дзесяць дзён запар рабіць абязбольваючыя ўколы. Гэта ўрач палічыў, што балець яму павінна больш за тыдзень, а на самсправе ўжо на пяты дзень пад вечар болю ён амаль не адчуваў, але ад уколу на ноч не адмовіўся. Падумаў: так будзе лягчэй заснуць. І на шосты, і на сёмы дзень таксама. Восьмым вечарам ён сам чакаў дзесятай гадзіны, калі перад сном павінна прыйсці сястра з «укольчыкам». І атрымаўшы яго — прыбалдзеў. Ляжаў і лавіў кайф ад таго, як расцякаюцца па ўсім целе цяплынь і лагода, як дабіраецца мілосць да самых кончыкаў пальцаў на руках і нагах, як прыемна казыча нутро, праходзіцца лёгкай дрыготкай па рэбрах... Як п'янее ён і робіцца вясёлым ды гаваркім.

На адзінаццаты дзень падчас абходу ўрач сказаў: «Пірамідольчык мы адменім, але калі будзе балець, папрасі ўвечары сястру — хай уколе...» Ён не вычакаў і гадзіны пасля адбою — паклікаў сястру. А потым зноў ляжаў і лавіў шчасце. Не ўяўнае, а сапраўднае — думаў ён. І на дванаццаты дзень яму паверылі таксама. Трынаццатым ранкам урач спачувальна прамовіў, глядзячы ў вочы, што цяпер трэба пацярапець — уколаў больш не будзе, бо гэта наркотык і да яго можна прывыкнуць. Трэба патрываць, паўтарыў ён, нібыта не сумняваючыся, што хвораму начамі яшчэ баліць нага.

Тым вечарам з дзесяці да адзінаццаці гадзінаў ён

неяк цяпеў неадольнае жаданне атрымаць на ноч сваю порцыю кайфу, а пасля адзінаццатай пачаў прасіць суседзяў па палаце, каб паклікалі сястру, бо ён трываць боль далей не можа.

Дзяжурыла якраз маладая, яшчэ незаможная жанчына, а таму — жорсткая і рэдка ласкавая да хворых. Добрай цётка Каця была толькі да старэйшых хлопцаў, якія маглі груба пажартаваць з ёй, а то і ўшчыпнуць, ці да паўночы праседзець побач на пасту ў заляцаннях нейкіх альбо пажадзе.

Сястра падышла да ягонага ложка, пачула слабую просьбу і ўхмыльнулася, быццам ведала тое, чаго не ведае ніхто. Але ён яе крывой усмешкі не заўважыў, ён усім целам і тварам паказваў, як няшчэрпа баліць нага. І ў гэты момант яму і сапраўды здавалася, што ён адчувае боль і што ён самы няшчасны чалавек на зямлі. Сястра нічога не сказала, а праз хвіліну прыйшла з «укольчыкам». Працёрла ягоную руку спіртамі — ён удыхнуў гэты радасны пах і адразу ж пачаў «ад’язджаць» — потым страсянула шпрыц, пстрыкнула пазногцем пад іголкаю, пырснула ўверх найкаштоўнай вадкасцю і спрактыкаваным імгненным рухам, як умеюць тое рабіць толькі медсёстры, кальнула і ў момант выцягнула пусты шпрыц.

Ён у паўстOME, аднымі вачыма, падзякаваў ёй і паспяшаў «лавіць кайф» — шукаць і знаходзіць у сабе ўжо вывучаныя за апошні час адчуванні. Вось у грудзіне — «пад лыжачкай» — узнікае цёплая плямка, якая пашыраецца, павялічваецца, падступае да горла, прыемны сухі спазм перахоплівае яго там, дзе збіраецца сліна, і цяпло ідзе да вушэй, вачэй, да самага цемечка... Пакуль ён сачыў за міласцю, што падымалася да галавы, яна ўжо расцяклася па ўсім целе, па руках і нагах, і ён — паплыў... Салодкая млявасць авалодала ім, паўзмрок у палаце паружавеў, у целе з’явілася такая лёгкасць, што, здавалася, стаў бы ён цяпер на падвакonne, узмахнуў трапяткімі

рукамі і паляцеў бы, як лятаюць матылькі. Усмешка блукала па ягоным твары, не знаходзячы прытулку, і ён засынаў...

Назаўтра ўвечары іншая сястра, старая і добрая саракапяцігадовая баба Маша, нібы чакала, калі ён яе пакліча. Прыйшла адразу і з «укольчыкам». А ён думаў, што давядзецца доўга прасіць, нават рыхтаваўся ўжо — скрывіў твар і ўявіў боль там, дзе ён павінен быць... Сястра спрытна закасала рукаў ягонае бальнічнае кашулі і ўпырснула ў руку халодна-балючую, як яму падалося, вадкасць. Ён паспеў толькі хапануць знаёма-тлумлівы пах спірту, і яна пайшла. Ён прыціскаў пальцамі мокрую ватку да шчымлівае ранкі на руцэ і не адчуваў зменаў у сабе, якія павінен несці наркотык. Пад лыжачкай не шчымела і не пасмоктвала, і цяпло не з’яўлялася. Тады ён узяў ватку і пачаў нюхаць яе — глыбока ўдыхаць пах спірту, каб хутчэй злавіць той момант, калі па целе пачнуць расцякацца лагода і мілосць, каб хоць неяк наблізіць яго. Вось, казаў ён сабе, у грудзях нараджаецца і спее кволая плямка цяпла. Кволая-кволая, няўлоўная... І плямка з цяжкасцю, але з’яўлялася. Вось расплываецца цяпло па целе і падступае да горла. Не адразу, але падступіла... Вось пачынае пашчываць за вушамі... «Ну як, памагло? Перастала балець?» — баба Маша зайшла спытацца ў яго. Ён спешна кіўнуў, каб хутчэй вярнуцца да сябе, каб не страціць той трапяткі парастак мілосці, што ўзрасці ў сваіх грудзях. Знайшоў... — пашчывае за вушамі, сліна перастрае ў горле... Ён «адлятае»... Увесь у сабе, ён пачуў недзе там, на пасту, здаровы смех сясьцёр, але не надаў таму ўвагі — яму было добра...

Наступным вечарам сястра, а дзяжурыла зноў тая самая «жорсткая, бо незамужняя» цётка Каця, сама прыйшла пасля дзесяці гадзінаў і спытала: ці баліць табе? Баліць, адказаў ён, заснуць не магу, так кепска... Я зараз — весела крутнулася яна. Ён,

абрадаваны, што не давялося прыніжацца і выпрошваць, ляжаў у чакальнай млявасці. Каця шырока расчыніла дзверы, каб не запальваць святло ў палаце, і зрабіла укол.

Ён доўга нюхаў ватку са спіртам, стараўся падмануць сябе, каб адчуць твая амаль няўлоўныя спачатку змены ў сабе, якія разносілі потым шчасце і цяплынь па ўсім целе, і не мог адшукаць іх... «Ну як, не баліць? Памагло?» — зазірнула ў дзверы сястра. Ён, заняты сваім, адмахнуўся ад яе, як ад дакучлівай назолы: «Дзякуй, усё добра...» Яна пайшла, але гэтым разам ён чуў кожны ейны крок, кожны стук абцасіка аб дубовы паркет, пасланы ў бальнічным калідоры. Раней ён таго не заўважаў, быў шчаслівы... А цяпер... Вось дайшла-дастукала цётка Каця да павароту, за якім знаходзіцца сястрынскі пост — стаіць стол з шуфлядкамі, шафа і два крэслы... Датупала — і адразу ж пачуўся адтуль рогат. Не смех, а нястрымны рогат з папіскваннем: «ой-немагу-у...» Ён сеў на ложку — галава была абсалютна светлая, незатуманеная наркотыкам: укол яго «не ўзяў». У палаце ўсе ўжо спалі, ціхенька пасопваючы, і ён вырашыў сам схадзіць, хоць яму яшчэ і не дазвалялі, да сяцёр, каб сказаць, што ўкол не дапамог. Накульгваючы на хворую нагу, ён дайшоў да рога-павароту, за якім сядзелі медсёстры, і спыніўся. Сёстры яшчэ пасмейваліся з чагосьці, весела перамаўляючыся між сабою. Ён міжволі прыслухаўся, бо раптам падалося, што размова ідзе пра яго. «Я пытаю: памагло? — казалі цётка Каця, — а ён: дзякуй, усё добра...» Каця так умела падрабіла ягоны голас, што ёй і самой спадабалася, і яна паўтарыла колькі разоў: «Дзякуй, усё добра... Дзякуй, усё добра...» «А што ты ўкалола?» — спыталася сястра з другога паста. «Ды як звычайна — пустога навакаінчыку...» — захліпалася ад смеху Каця.

«Як звычайна...» — аглушылі яго словы. «Як звы-

чайна...» — дык яны даўно мяне дураць, а я ляжу ды кайф лаўлю, шчасце шукаю... «Як звычайна...» — у самое сэрца кальнулі словы. «Як звычайна ...чайна ...чайна...» — насілася ў галаве. «Як звычайна...» — Яму захацелася выйсці да сяспёр і... Не, проста паказацца з-за сцяны, каб знак даць, што ён усё ведае, каб абарваць гэты дурны смех і вярнуцца ў палату. Ён жа не дзіця ўжо, якое можна бясконца падманваць — яму адзінаццаць гадоў... Але слёзы нагарнуліся на ягоныя вочы, ён павярнуўся і моўчкі пакульгаў назад. І нага яму і сапраўды моцна балела.

Голас пакінуць

...Бах, Бетховен, Моцарт...

...Бацічэлі, Ван Гог, Гаген...

...Гофман, Дастаеўскі, Джойс...

і г. д. і да т. п.

Чаму?

Чаму акурат гэтыя імёны згадаліся яму, калі назіраў за мігуснёй худога — скура ды косці — але жвавага старога? Якія такія флюіды лавіў ён ад самой постаці гэтага чалавека, зусім невядомага яму, і, здавалася б, малапрыкметнага, нічым не адрознага ад іншых хворых у палаце; што давала яму падставу параўноўваць дзеда з Чурлёнісам і Врубелем, Кіркегарам і Ніцшэ, Свіфтам і Гогалем? Хіба толькі надзвычайная худзізна, водсветы хранічнага — вечнага — голаду на шчоках, ды вар'яцкі — радасны — бляск у вачах? Ці, хутчэй, навязліва прымушае яго думаць пра выдаткі лёсу творцы выпадкова пачутае на бальнічным калідоры ад старэнькай медсястры, што гэты дзіўны дзядок — адзін з найвядомейшых у свеце оперных спевакоў, слава якога трыццаць гадоў таму сягала далёка за межы Беларусі, СССР і нават Еўропы. Ла-Скала і Гранд-Апера лічылі за гонар прымаць яго на сваёй сцэне, а маскоўскі Большой тэатр тройчы выкрадаў яго з Менску, аднак кожны раз ён вяртаўся дамоў. Медсястра была даўняю прыхільніцаю таленту знакамітага тэнара, і ён бачыў, як плакала яна, гледзячы на гэтага амаль бездапаможнага цяпер дзеда, які замест мужчынскае прыбіральні пайшоў у жаночую, і там сеў на бідэ і... А другім разам да прыбіральні не дайшоў,

пакінуў лужыну на калідоры, і суткі хадзіў у спачатку мокрых, а потым смярдзючых старасцю штанах, пакуль не прыйшла дачка і не адмацюкала яго...

Дачка прыплялася п'яная, але пах пачула. Села на ложак, зняла з сябе спартыўныя штаны і адзела бацьку, а ягоныя — скруціла і паклала ў цэлафанавы пакет, у якім прынесла два яблыкі і паўпляшкі гарэлки... Ён запомніў яе сінія ногі бамжыхі, што вытыркаліся з-пад кароткай спадніцы, — таксама худыя, запомніў ейны твар, на якім засталіся яшчэ сляды інтэлігентнасці, і запомніў, што яна відочна саромелася быць у палаце. Але саромелася не сябе п'янай і нягегла апранутай, а бацькі — падпрэлага і бездапаможнага. І ўсё старалася ўшчуць яго, каб нібыта апраўдаць сябе. Дзед, здавалася, не разумеў, чаго яна ўсхадзілася, але, было бачна, баіцца яе, ды і іншыя хворыя ў палаце адчувалі, што калі б не яны, дзеду б добра дасталося «за ганьбу».

Старому спеваку, якога звалі Іпаліт Радзівонавіч, было пад восемдзсят. Жонка даўно памерла. А адзіная дачка — вышеставаная Жаначка — стала галоўным ягоным няшчасцем. Колькі ў яе было мужоў — Іпаліт Радзівонавіч ужо згубіў і лік. Яна прапіла ўсё, што заставалася ў кватэры, яна і бацьку прапіла б, каб можна было. Але той жыў, усяляк чапляўся за гэтае жыццё і паміраць не хацеў.

Ён разумеў гэта, назіраючы за Радзівонавічам, і дзівіўся празе да жыцця, што не пакідала старога. Зрэшты, хутка ён здагадаўся пра вытокі яе: усе іншыя пачуцці і думкі ў дзеда выштраў з галавы неадступны голад. Хранічны голад, пэўна, і стаў той сілай, якая трымала Радзівонавіча на свеце, прымушала рухацца, але ці не заўсёды голад і стаў прычынаю памутнення розуму, зацыкленасці на адным — пошуках ежы... Дачка, пэўна, ніколі не карміла бацьку. І перадач пры наведванні не пакідала (нават тыя два яблыкі забрала сабе на закусць, як ні паглядаў на іх Радзівонавіч). І

ў палаце ў старога цікавасць была адная: чаго, дзе, як бы паесці... Бальнічных пустых баршчоў ды шюрэ дзеду не хапала... Першай жа ноччу ён прачнуўся ад таго, што пачуў, як побач з ягоным ложкам нехта корпаецца. Ён расплюшчыў вочы. Цемру палаты разбаўляў да шэрасці вулічны ліхтар і ён убачыў худую чорную постаць, што схілілася каля ягонай тумбачкі. Гэта быў Радзівонавіч, які даставаў з яе печыва, яблыкі, цукеркі і, спяшаючыся, не адыходзячы, жаваў. Ён моўчкі назіраў за дзедам — так і не адважыўся яму нічога сказаць...

Удзень ад сняданку да абеду і ад абеду да вячэры дзед ляжаў, амаль не падымаючыся з ложка. Спаў і ніколі ні з кім не гаварыў, а толькі часам зіркаў з-пад рукі, як зіркаюць псіхічна-хворыя людзі; чырвоныя вочы яго бегалі хутка-хутка, а твар не пакідаў страх і... голад. Часам з-пад коўдры вытыркаліся яго жоўтыя ногі з даўно неабразанымі кіпцямі — доўгімі, ажно загнутымі... Ён думаў, гледзячы на старога спевака, што вось дзед ад'есца трохі на хай і нішчымных, але пастаянных бальнічных харчах, на прыпасах з чужых тумбачак ды з лядоўні (а дзед унадзіўся па начах хадзіць і ў лядоўню на калідоры, куды хворыя клалі прадукты, якія маглі псавацца: каўбасу, сыр, смажаныя куры, рыбу...) і, можа, супакоіцца трохі і тады вернецца да яго нармальны стан. Аднак, не, чым болей еў дзед, тым больш узбуджаным, актыўным і кідкім да новае ежы рабіўся: усё мала было. Пэўна, лепш за іншых адчуваў часовасць знаходжання тут, у гэтым сваім маленькім «раі».

І сапраўды, лячыць Радзівонавіча ўрачы адмовіліся: казалі: адзінае лячэнне хваробы — апэратыўнае, аднак рабіць апэрацыю ў такім узросце небяспечна — сэрца можа не вытрымаць. А таму трэба Радзівонавічу дажываць сваё так, як ёсць. Праз тыдзень дзеда выпісалі.

Дачка прыйшла па бацьку толькі пад вечар. Як

Радзівонавіч не хацеў ісці дамоў! Чапляўся за ложка, за стол, зноў за ложка... Ён так і не сказаў ніводнага слова, толькі мычэў — енчыў... Дачка з чарговым хахалем абыякава накінулі дзеду на плечы нейкае паліто, узялі пад рукі і задам выцягнулі з палаты. Вачыма ён, развітваючыся, чапляўся не за іншых хворых, што заставаліся ў пакоі, не за сяспёр, што стаялі тут, а за тумбачкі...

Дзён праз дзесяць усё ад той жа старэйшай сястры-прыхільніцы ён пачуў, што Іпаліт Радзівонавіч памёр. Прычым як: удзень выйшаў з кватэры і пайшоў у бок бальніцы. Але заблудзіўся, хоць і жыў недалёка, і ноччу — замёрз...

Яго вельмі ўразіла і жыццё Радзівонавіча, і смерць. Вярнуўшыся з бальніцы дахаты, ён патэлефанаваў сваёй знаёмай — аматарцы оперы, у якой быў вялікі запас пласцінак і спытаў, ці ёсць у яе запісы Іпаліта Радзівонавіча. «Ёсць, — адказала яна, а — чаму яны цябе зацікавілі?». «Я ляжаў разам з ім у адной палаце». «Як, ён яшчэ жывы?». «Не, яго ўжо няма». «Шкада. Такі магутны голас...»

А ён падумаў раптам, што так і не пачуў дзедавага голасу. Больш чым за тыдзень Радзівонавіч не сказаў ніводнага слова. Урачы падыходзілі да ложку — перамаўляліся, раіліся, сястра чытала гісторыю хваробы, а стары ляжаў моўчкі. Дачка прыходзіла, нешта казала, пыталася, а Радзівонавіч маўчаў, маўкліва лез ён і ў чужыя тумбачкі. Адзін гук ішоў ад дзедавых вуснаў — хрумст печыва ды плямканне...

Ён зноў згадаў імёны геніяў, памерлых у нястачы ды лячэбніцах, забытых усімі, пакінутых нават роднымі, і падумаў, што Іпаліту Радзівонавічу ўсё ж пашанцавала. Калі б ён жыў у часы Моцарта, Баха, Гофмана, дык пасля яго — спевака — нічога не засталася б. Радзівонавіч жа пакінуў на пласцінках свой голас. А голас можа распавесці нашчадкам больш, чым нямыя ноты альбо бязмоўныя літары ў кнігах...

Хохлікаў пакрыўдзіць

У першы раз ён убачыў іх у ванне, дзе ляжаў у вадзе па шыю і чытаў нейкую кнігу. Штосьці з класікі: «Дзікае паляванне...», здаецца... А яны падумалі, што ён заснуў, і выйшлі. Спачатку з-за вентыляцыйнае сеткі вылез дзядок — белабароды, сівы, лёгка-апануты: ён разгледзеў штаны, увабраныя ў боты, падперазаную паскам — як у казках — доўгую кашулю. Дзядок быў велічынёю з добрага прусака. Дамавічок, дый годзе... Дзядок упэўнена трымаўся на вертыкальнай сцяне — хадзіў па ёй на двух нагах, як мы ходзім па зямлі. За дзядком з-за сеткі выйшла цэлая сям'я: бацька, маці і трое дзетак — кожны крыху большы за муху. Яны былі за метра паўтара-два ад ягонага твару, і добра бачнымі на светла-шэрай сцяне. Усе апранутыя ў нешта кшталту камбінезонаў, скрозь якія адразу заўважалася, што ў іх постацях захаваныя прапорцыі людзей, толькі зменшаных у сотні разоў. Сямейка адразу ж кінулася ўніз, дзе на стольніцы ляжалі печыва і цукеркі, якія ён узяў з сабою ў ванну, але яшчэ ня з'еў. Ён звычайна падоўгу ляжаў ды млеў у прыемным цяпле — чытаў, жаваў нешта смачнае, а бывала і засынаў тут — чуйна драмаў, баючыся спаўзці ў вадзі і захлынуцца. Дробненькія людзі між тым ужо каштавалі ягоныя прысмакі і нібыта нават перагаворваліся між сабою — яму падалося, што ён чуе нейкі рытмізаваны піск. Чалавечкі не толькі ласаваліся, яны адсякалі кавалачкі печыва, адпілоўвалі драбочкі цукерак і бралі з сабою. Калі

б ён цяпер і сапраўды спаў, а прагнуўшыся ўзяўся есці печыва, дык і не заўважыў бы, што яго нехта пашкуматаў, настолькі нязначнаю была здабыча чалавечкаў... А яны, узваліўшы на спіны цяжкія кавалкі харчоў, пайшлі назад за вентыляцыйную сетку. І тады ён «прагнуўся»...

У другі раз, ужо забыўшы пра першы (бо падумаў: прыдрамаў трохі і прысніў-прымроіў маленькіх людзей-прусачкоў), ён убачыў іх ужо ў кватэры. Зноў жа, калі не спаў, але доўгі час сядзеў нерухома, і збоку магло падацца, што ён дрэмле, хоць на самой справе меланхалічна і абыякава глядзеў тэлевізар. Нейкі фільм з класікі: «Людзей...» Турава ці што?.. Іх з'явілася адразу шмат. Чалавек, калі можна так сказаць, з пяцьдзесят. Розных узростаў і полаў: былі тут дзяды і бабулі, дзеці і падлеткі. Ішлі яны хто па сцяне, хто па падлозе, а хто і па столі — аднолькава ўпэўнена. Хадзілі, бы шукаючы штосьці. «Ага, — падумаў ён, — дык яны, як і прусакі, збіральнікі — шукаюць крошкі і тым харчуюцца...» І сапраўды, чалавечкі час ад часу нахіляліся і нешта падымалі, а потым сабраліся ўсе вакол агрызка яблыка, які ён нядаўна з'еў. Адны елі яго, іншыя адразалі кавалачкі, ускідвалі на плечы і неслі. Гэтым разам, калі б ён запомніў, якім заставаўся пасля яго агрызак, заўважыў бы, што той значна паменшаў. Бо людзей было шмат, і яны добра-такі абабралі яблык.

«Збіральніцтва збіральніцтвам, крадзеж крадзежом, — падумаў ён, — але ж усе чалавечкі някепска апранутыя і маюць даволі дасканалыя інструменты!» Гэтым разам ён заўважыў, што апроч сякераў і пілаў у аднаго была і бензапіла! Значыць, яны самі сеюць і, пэўна ж, ёсць у іх недзе свае фабрыкі і заводы... «Перш-наперш, — вырашыў ён, — трэба вызначыцца, як іх называць, каб не блытацца. Чалавечкі? Прусачкі? Гномікі?... Не, лепш — хохлікі». Адкуль і як усплыло гэтае слова «хохлікі», ён не ведае, аднак яно яму адразу спадаба-

лася, хоць і не зусім адпавядала бачанаму. Чалавечкі ніколькі не былі падобнымі да хохлікаў, хіба што ў дзяцей па-над ілбамі кучаравіліся чубкі.

На працы, калі на стол выпаўз звычайны прусак і сусед спрытна прыпляснуў яго кніжкаю, ён паспрабаваў загаварыць пра чалавечкаў-хохлікаў: ці не бачыў іх хто з калегаў дзе-небудзь. На яго пазіралі, як на ідыёта, і ён замоўк. Дома асцярожна сказаў жонцы, што па сцяне бегаюць нейкія прусачкі, але яна аспрэчыла яго: маўляў, не выдумляй, нічога такога ў нас няма... І ён зноў падумаў, што прымроліся яму тыя хохлікі ў дрымоце. Аднак і трэці раз ён убачыў чалавечкаў калі ўдзень прылёг адпачыць. Яны вылезлі, каб здабываць метал: абляпілі дзвярную ручку і адразалі ад яе палосы-стужкі. Ён з-пад прыплюшчаных павек назіраў за хохлікамі і думаў, што гэта, мусіць, нейкая новая паралельная цывілізацыя, якая пра нас ведае сочыць за намі і выходзіць толькі тады, калі мы яе не можам бачыць (гэтак «нас», «намі» «мы» ён думаў ад імя ўсяго чалавецтва), калі мы спім. («А што ж тады бывае ноччу?» — жахнуўся ён). «Так, яны стараюцца не трапляць нам на вочы, але ж я іх убачыў... І не можа таго быць, каб я быў адзіны, хто іх выявіў. Хіба што яны іншапланецяне і высадзіліся толькі ў маёй кватэры... Як выйсці з імі на кантакт? Кінуцца і злавіць некалькі? І што — прыкрыць шклянкаю і паказаць журналістам?... Ну, злавіць, мажліва, двух-трох і злаўлю, але ж перапалохаю астатніх і тады кантакту можа і не адбыцца ніколі.. Трэба даць нейкі знак, што я ведаю пра іх прысутнасць. Які? Не... Дзе гарантыя, што яны мяне не ліквідуюць? Кальнуць чым-небудзь, і засну я назаўсёды ад інфаркту... Яны ж, па ўсім мяркуючы, не дурныя і добра развітыя. Сябры зайздросціць будуць потым: лёгкая смерць — у сне...»

Між тым да дзвярнай ручкі па здабыты метал па-

чалі пад'язджаць вазкі, у якія былі запрэжаныя ці не прусакі? «Прыручылі!... Бач ты...». Больш за тое, праз хвілю падплыло нешта накшталт грузавічка альбо проста кузава на паветранай падушцы...

Ён так заглядзеўся на працу хохлікаў, што і не заўважыў, як з супрацьлеглай сцяны на канапу спусьціліся некалькі чалавечкаў, падышлі да ягонай рукі, і ён адчуў штосьці падобнае да камарынага ўкуску. Здзіўлены нечаканым болям, ён паспеў яшчэ павярнуць галаву і ўбачыць трох чалавечкаў каля пальцаў. Вусны ягоныя расцягнуліся ва ўсмешцы — разумення, прыкрасці, шкадобы... — і застылі.

Ад жыцця працнуцца

Гады, доўгія і кароткія, заставаліся ззаду, нібы адчэпленыя вагоны, і знікалі ў шызаі смуге, як міражы, не пакідаючы следу. Яму карцела памацаць іх: слізкія яны ці ўжо халодныя, але гады праходзілі між пальцаў, як пальцы скрозь іх. І толькі шэпт травы, якая яшчэ расце, ды цяпло крыві ў жылах дрэваў супакойвалі яго: сум пройдзе — смутак застанецца: па няспраўджанай мары, па ссечаным садзе, па пратапанай ім ды забытай іншымі сцежцы, па вясне сярод восені і па ўсім, што магло быць ды не сталася, прымоўлася ды не збылося. Толькі адна спроба была ў яго прайсці да мэты проста: не збочваючы і не вяртаючыся, не ўзлятаючы і ня падаючы. Толькі адна. Ён не сумняваецца, што памыляўся, што ён — птушка, а не страла, але ці зможа ён паглядзець у замаруджаным паўторы, як ішоў? Ужо цяпер рупіць яму пачаць апраўдвацца, шукаць вінаватых: салаўя, што пераліваў ваду ў горле да самай рانیцы; воблакі, якія скрозь дзень плылі розныя; жанчын, якія былі такімі непадобнымі ў сваёй аднолькавасці; і кнігі, кнігі, кнігі, якія хавалі між старонак столькі таямніцаў, што кожная спазнаная аддаляла ісціну, і ён зноў і зноў пераконваўся, што прызначэнне кніг — гарэць, быць часовымі, а ня вечнымі, несці смуту ў розум, а не веды. Ён азіраўся назад, на прабеглыя гады, што склаліся ў дзесяцігоддзі, і не бачыў іх там, дзе яны павінны знаходзіцца. Ён заўважаў змены ў самім сабе, але толькі, знешнія: цела сточвалася вятрамі, рыхлілася часам, маршчыніла дарогамі,

пранізвалася адказнасцю, а ўсведамленне «Я ёсць» так і не прыходзіла да яго: у кожны пэўны момант яно спазнялася на імгненне — адразу ж рабілася «Я быў», каб урэшце стаць «Мяне няма». Але ён ніколі не скажа: «Я ёсць», як і не вымавіць: «Мяне не было». Дык дзе ж тады ён — у будучыні, якая ёсць пакуль яе няма, альбо ў мінулым, якое ёсць, пакуль існуе ён? А мо — паміж: і там, і там, але не тут... А значыць — нідзе. Нідзе... Ці не таму, што шлях ягоны быў не напраткі, ці не таму, што салавей і аблокі, жанчыны і кнігі спакушалі яго і грашылі з ім — і няма яму цяпер даравання ні ў мінулым, ні ў будучыні, ні там, за брамай, хоць і пакідаў ён сабе кволюю надзею быць запатрабаваным, згаданым аднойчы і пакінутым назаўсёды. Так, ён спатыкаўся і падаў паранены стомай няўвагі; так, ён узлятаў і грэўся пад аксамітнымі промнямі славы; так, ён збочваў, каб падвязаць зламаную галіну і кінуць у ваду выплюхнутую рыбіну; так, ён жыў, бо пакуты ды боль і ёсць жыццё, бо шчасця ды волі не бывае пры жыцці, а толькі пасля... Ён гэтага пэўна ня ведаў, як не ведае ніхто, але ён здагадаўся, бо быў надзелены інтуіцыяй, бо верыў: не можа, не можа, не можа ўсё канчацца тут — тут можа толькі пачынацца. Бо інакш навошта ўсе гэтыя кнігі ды веды, кампутары ды спадарожнікі, інакш навошта ўвогуле было чамусьці з'яўляцца, узнікаць. Тады мо лепей было б не злазіць з дрэваў, застацца кісцяпёрай рыбінай, альбо не ляцець з далёкіх зорак спорамі, і не варта было камусьці ляпіць-кланіраваць — сабе падобных з гліны, праху ці рабра... А таму ён не баяўся смерці — як не баяўся сну, які і ёсць смерць, толькі часовая: як палёт ёсць падзенне, а падзенне ёсць палёт, і верыў, што гэтаксама, як прачынаешся ад сну, прачнешся некалі ад жыцця. Яно скончыцца, як канчаецца сон, і пасля яго, як пасля сну, будзе добра. Яму стала лёгка, і ён падумаў раптам, нібыта

развітваючыся: а ці не шкада яму пакідаць цела, да якога ён нават прывык? І супакоіў сябе: а хіба можна шкадаваць выпадковую камбінацыю мікраэлементаў, якая распадзецца, каб утварыць нешта новае — травінку, ка-рову, коціка... Але пакуль яно дадзенае яму ў адчуваннях, трэба песціць і радаваць яго, радуючы сябе ў пакутах і няволі, у палёце і падзенні — сонцам і месяцам, салаўём і кнігамі, жанчынамі і воблакамі, сном і жыццём...

І не чакаць, а быць гатовым.

Сына сустрэць

«Сто-ой!» — напярэжым ягонай машыне кінуўся мужчына. «Стой!» — і раскінуў рукі, нібы хацеў яе злавіць.

Ён ледзь паспеў прытармазіць і адварнуць крыху ў бок, каб не збіць чалавека.

Мужчына трасянуў галавою, быццам не верачы, што машына спынілася, паправіў гальштук, які неахайна матляўся на шыі, і пачаў зашпільваць гузікі на расхрыстаным паліто. Потым ірвануўся да машыны, расчыніў дзверцы і сеў побач.

— Міленькі-даражэнькі, — хуценька загаварыў-залемантаваў мужчына, — не выганяй мяне, а выслухай. І дапамажы. Але не стой — едзь, едзь! Мне да «Бярэсця». Да кінатэатру трэба. А я тым часам табе ўсё раскажу.

Яму было па дарозе і ён, крыху раззлавана, але спакойна-стрымана скрануў машыну. Мужчына шумна ўздыхнуў і правёў рукою па твары зверху ўніз, бы выперся.

— Сын мне сустрэчу прызначыў. Ля «Бярэсця», ага. Сказаў — будзь сёння роўна ў восем гадзінаў раніцы... І так ясна прысніўся, так папрасіў, што не магу аслухацца...

Мужчына зноў, цяпер дзвюма рукамі, правёў па твары, нібы хацеў сцерці нейкае мроіва.

— І зараз ягоныя вочы бачу: глыбокія-глыбокія...

— Прысніўся?..

— Так, сын мой у Афгане загінуў. Калі войскі ўжо

выводзілі. Яны прыкрывалі адыход. Шмат тады па-легла... Ніколі не сніўся. А тут раптам... Я не ведаю нават, як яго забілі. Напісалі: «Смерцю храбрых...» ці нейк па-іншаму – канцылярна... Камусьці хоць цынкавыя труны дзеля прыліку даслалі, а нам нічога. Сказалі – цела нельга было вывезці. Іх там, на кропцы, каля трыццаці засталася пакінутых... І вось – прысніўся. Кажа: «Сёння сустрэнемся. Каля «Бярэсця» ў восем. Будзь абавязкова...» І так у вочы зазірнуў... Не магу... Мо жывы? Мо дзе ў палоне быў і выпусцілі?.. Я ніколі не верыў, што ён загінуў... І труну з цела не прывезлі. І магілкі ў яго няма...

Мужчына зноў расхваляваўся, узрушыўся, сядзеў размахваючы рукамі і перашкаджаючы кіраваць машынай.

– Я жонцы нічога не сказаў. Хопіць з яе, і без таго перажыла... Адзін сыноч у нас быў... Вось сустрэнемся, тады... Я так хачу яго пабачыць... А колькі цяпер часу?

На гадзінніку было без сямі восем.

– Паспеем. Тут блізка.

Чалавек маўчаў, толькі ўзбуджана, як малое дзіця, праводзіў вачыма сустрэчныя машыны, павяроўваючы ўслед ім галаву.

– Няўжо жывы? – спытаўся сам у сябе – Дык дахаты прыйшоў бы. Тут жа блізка... – і зноў замоўк.

Так сталася, што яны пад'ехалі да кінатэатру з нязручнага, супрацьлеглага боку. Без хвіліны восем. Ён здалёку зірнуў на высокія прыступкі ўваходу – здаецца, там нікога нікога не было: рана, пуста. Хацеў развярнуцца, каб пад'ехаць бліжэй. Чалавек зразумеў ягонае жаданне і папрасіў:

– Спыніся тут, я ўжо сам як-небудзь дабягу. Хутчэй будзе. Праз вуліцу пераскочу – і там... – расчыніў дзверы, спытаў: – А мо пачакаеш мяне? Я нядоўга... А-а-а, ты ж спяшаеш... – паклаў грошы на сядзенне і выскачыў з машыны, забыўшы свой парасон.

Ён памкнуўся кінуцца за ім, каб аддаць рэч, але чалавек ужо быў на пераходзе і бег праз вуліцу на чырвонае святло светлафора. Візк тармазоў, ляскат металу... Цела мужчыны падляцела над зямлёю, ударылася аб слуп галавою... Пырскнула кроў, закрычалі жанчыны...

Ён зірнуў на гадзіннік. Было роўна восем.

Лётчыкам нарадзіцца

Камусьці неба здаецца высокім і недасяжным, а ён быў лётчыкам і неба не любіў. А блізкае – увогуле ненавідзеў. Воблакі, напоўненыя дробнаю вадою і лёдам уяўляліся яму статкам брудных авечак, якія вось-вось пачнуць спаражняцца, спаражняцца, спаражняцца... Ён не любіў дождж, бо адчуваў ягоную салёнасць на вуснах і яшчэ больш не любіў ляцець праз дождж – праз хмары. Парушаючы ўсе законы і ўсе «калідоры», не зважаючы на лаянку з зямлі, ён падымаў самалёт вышэй – да сонца. І стараўся не глядзець уніз, на падушкавую роўнядзь воблакаў, якія здаваліся яму тады пульхна-пахкай бражкаю. Як не хацелася апускацца яму ў гэтую брыдоту, калі прыходзіла чарга пасадкі і недзе ўнізе павінен палаць агеньчыкамі чакання аэрапорт.

Так, ён не любіў неба, але гэта зусім не азначае, што ён любіў зямлю, глебу ўвогуле, лясы, балоты, рэкі... А тым болей, што – не любіў. Ён іх не заўважаў. Яны яму не перашкаджалі. Яны не былі ягонай працай. Ён імі проста карыстаўся пры патрэбе, і паважаў іх за пастаянства, якога няма ў воблакаў. У яго былі любімыя месцы на зямлі, куды ён прыходзіў проста пасядзець, падумаць ні пра што, адпачыць ад неба. Толькі – каб не было відаць далягляду. Каб ні кроплі неба. Ні грамулькі. Ні дзірачкі, ні плямкі... Нічога сіняга і блакітнага. Адно – зялёнае, зялёнае, зялёнае і трошкі жоўтага і чырвонага на зямлі...

Яму б нарадзіцца дальгонікам. Ды ня кожнаму даецца такое шчасце.

Старасць звездаць

Змянілася ўсё, што магло змяніцца і што змяняцца не павінна. Ён глядзеў на з дзяцінства родныя мясціны і пазнаваў іх, хоць гэта ўжо былі не яны. Толькі ягоная любімая яблыня, здаецца, засталася такою ж, як і раней, хіба спархацела ейная скура-кара. Ён падскочыў і, як у маленстве, схашіўся за невысокі сук. Павіс, хацеў крутнуцца, як некалі, падцягнуцца на руках, і сесці на галіне верхам, бы на кані. Ногі баўтануліся і не паслухаліся яго, рукі адразу самлелі ад цяжару цела. Ён не здаўся, матлянуўся яшчэ раз, бо цела памятала той няўлоўна-лёгка рух, якім некалі ўскідваў сябе ён на галіну: круць і там... Галава хацела, цягліцы памяталі, мозг камандаваў, ён не жадаў здавацца, але... Рукі аслаблі, ён расчাপіў пальцы і саслізгнуў да зямлі. Цяжка гупнуў і заўважыў, што ўспацеў нічога не зрабіўшы, што стаміўся і сэрца тахкае, нібыта прабег ён метраў трыццаць, спяшаючы да прыпынку, да расчыненых дзвярэй аўтобуса.

Старэю, падумаў ён, падняў з зямлі яблык, які ўпаў сам. А яму так хацелася сарваць той жаўтабок, наліты мёдам настолькі, што зярняткі відаць, які трэба менавіта зрываць, ласкава здымаць, здабываць, бо ўпаўшы з вышыні разаб'ецца, разляціцца на кавалачкі, размажацца па зямлі.

Старэю, зноў меланхалічна падумаў ён і раптам не пагадзіўся з сабою: не можа таго быць! Не веру: нічога ж не змянілася ўва мне. Я ўсё той жа дванаццацігадоваы хлапчук, які з лёгкасцю узлятаў на гэтую яблыню. Нічога не змянілася. Яблыня не стала вышэй...

(«Дзе і калі я ўжо думаў тое, што думаю цяпер?»)

Не, я не пастарэў, я застаўся маладым і ў гэтым мая трагедыя. Трэба ўмець быць старым... Каму гэта я? Сабе? Дык я ж малады! І я зараз узлезу на гэтую яблыню...

Ён зноў падскочыў, схапіўся за галіну. І гэтым разам, ужо ведаючы пра сваю першую няўдачу, сцяўшы зубы, крутнуўся і абхапіў нагамі не галіну, а саму яблыню, даволі высока, падцягнуўся на руках і запоўз наверх. Сеў. Задыханы. Зірнуў уніз, але ўбачыў брудныя, у ашмецці старое яблыневае кары, штаны, глянуў на траву і галава закружылася ад вышыні. Стаў на галіну дрыготкімі нагамі, дацягнуўся кончыкамі пальцаў да яблыка. Сарваў. Хапануў яго зубамі – і зморшчыўся ад болю: яблык быў халодны і салодкі. Смак прытупіўся болем. Незалечаны зуб...

Якое ўсё ж жорсткае і несправядлівае да нас жыццё, калі пасылае такія выпрабаванні...

(«Калі і дзе я ўпершыню ўсвядоміў гэта?»)

Ён выйшаў з саду на родную вуліцу. Сустрэкаліся людзі, якія віталіся з ім. Ён пазнаваў іх і не верыў сваім вачам: няўжо гэтыя няголеныя, спітыя твары былі некалі ягонымі аднакласнікамі, а гэтыя рана распаўнелыя, хворыя целы – аднакласьніцамі? А вось гэтую я, здаецца, кахаў у восьмым класе... І думаў, што жыць без яе не змагу...

Яму здавалася, што ён у параўнанні з імі застаўся тым самым хлапчуком – наіўным і нясмелым, а яны вакол яго – прывіды, страшны сон... Гэта ён, дванаццацігадовы, заснуў і сніць сон пра сваю мажлівую будучыню. Жахлівую будучыню...

(«Дзе і калі я ўжо бачыў гэты сон?»)

Не, ён не спіць. Ён быў за мяжою і сустракаў там сваіх аднагодкаў – тонкіх і тоўстых, здаровых і хворых, але – шчаслівых!!! А тут – як у змрочным мроіве – ніводнага радаснага твару, ніводнай прыяз-

най усмешкі. Нават пры сустрэчы тых, хто дваццаць-трыццаць гадоў не бачыўся. Не радасць — жах у вачах. Жах!!! Жыццё па-сутнасці пражытае, а яны ж яшчэ не жылі — падумаў ён. Мы састарэлі не жыўшы. Учора мы, хлапчукі і дзяўчаткі, пасля выпускнога ішлі шчаслівыя ў жыццё, а сёння — праз дваццаць-трыццаць гадоў угледзеліся ў свае твары і падумалі: а дзе ж мы былі ў гэтую ноч?

«Каб ты жыў у час пераменаў!» — хто і за што гэтак пракляў нас?

(«Калі і дзе я ўжо жыў?»)

І толькі прырода вакол, змяніўшыся да непазнавальнасці, засталася такой самай прыгожай. Як у дзяцінстве. Ці — як па прыездзе з гораду дамоў. Бо яны, аднакласнікі, што засталіся тут, не заўважаюць гэтае прыгажосці. Няма калі агледзеца. Няма часу спыніцца. Ажно да магілы...

І не варта спыняцца, каб зразумець, што жыццё нашае *такое і цяперака* можа быць толькі пакараннем...

(«Дзе і калі я нагршыў гэтак...»)

2000-2003

«Бандыт»

праз дарогу кустоўя нібыта няма – там толькі вочы: глыбокія бы глядзяць са скульптуры, пранізлівыя, як на фрэсцы, уважлівыя, як сама смерць, смелыя, як апошні яблык на галінцы... і прагныя...

...калінка-малінка мая, у садзе ягада-малінка расла – я любіў гэтую песню, якую часта спявала мама і цяпер, калі мне стала страшна, я згадаў яе...

не, то былі не ваўчыныя вочы, горш – там, у кустах, быў чалавек з нямецкім аўтаматам у руках і пісталетам пад папругаю, бачна было, як сціскае ён вусны, бы ад болю, і як ходзяць цягліцы на ягоных пашчанках – няголеных даўно, але шчэць яшчэ не стала барадою – атава толькі адрасла; чалавек, пэўна, быў не беларусам, альбо беларусам з чарнявых паляшukoў, бо што тут рабіць грузіну ці чачэнцу з аўтаматам: абараняць за нас Радзіму? ад каго – ад нас?..

пакуль я думаў, словы мячыкамі пакаціліся ад чалавека да мяне, падрогваючы на выбоінах акцэнтну – нашага, бо чалавек загаварыў па-расейску: чэго-нібудзь поесць не найдзёца – слізганула да маіх вушэй і праляцела далей, у лес, згубілася між дрэваў ня рэхам, стогнам...

я ішоў са школы, у кайстры-шаныцы ляжалі толькі стомленыя падручнікі, па якіх мяне штодня пераконваюць, як добра жывецца нам у «стране саветаў», і больш нічога; раніцай там былі яшчэ і два яблыкі – дзённік дагэтуль пахне імі, але яблыкі я з’еў не дайшоўшы да школы, недзе тут, на гэтым павароце дарогі;

вочы свідруюць мяне голадам большым, чымсьці я калі-небудзь бачыў, клацае затвор аўтамата... хле-е-ба!..

я прынясу... абяцаю я, хоць і не ведаю, дзе возьму, бо дома няма ні скарыначкі... прынясу, толькі адпусціце...

глядзі, я ведаю, дзе жывеш – ужо па-беларуску кажа чалавек – буду сачыць...

ён кажа праўду: ён даўно сочыць за мною – тры апошнія дні я адчуваў ягоны позірк на мне, прынамсі, калі ішоў сюдою ў школу і са школы мяне калаціла невядомым холадам у жылах, і хацелася пасікаць, але я падбегам кідаўся наперад – цяпер разумею чаму, а адбегшы, азіраўся ўсё чакаючы, што з-за кустоў выскачыць воўк і накінецца на мяне...

я ведаў як бараніцца: засунуць руку па плячо ваўку ў пашчу, наваліцца ўсім целам і душыць яго, чуючы як раздзірае ён сваімі кіпцюрамі маё цела – інакш яго не адужаеш – загрызе...

але з кустоў я выйшаў не воўк – яму ў пашчу руку не ўсунеш, ён хлеба хоча, а дзе яго ўзяць? ён вёску цэлую бяззбройную можа перабіць, а не тое, што...

прынясу, што-небудзь прынясу... недзе і бацька мой галадае на фронце ці ў лагеры, а, можа, і не галадае ўжо, адгаладаў сваё... прынясу, знайду;

чалавек мне паверыў і вочы сталі добрымі, наклееная суровасць патухла... памажы, сыноч...

і я зноў згадаў бацьку, бо больш ніхто з мужчынаў ніколі так мяне не называў, толькі мама казала сыноч, сыночак, толькі мама – з бодем і радасцю тады незразумелымі мне, і за гэтае слова з вуснаў незнаёмца я гатовы быў слугаваць яму, бо адчуў у поглядзе ягоным і ласку, і дабро, і боль, і самоту – да мяне, але і да сябе самога, за сябе самога, гаротнага і знямоглага – галоднага – сцярпелага – за што? – і да мяне – бязбацькавіча, а ён, я думаю, адразу зразумеў гэта, але не згуляў на маіх пачуццях, а шчыра пас-

пачуваў мне – і я яму паверыў, не спалохаўся зброі (хоць і пазайдросціў, што яна ў яго ёсць – можа, потым, і пастраляць дасць?), не пашкадаваў – галоднага, аброслага, нямытага, а проста паверыў яму – як мыш удаву – настолькі моцным было ягонае жаданне ўнушыць мне веру, а не страх...

і я пайшоў дахаты цвёрда ўпэўнены, што не пройдзе і гадзіны, як вярнуся сюды з не ведаю пакуль дзе здабытай ежай...

ён еў моўчкі, крыху па-сабачы зыркаючы з-пад броваў на мяне і схіленая галава, і гэтыя позіркі раз-пораз, выдавалі ў ім зверга – загнаннага...

вас шукаюць – сказаў я...

ніводзін мускул не здрыгануўся ў яго, не сцяўся ад страху, жаху ці нечаканасці – ён ведаў гэта: не маглі не шукаць;

у школе казалі, каб ніхто не дапамагаў яму, будуць лічыць саўдзельнікам, а калі хто пабачыць – трэба паведаміць у сельсавет;

ён падняў вочы ад ежы на мяне, угледзеўся стомлена і ўжо трохі сыта-лена: яму хацелася спаць, а тут я са сваімі словамі, ды чалавечэе ў ім перамагло звярынае, ён адклаў ежу і спытаўся:

што, і мейсца называлі, дзе я хаваюся?

не, казалі пра ўвесь раён, у лясках, казалі «скрываецца» ўзброены бандыт, гатовы на ўсё...

я не бандыт...

я ведаю...

адкуль ты ведаеш?..

бандыты рабуюць і забіваюць за грошы, а вы... – я не мог знайсці патрэбнае слова, я ведаў, што забіваў ён толькі камуністаў прысланых з усходу за тое, што яны камуністы робяць тут, але як гэта назваць... словаў «супраціў», «ідэя» я тады яшчэ не чуў, а тым болей – незалежнасць, бацькаўшчына, беларушчына...

ён адчуў гэта і сказаў мне:

я ненавіджу прыхадняў, што прынеслі няшчасці на маю зямлю, ты падрасцеш і зразумееш, што зрабілі яны з нашым краем... а яшчэ я помшчу за сваіх сяброў, за сваю сям'ю, якую прыхадні вынішчылі... ім, значыцца, можна, а нам і агрызнуцца нельга, яны ў нашым краі гаспадары і героі, а мы на сваёй зямлі бандыты... нічога, ты падрасцеш і зразумееш, хто герой, а хто бандыт...

ён замоўк, і я ўбачыў у ягоных вачах слёзы – слёзы ня роспачы, а глыбокай веры ў тое, што ён кажа, я міжволі зазірнуў яму ў вочы і нібыта прачытаў ягоныя патаемныя думкі: ён ужо далёка адгэтуль, у будучыні, якая нават у самыя змрочныя часы здаецца светлай...

я складаю вершы, сказаў ён, хочаш пачытаю... хачу...

не, раптам засаромеўся ён сваёй нечаканай шчырасьці, не варта, пасля, пазней...

але ці будзе тое пазней – не ведаем ні я, ні ён, а я бачу раптам, што ён не нашмат старэй за мяне – ну, гадоў на сем-восем, вось падрасту я, вырасту, стане мне дваццаць, і будзем мы амаль роўнымі... аднак да таго часу яшчэ дажыць трэба, а як дажыць? мне прасцей – пайду дамоў да мамкі, а яму куды? – усюды ён чужы, усюды ён вораг...

майго брата – старэйшага – забілі немцы, кажу я, ён быў падпольшчыкам, у нас застаўся ягоны камсамольскі білет, ты такога ж узросту, як ён, і вельмі падобны да яго, я табе білет прынясу – будзе ў цябе дакумент, а з дакументам ты ў горад зможаш пайсці...

ён ківае – добра, і кажа:

я з нашага атраду адзін застаўся, пад Свіслаччу даватарцы ўсіх перасеклі – без разбору, а я прыкінуўся забітым: сябар без галавы на мяне ўпаў і ўсяго крывёю заліў, яны падумалі і я пасечаны, нагою

штурхнулi гiдлiва, селi на коней i паехалi, а мне цяпер
няма куды нi йсцi, нi ехаць...

яны далёка, кажу я, i вайна цяпер далёка, жыць
трэба...

трэба, пагаджаецца ён, каб помсцiць...

заўтра я прынясу яму братаў камсамольскi билет
i трохi ежы i мы з iм больш нiколі не ўбачымся, i не
ведаю я дасюль – загінуў ён ці прыстаў дзе да жыцця,
але прозвішча сваё рэдкае потым чуў я колькi разоў
у чужых, далёкiх мясцiнах, i кожны раз думаў: а мо
– то след ягоны, пакiнуты мне як напамiн...

эх, калiнка-малiнка мая, у садзе ягада-малiнка
расла...

«Калабаранты»

школа нашая стаіць на папялішчы школкі, спаленай партызанамі падчас нямецкай акупацыі, і на хваёвых сценах яе, кожнаю сонечнаю вясною выступаюць і павольна сцякаюць уніз кроплі смалы – мне здаюцца яны слязьмі спаленых разам са школаю трох настаўнікаў-«калабарантаў»: васемнаццацігадовай Наталлі Янаўны, шасцідзсяцітрохгадовага дырэктара Яна Сымонавіча, пяцідзсяціпяцігадовай Зінаіды Фрыдрыхаўны – дачкі, бацькі і маці, якія на другім годзе вайны саступілі просьбам вяскоўцам і пачалі вучыць іхніх дзяцей роднай мове, ліку і проста чытаць – меншых, фізіцы, геаметрыі ды геаграфіі – старэйшых;

усяго сабралася чатыры дзесяткі вучняў, якіх падзялілі на тры класы: 1-3, 4-6 і 7-8, малодшых вучыла Зінаіда Фрыдрыхаўна, сярэдніх – Натальля Янаўна, старэйшых – Ян Сымонавіч;

падзел быў такі, бо і пакояў у школцы было толькі тры і падчас перапынкаў настаўнікі выходзілі разам з дзецьмі ў двор, каб адпачыць – настаўніцкай у іх не было – і так атрымлівалася, што ўрокі нібыта працягваліся і тут, бо дырэктар, няўрымслівы як хлапчук Ян Сымонавіч, заўсёды знаходзіў нейкую прычыну, каб спытацца ў дзяцей пра штосьці звязанае з наваколлем – хмаркаю, дрэвам, снегам, мурашом, збітым пальцам на босай назе першакласніцы, шчабятлівай птушкаю, раптоўным чымсьці словам, спрэчкаю, спытацца і распавесці найцікавейшую гісторыю, пра што ён спытаў; і так атрымлівалася ў яго,

што ўсё, пра што ён расказваў, было невыпадковым, не прыдуманым, а жыццёвым, таму запамінальным назаўсёды, а калі з'явіўся ў іх мячык, дык дырэктар з дзецьмі і ў футбол паспяваў пагуляць, прытым не на варотах, а ў «напаздзенні»...

і дзеці, ведама, дзеці – гатовыя былі свайго дырэктара на руках насіць, а ў школу хадзіць палюбілі так, што плакалі, калі маці па нейкай хатняй патрэбе – бульбу перабіраць, бульбу палоць, бульбу капаць ці яшчэ па якой, пакідалі іх дома;

Зінаіда Фрыдрыхаўна выглядала больш строгай, яна нават галаву трымала так, што здавалася ідзе пад ногі ня гледзячы, але строгасць яе была знешняй, а ў душы яна кожнага са сваіх вучняў люляла і дзеці адчувалі гэта, а ўжо Наталля Янаўна і на ўроках і пасля была ледзь не роўняю-сяброўкаю хлопчыкаў і дзяўчынак

дзеці вучыліся з ахвотаю, а што ж – больш нікога інтарэсу жыць тады не было, хоць і вайна вакол, аднак гэтую прылясную вёсачку яна ніяк не зачэпіла, хіба ўцяклі напачатку старшыня калгасу камуніст ды камуніст жа старшыня сельсавету – дык без іх лягчэй дыхаць стала, а на зямлі як працавалі, што ў калгасе, што без яго, так і працавалі, і немцаў тых ні разу не бачылі, хоць і баяліся, з райцэнтру было неяк прыязджаў бургамістр, дый той не немец, а паліцаі з ім – і ўвогуле знаёмыя хлопцы, якія да дзевак у клуб перад вайною не раз прыязджалі, а адзін дык і ажаніўся з Нінкай Цімаховай з нашай вёскі;

так вось і жылі людзі між вайны (хай яна на сухі лес ідзе!), вайны не бачачы, займаліся спрадвечнай працаю, адносна спакой займаўшы, пакуль не з'явіўся недзе далёка ў лесе, за Зубрынымі гарамі, партызанскі атрад – быў то ўжо канец сорак трэцяга году, пачатак сорак чацьвёртага – немцаў прыгналі ад Масквы да беларускае мяжы і Гомель быў вызвалены, тады сёй-той і падумаў: а што я скажу, калі бальшавікі

вернуцца, чым апраўдаюся? і хоцькі-няхоцькі ў лес падаўся

увесну партызаны, з галадухі, пачалі і да нашай вёскі прыходзіць на «заданні»: то курэй наловяць, то кароўку адзіную рэквізуюць «пад распіску», што вернуць, калі «уласць» вернецца...

спрабавалі людзі не аддаваць – ведалі: з’есца кароўка, асабліва з тых хатаў, дзе яшчэ мужчыны былі – няма тых мужчынаў, як дэзерціраў – няма... і каровак ня стала...

школку і настаўнікаў партызаны не чапалі: памяталі, пэўна, што не сама яна зарганізавалася і не па нямецка-паліцэйскім загадзе, а па людской просьбе, памяталі, але часалася начальству партызанскаму, бо дужа прыстойна ўсё выглядала, ці не лепш, чым пры ранейшай уладзе: спакойна і проста, без Сталіна і Леніна (і без партрэта Гітлера-асвабадзіцеля), ды і зачэпка ў іх была і вельмі істотная: заробак настаўнікам плацілі немцы – раз на месяц (а можна было і кожны тыдзень забіраць, аднак далекавата)

Ян Сымонавіч сядзе на старую «лісапету» і ехаў у мястэчка ў камендатуру па маркі, і кожны раз з кірмашыку, што за былым Домам культуры ўтварыўся, вёз што-небудзь для школьнікаў: кніжкі, алоўкі, глобус, лінейку метравую, кіпу мапаў, трохкутнік драўляны і сшыткі, сшыткі – на ці не ўвесь заробак, свой і жонкі з дачкою, бо нашто яму тыя грошы: гаспадарку яны, як і ўсе вяскоўцы, трымалі і з яе жылі (і мячык той памятны – дарагі! – дырэктар прывёз), а не браць грошы Ян Сымонавіч не мог – з-за ігнарацыі ўлады маглі школку зачыніць, забараніць;

аднойчы ў тую весну перастрэлі яго на паўдарозе тры партызаны: па заданні камандзіра лейтэнанта, прысланага, на парашуце скінутага, Смірнова Сямёна Сямёнавіча яны заступілі дарогу дырэктару моўчкі, нічога не пытаючыся, нічога ня кажучы, але з такой

лютай сілай у вачах, што было гэта млосна і страшней за любыя словы;

Ян Сымонавіч спыніўся, злез з лісапеты, і стаў таксама моўчкі, хацеў прывітацца, ды зразумеў, што лішнім будзе, бо тым толькі разварушыць шматзначнае маўчанне і скране яго хутчэй за ўсё ў горшы бок; а хлопцы памаўчалі-памаўчалі ды і сыйшлі з дарогі ў кустоўе;

Ян Сымонавіч зразумеў: дазволілі ехаць далей, нібыта дазволілі, але ж не пайшлі да лесу, а стаялі, і ў кожнага правая рука вялікім пальцам на рамень вінтоўкі абапіралася...

Ян Сымонавіч пазнаў у трэцім партызане, які ўвесь час сарамліва трымаўся збоку, крыху паводдаль, свайго былога вучня Стася Лаханскага і вырашыў загаварыць з ім або і не з ім, але загаварыць, бо так, моўчкі, яны і прыстрэліць могуць: няважна ў грудзі, ці ўслед – у спіну; а што сказаць? а што ні скажы можа кепска быць... і тады, як прагнуўшыся ад задумення, нібы толькі пад'ехаўшы, Ян Сымонавіч сказаў:

дзень добры, хлопцы, дзяжурыце? – і адразу ж зразумеў, што апошнія слова было лішнім (ці мо непатрэбнымі былі ўсе словы?), бо хлопцы паранейшаму маўчалі, як нямкі;

і тады ён пакаціў лісапету паўз іх, пакаціў не азіраючыся – хай страляюць, пакаціў, а не сеў на яе, бо падумаў, што падаць будзе балюча, і толькі адыйшоўшы мо сотню метраў – і ўвесь гэты час, бы вочы на патыліцы раскрыліся, ён бачыў хлопцаў, што стаялі і глядзелі яму ўслед – без разгону стаў на педаль, узмахнуў нагою праз сядло, сеў і паехаў;

ую дарогу дамоў ён думаў, што магло б азначаць гэтае папярэджанне, гэтая «псіхічная атака», і не мог ўцяміць: што за гульні такія? хочаце прыстрэліць – страляйце! колькі таго жыцця... а не – дык пагутарце па-чалавечы і папярэдыце, калі што, не

чужыя ж людзі... Стасік хоць бы... а то моўчкі ўсё, не па людзку неяк... словам, непаразуменне засталася, і разам – страх пасяліўся ў душы Яна Сымонавіча, як прадчуванне чагосьці нядобрага, хоць, па-шчырасці, баяўся ён больш немцаў, чым партызанаў, сярод якіх было нямала яго даваенных вучняў (а ў паліцаях – ніводнага), аднак страх пасяліўся, пра які, праўда, як і пра сустрэчу тую, жонцы і дачцы ён нічога не сказаў

з таго дня прайшло два месяцы, і вось аднаго разу ў траўні – Ян Сымонавіч ужо збіраўся дзецям канікулы аб'яўляць – да школкі падпаўзла падвода, на якой сядзела некалькі ўзброеных людзей; былі яны ўзбуджаныя – перакрываліся між сабою і гучна рагаталі: як гаспадары; Ян Сымонавіч зразумеў, што яны п'яныя, таму і смелыя;

падвода спынілася каля школкі, з яе саскочылі трое і ў Яна Сымонавіча крыху адлегла ад сэрца: ён пазнаў, што гэта ня «бобікі», а партызаны... не бойцеся, сказаў ён прыціхлым дзецям, гэта нашы...

«нашы» яго і прыстрэлілі... пры дзецях: загадалі падняць рукі і вывелі з класу да таполі пад вокнамі школкі... ён адчуваў, што гэтым разам усё дужа сур'ёзна, але ня верыў, што застрэляць: думаў папахлохаюць – ад таго, што п'яныя і зброя ў руках – і адпусцяць: ну, і хай пакарасуюцца...

з такой прабачліва-выбачальнай усмешкай на вуснах яго і застрэлілі – нехта з прыбылых з вінтоўкі выстраліў, аднекуль збоку, нечакана, Ян Сымонавіч узмахнуў рукамі, нібы хацеў за паветра ўхапіцца, каб не ўпасці, і асунуўся пад таполлю, якую сам некалі з дзецьмі пасадзіў...

з крыкам выбеглі жонка і дачка, іх абступілі «партызаны», адзін пайшоў па класах і сказаў дзецям: урокаў больш не будзе, ідзіце па хатах; дзеці напалоханыя і стрэлам, і словамі «больш не будзе», малодшыя – з вачыма на паўтвару, выходзілі са школкі, стараючыся

не глядзець туды, дзе ляжаў Ян Сымонавіч і стаялі з плачам Наталля Янаўна і Зінаіда Фрыдрыхаўна, але не-не ды і зыркалі...

а «партызаны» пацягнулі настаўніц у школку і што рабілі там з імі і як «дапытвалі» ўся вёска чула па крыках-енках жанчын... але ніхто з вяскоўцаў не выйшаў і не заступіўся за іх, хоць і шкадавалі ўсе: бабы дык адкрыта плакалі, не саромеючыся сваіх мужоў і дзяцей...

а потым цэлую ноч гарэла школа з нежывымі настаўнікамі ўнутры і пад раніцу ад яе засталіся толькі цагляныя печ і грубка, а ад настаўнікаў і сценаў толькі попел і сажа... попел і сажа...

на папялішчы той школкі, на магіле настаўнікаў, праз гады пабудавалі новую школу

«Кветачкі»

бессаромна пахнуць ружы жывёльным пахам падману і праўды, уздымаюць твары ўверх, кладуць галовы на твае плечы і плачуць, неспатоленным тлудам аточаныя, неаплочаным шчасцем атуленыя, і слёзы тыя плешчуцца ля ног тваіх, б'юцца аб іх як кацяняты ілбамі і цямнее дол ад тога мокрага блаславення: хай будзе так і ўсім, усім – толькі добра, толькі пульхных вуснаў і стромкіх ног, і ні кроплі слёзнай – хай будзе так! хай зялёным святлом поўняцца лясы, блакітным – рэкі, жоўтым – пясчаныя берагі ля Мазыра, ля Гомелю, ля Гародні... колькі можна бегчы напрасткі, куды можна забегчы напрасткі? стомлены твар палымнее ружай, мокрае цела пахне жыццём, слёзы сталі потам, пот – парай, пара – дажджом, дождж – лужынаю: дай, нап'юся, нап'юся і паплачу – п'яныя любяць паплакаць над сваёю нядоляй і чужою радасцю, над несусветнай бядою і сусветным шчасцем, над тым чаго няма і чаго не будзе; слёзы хвалямі б'юцца ля ног, самыя смачныя слёзы – слёзы нашах крыніцаў, самыя блакітныя слёзы – слёзы нашага неба, самыя жоўтыя слёзы – слёзы нашых балотаў, самыя шчырыя слёзы – твае: слёзы спазнання мужчыны, у іх – боль і радасць, крык і шчасце; мужчынам гэта не дадзена, Бог абдзяліў іх шчасцем, хоць ні Мазыр, ні Гомель, ні Гародня не былі б Мазыром, Гомелем, Гародняй без слёз, без поту, без пары, без дажджу, без рэкаў – без Прыпяці, без Сожа, без Нёману, без нябёсаў, без смеху і плачу, без стогну і крыку, без дзён бясконцых і ночы кароткай, без вуснаў

гарачых і спіны халоднай, і мораў не было б, і горы
зраўняліся б, і космас не маўчаў бы гэтак зацята,
ніца, дакорліва, зайздросліва – там ёсць усё, там
няма пакуль толькі нас, няма Прыпяці з Мазыром,
Сожа з Гомелем, Гародні з Нёманам, але мы туды
пойдзем, мы пойдзем туды з апошняю сваёю слязою,
там сустрэнуць нас першаю нашаю слязою, ад слязы
да слязы – жыццё: ад кветкі да кветкі, ад ружы да
ружы, ад спелага каласка да сіняга васілька...

«Парадак»

дзірачкі ў чаравіках, так саромеліся мяне, што шнуркі, якія іх сабою трымалі, гатовыя былі распаўзціся бы вужы, каб ззеляніцца ў траве, схаваліся ў норах лісцяў і барсукоў, ссінець у вачах сланоў і вярблюдаў, абы толькі я пераабуўся, начапіў на ногі пантофлі без шнуркоў і дзірачак, і пайшоў у суседні пакой да тэлевізару, пападарожнічаў па тэлеканалах, выбраў найцікавейшы і заснуў, у пантофлях, седзячы з шырока расплюшчанымі вачыма перад экранам, і ці то сон сніў, ці то і сапраўды быў на яве – на Яве ды Суматры і бязвольна пазіраў, як на мяне накочываецца хваля з японскім назовам Цунамі (з вялікай літары);

я ведаю, што такое стыхія, я ведаю, што яна няўмольная і магутная, што яна мяне не пашкадуе, што хваля абмые мяне, абдыме і пачне круціць у сабе, як запалку, пакуль не пераломіць рукі і ногі і не саб’е ў кавалак-калабок – перакаці-поле, аднак я не паспяваю нават спалохацца, бо прачынаюся і бачу тую самую ўсёпераможную хвалю на тэлеэкране і чую на твары вільгаць пырскаў, а на вуснах іх салонасць, але хваля разбіваецца аб шкло, б’ецца аб яго, скрыгоча (каменьнем, зубамі!) ў злосці а мяне дастаць не можа, пантофлі ў жаху сціскаюцца на нагах і ціхенька скуголяць, баяцца, шчанючкі, што не знойдуць дарогу дамоў і стануць непатрэбнымі, а яшчэ горш, калі хваля разлучыць іх, раскідае і адзін занясе на Яву, а другі – на Суматру, і тады ў іх ніколі не будзе дзетак, бо на Яве пантофель падораць

правадыру племя абарыгенаў з кудлатаю галавою і ён зробіць з яго заместа інжыравага ліста дужа зручную накрыўку на месца ўсіх прычынаў, а другі пантофель на Суматры праглыне кракадзіл ці бегемот, а лепей – хапане ў дзьобу пелікан, і яму развітацца з пантофлем будзе яшчэ цяжэй, чым мне: ён палюбіць яго, як любяць любімую рэч, як любіць сваіх дзетак з ратамі-мяхамі;

а мне пантофлі губляць не ўпершыню, у мяне ёсць на выхад чаравікі са шнуркамі ў дзірачках, а ў чаравікаў, і ў аднаго, і ў другога, як і ў пелікана, дзяцей нямерана і ўсе есці хочуць, да дзьобы адвіслаі цягнуцца, пелікан накорміць іх камбалай – філе без касцей, з крамы наспраць, напоіць гарбатай з печывам (бабуля напекла) і дазволіць паглядзець мультыкі па тэлевізары перад сном, а заўтра забярэ іх адсюль дамоў, бо канікулы скончыліся, і трэба ісці ў школу, дзе жывуць адныя праблемы і іх навучаць маляваць дзірачкі ў чаравіках (для шнуркоў)

«Запад»

вочы асыпаюцца пад ногі, бы яблыкі ў познюю восень – кругла, гонка, балюча, ажно сабакі енчаць, пазіраючы то на поўню, то на сонца, якое ці яшчэ не схавалася за вершаліны дрэваў, ці толькі з-за іх выйшла;

каму верыць: сонцу ці сабе, людзям ці яблыкам, сабакам ці вачам? пісьменнік з Германіі крычыць: кожнаму сваё, а я згадваю Ніцшэ і Ротэрдам, Спінозу і Ніцу і думаю: усё адносна – адносна таго, што бачаць нашыя асыпана-рассыпаныя вочы і разумее розум, усё адносна альбо аднос-на, і не інакш, і не іначай, бо тады каровы будуць пасвіцца ў рацэ, а шчупакі паляваць у лесе на ваўкоў, ноч стане днём, бо месячык – сонцам, а жвавы верабейка – густою, зялёнаю траваю на тым месцы, дзе карова пакінула свой каравай;

і не трэба згадаць пра кругазварот, пра надыход-узыход-сыход-запад, пра мяжу між святлом і цемрай, якую ўвечары называюць вечарам, а раніцай – раніцаю, а ў адной краіне – таталітарызмам, аўтарытарызмам і надыходам тыраніі

надыходам ці сыходам? узыходам ці заходам? спытаўся я ў цішыні – цішыня ў адказ ні слова, ні гуку, толькі палёт касы ды стогн скошанай травы, толькі палёт мяча ды стогн скошанага футбаліста, адзінаццаты нумар выконвае адзінаццаціметровы і сімвалічнасць на гэтым заканчваецца, затое з'яўляецца інтрыга: каго хто ці хто каго?

не люблю пытанняў, якія нібыта пакідаюць права выбару не даючы яго, заўсёды думаю: чаму «альбо-альбо», а не «і-і» – так было б справядлівей для галодных

і сытых, для прыхільнікаў і апазіцыі, для прысунутых і адсунутых, для цябе самога, які павінен вучыцца на чужых памылках і не крыўдаваць, калі забываеш свае, а яны паўтараюцца з жахлівай паслядоўнасцю, з якой можна нават вывесці формулу: $(a^n + a^{n+1} + a^{n+2} + a^{n+3} + a^{n+4} \dots)$ і г.д. пры ўмове, што адзін выпадак роўны аднаму выпадку і ён не паўтараецца толькі ў тым выпадку, калі выпадак гэты варты таго, каб не паўтарацца і застацца ў пераліку;

і тады кіроўца, які на «Нісане» праскочыў на чырвонае святло, толькі пасміхнецца: пранесла, бо немагчыма затармазіць на дарозе, па якой толькі што прабегла вада з аднаго возера ў другое, больш папулярнае: думала – там норы глыбей, там бераг сытней, а аказалася там торф па калена і стаіць у ім Дыяген, піць хоча і нагу выцягнуць ня можа, плача, кліча Шапенгаўэра з Кантам; яны прыбгаюць і бачаць: тая вада, што ўзбунтавала была і прасіла прытулку ў суседзяў, цяпер растварылася сярод іншых водаў і пакуль затаілася, абзвоньваючы хіба знаёмых, што засталіся пры ўладзе, і спадзеючыся, што яе тут ніхто не ўбачыць і чапаць не будзе

«Спадчына»

праўда бывае выдуманай, як жыццё безадказным,
«што зробіш... » уздыхаеш ты і ідзеш наўпрост
– там, наперадзе, не лес, не горад, не рэчка, не мора,
не шпіталь, не крама,

там – людзі, якія чакаюць зменаў, людзі, якія стамі-
ліся жыць (спыніліся жыць), а паміраць не хочуць, бо
з-за няма чаго рабіць ім няма калі і паміраць, а яшчэ
таму, што яны вельмі любяць сваіх дзяцей і хацелі б
пакінуць ім лепшае за ўласнае жыццё;

хацелі б... пакінуць... аднак жаданне гэтае неўс-
вядомленае з-за сваёй простасці і зразумеласці і
таму шукаецца прычына суму і смутку, бяздзяення
і абьякавасці,

шукаецца і не знаходзіцца – хоць ты дурною сваёю
галавою аб сцяну біся, хоць штаны здымай, хоць
барату па адной валасіне вышчыпвай,

«ад прадзедаў спакон вякоў мне засталася спад-
чына...», а вам засталася? ці толькі нам? ці гэта вам
дасталася, а нам не?

няма адказу ў выступах і песнях, няма ў прозе і
драматургіі, у кіно і па радыётэлевізіі,

кожны сам шукае адказ у кожную хвілю, адчува-
ючы ў галаве тупы боль, быццам туды нехта цагліну
паклаў;

дрэвы выкарчаваныя, пасаджаны сад, будуць яб-
лыкі і грушы, а сліваў не будзе, бо не пасадзілі,
чаму?

ах, не задавайце дурных пытанняў, чытайце лепш
кнігі, а яшчэ лепш – напісаныя не вамі і не для вас,

вашымі су... супляменнікамі, суайчыннікамі, су...
супланетнікам: ад Бібліі пачатак,
усё астатняе – падробкі, мода, перайманні: грэх,
бо імкнецца зацьміць боскае – дасканалае, падмяняе
сваім: што бачу, тое і пішу,
а што ты бачыш, тля! што ты ведаеш, мураш? што
ты можаш, мікроб?
зламі сваю асадку і кладзіся спаць

«Кропкі»

дзе кропкі... адна большая, другая меншая... вочы ваўка, які дрэмле, які прачнуўся ўжо ад святла, скіраванага на яго ліхтара, але не можа яшчэ ўцяміць, што адбываецца, і чаму раптам сонца апусцілася на зямлю і набліжаецца да яго...

стрэл і боль... што было раней? стрэл ці боль? воўк адчуў спачатку боль, але чаму? выніку без прычыны не бывае... боль вынік стрэлу, але чаму ён раней?..

куля апярэдзіла гук? – гэта думаю я, гледзячы на ваўка, а воўк шчэрыцца, як на здымку, і сліна з крывёю капае з пашчы, бы на замаруджаным відэа;

ён яшчэ жывы, ён яшчэ страшны, але ўжо бездапаможны, вочы гараць злом, вочы кусаюць блізкіх ворагаў, вочы агрызаюцца, вочы ўцякаюць, ратуюцца ад людзей, што набліжаюцца з ліхтаром, але – цела не слухаецца...

сляпучае святло пранікае ўнутро, шнышарыць па страўніку, нырках, пячонцы, сэрцы – як балюча-а-а!

воўк спаў, навошта яго разбудзілі? няўжо толькі дзеля таго, каб ён заснуў навечна?

кропкі робяцца роўнымі... воўк спіць...

«Віно»

а потым – прыйшла зіма, з тоўстым шклом пад нагамі і калючым дротам дрэваў, з хмарамі белых матылькоў і крупянымі россыпамі,

твар абпальваўся і загараўся найвышэйшым коле-рам светлафору і сустрэчныя машыны спыняліся ў здзіўленні, а потым доўга не маглі зрушыць, коўзаліся, а то і круціліся на месцы, як сабака, што хоча ўкусіць сябе за хвост,

звонкі металёвы грукат перамяжаўся з глухім пластмасавым, людзі выходзілі з машынаў, абмацвалі сябе і нечакана радасныя гарача абмяркоўвалі пару, што выходзіла з іх роту,

словы не паспявалі замярзаць, падалі ім пад ногі і ляжалі там непрыгожыя, вычварныя; адзін чалавек пачаў як бобам сыпаць літарамі «о» – ён заплакаў

думаеце, я люблю зіму? лыжы ды канькі з мота-санямі, снег ад калена і вышэй?

не... я лепей бы перанёс Новы год на вясну, альбо на восень, каб у людзей было яшчэ болей прычынаў для радасці, і каб ім не хацелася ссякаць дзеля забавы вішню ў квецені альбо яблыню з яблыкамі, як ссякаюць яны елку альбо хвою, і на сырой траве было б ляжаць лепей, чымсьці на сухім снезе, ня толькі жанчынам, але і мужчынам

на спіне

«Ідэал»

калі глядзець на чалавечы горад зверху, у тым хаатычным руху ўнізе цяжка ўбачыць нейкую логіку

і гэта якраз і ёсць прыкметаю разумнага жыцця, бо назіраючы за мурашнікам, зверху, логіку ў тым, што дзеецца, відаць адразу: там кожны заняты пэўнаю працай – канкрэтнай,

але ці змяніліся мурашы за тысячы гадоў эвалюцыі, ці падыходзіць увогуле ў адносінах да іх гэтае слова – эвалюцыя?

а чаму б і не? і калі не – навошта яны?

санітары лесу, кажаце вы, можа быць, можа быць, але тады навошта чалавек? чаго і каго ён санітар? каму ён санітар?

хіба: чалавек – санітар чалавецтва, чалавек санітар чалавека...

прыгажосць не ёсць акуратнасць, упарадкаванасць, і чысціня...

чалавек ёсць хаос, і таму ён вечны

«Д’ябал»

я ніколі не бачыў Бога: можа быць, я адчуваў Ягоную прысутнасць, можа быць, я – проста заўсёды верыў і веру, што Ён ёсць, што Ён недзе побач і ад Яго нішто не схаваецца, але я ніколі Яго не бачыў ні зблізку, ні здалёку;

я сумняваюся таксама, што той, чый дотык я адчуваў, калі быў Там, на небе, і быў Бог; я не ведаю ўвогуле, хто гэта быў, але, аднак, хутчэй за ўсё то быў не Бог, а нехта з маіх памерлых раней родных; пэўна, я быў яшчэ дужа малым, каб памятаць іх, каб пацікавіцца, хто побач, ды і на той момант мне гэта было не істотна, не важна, бо я збіраўся застацца Там – жыць Там, а не Тут... а цяпер – згадаць ці здагадацца не магу – хто ж быў поруч... але... не Бог... дакладна – не Бог;

а вось д’ябла я аднойчы бачыў – і было тое ў Менску, на Камароўцы – на рынку; ён хадзіў між пакупнікоў па кілбасных радах, дакладней і не хадзіў, а проста знаходзіўся там; я не мог не вылучыць яго ў натоўпе пасля таго, як нашыя позіркі сустрэліся: гэта быў мужчына гадоў пад сорок ці лепш – за трыццаць, высокі – вышэй за ўсіх на рынку ледзь не на галаву – чаму я і ўбачыў яго здалёк, метраў за пяцьдзсят; у звычайным гарнітуры, без гальштука, без шапкі ці кепкі;

такім чынам, позіркі нашыя сустрэліся, ён зірнуў мне ў вочы, нібыта і шукаў тут толькі іх, і пранізаў, працяў мяне холадам наскрозь – аж мароз па целе пайшоў, ажно я адчуў сабе голым на аперацыйным

стале – і нібыта сказаў: я тут... нічога больш – і ўсміхнуўся (мне хочацца сказаць цяпер – злавесна, але гэта не так, не зусім праўда, было горш – няма словаў, каб перадаць сэнс той усмешкі і яе змест...), усміхнуўся сцятымі вуснамі і нерухомымі вачыма (між намі было пяцьдзсят метраў, але бачыў я сярод процьмы людзей толькі яго – згадваю цяпер і зноў пачынае балець галава, як тады, і зноў нечы позірк пачынае шныпарыць у мяне ўнутры нібыта перабіраць: вось сэрца, вось лёгкія, а тут пячонка...) усміхнуўся, нібыта сказаў: ну ці пазнаў ты мяне? а ў маёй галаве адразу думка: д'ябал... гэта – д'ябал...

што было ў тым позірку? – прысуд, прысуд на пакуты, на доўгія пакуты; здзек, здзек з майго няведання і неразумення дзеля чаго і навошта я Тут, на гэтай зямлі; пагарда, пагарда да мяне з-за маёй цяперашняй драбнаты (я зразумеў – ён ведаў мяне і іншага)... ды яшчэ шмат чаго, але тое, што ён мяне вылучыў з натоўпу, тое, што ён мяне знайшоў у процьме людзей (а то былі часы – 90-я гады – калі палова Менску хадзіла на Камароўку, каб нешта танней набыць, і зала кішэла людзьмі, як мурашкамі, як пчоламі ў вуллі, не – як мухамі на дзярме...) ужо гэта само па сабе ўзвышала мяне над астатнімі, але перад ім я пачуваў сябе... ды нікім я не пачуваўся, так нікім, нічога не адчуваў апроч нейкага жывельнага жаху, быццам ён валодае такою сілаю і моцай, што можа нават позіркам сваім мяне знішчыць, але не зробіць гэтага, злітуецца, бо бачыць, што я гэта зразумеў, і яму таго дастаткова; ён яшчэ раз пераможна зазірнуў у мяне і твар ягоны адварнуўся, а постаць злілася з іншымі; я апусціў, нарэшце, вочы, а калі падняў іх – яго ўжо не было...

некалькі дзён пасля гэтага я хварэў – мне было холадна, мяне трэсла ліхаманка і я ніяк не мог сагрэцца; пра тую сустрэчу я ніколі нікому не расказаў; той... чалавек, пэўна, і цяпер недзе ходзіць

сярод нас, не ў Менску, дык у Хойніках, а можа,
— у Нью Ёрку, Сант'яга ці Мельбурне... ён жыве — я
адчуваю гэта, дакладней, ён існуе, можа, і не на Зямлі
ўжо, а недзе ў космасе, але ён ёсць... і для мяне ён
— вечны...

толькі я не хацеў бы болей з ім сустракацца...
нават позіркам...

Стогн

позіркам малым спынены быў напаўдарозе твар
твой выспелы ў асалодзе і маска застыла нібы высе-
чаная з жоўтага дрэва сякераю вясковага скульптара
пад Наваградкам хоць ты ў газету пішы рэпартаж
здымай для тэле сцэнар з цябе складай для фільму
жахаў

а быў жа ты хвілю таму прыгожым бы віно ў
келіху і кожнаму (ці кожнай) прывабным патрэбным
хоць бы на час аж трэ было маланцы асвятліць цябе
раптоўна – позіркам сваім малым імгненным – і ўсе
расступіліся прапускаючы цябе паперад сябе: бывае
так – у народзе прачынаецца пачуццё самазахавання
і робяцца людзі адным мурашнікам ці вуллем, вылу-
чаюць з сябе Данко і кажучь: вядзі!

ты ішоў пакуль не стаў першым (калі перад вамі
нікога няма, значыць, вы... значыць, вы адзін і ад-
зінокі ў гэтым свеце і вам ісці аднаму, адчуваючы
ззаду рулі сотняў вачэй, стоенае дыханне і надзею) а
потым спыніўся і азірнуўся – ззаду такая ж пустэча,
як і наперадзе;

а вочы – падман, прыдумка, а позірк – памыл-
ка...

Не...

...сарваны апошні пялёстак па імені – «ня любіць...», і яна кладзецца на спіну і доўга глядзіць у бясконцы блакіт, які падаецца такім глыбокім, як яе гора, і травінка, якую вецер нахіляе да яе твару – не заўважаецца, бо сляза ўжо казыча шчаку, зацякае ў вуха... яна падхопліваецца: што ж гэта я? вакол сонца і цяплынь, вакол кветкі і людзі, вакол шум і гамана, радасць і смех... не трэба верыць кветкам, не варта думаць кепска пра кагосьці і шкадаваць сябе: усё будзе добра... усё будзе добра... усё будзе добра...

дзяўчына, вы танцуеце? – жарт (а што яшчэ ў лузе сярод дня і без музыкі), так – жарт, і ўсмешка ўжо на вуснах – хлопца, які прайшоў і нават не спыніўся... пажартаваў і не спыніўся...

вось і ён... абы пакпіць... і чаму я такая нешчаслівая нарадзілася? не хачу тут жыць... стаць бы птушкай – жаваранкам – і зляцець адсюль, каб нікога – нікога! – больш не бачыць... рыбінай стаць – заплыць на самую глыбокую глыбіню, зашыцца ў халодны глей і ніколі, ні за што адтуль не вылезці... а лепш – памерці... не... сумна, сумна без яго; і тры кветкі – тры! – тры рамонкі казалі: «не любіць...», не – «не любіць!!!», а мо – «не любіць?»...

а сонца свеціць так, нібыта нічога не адбылося, а людзі купаюцца і радуюцца лету, а кветкі квітнеюць і пахнуць і нікому няма справы да чужога... проста да чужога... а ўяві сябе, падумала дзяўчына, на іх мейсцы, які табе інтарэс да адзінокае, нечым заклапочанае дзяўчыны, падыйдзі да яе – яна гыркне нешта ў адказ і адвернецца, дык навошта сабе настрой, навошта псаваць настрой іншым...

дзяўчына ўсміхнулася і пайшла купацца

Крыўда

у цырку, у далёкім (забытым Богам) куце плакаў клоўн, захліпаўся ад горкіх слёз – яго пакрыўдзіў, сам таго не жадаючы, выдрэсіраваны ім сабачка – ужо не шчанюк, дарослы, але сабачка, бо маленькі;

пакрыўдзіў, абазваў абазваўшы бяскрылым – вобразна, вядома, а не ў прамым сэнсе, але што можа быць больш балюча для творцы!, а клоўн лічыў сябе творцам, чым тое, што цябе апускаюць з нябёсаў на зямлю: ты бяскрылы, ты не можаш лётаць – у цябе няма фантазіі... і хто так сказаў? хто... ну няхай бы ўдаў Жан, ці слон Мікола, тыгр Сева ці малпа Дзям'ян, а то... і за што? галоўнае – за што? і ўспамінаць не хочацца...

клоун плакаў у далёкім куце і ніхто, апроч сценаў старога цырку, яго не чуў, не было каму паспагадаць яму, абняць за плечы, супакоіць, усе даўно разышліся па сваіх клопатах і нават сабачка, які гэтак пакрыўдзіў клоўна збег некуды ці то сяброўкі – сучкі Жаны з канкурэнтнага нумару, ці то ў госці да кажана Мікіты, які ў цырку не выступаў, проста даўно жыў пад страхом, вісеў галавою ўніз і ўсё бачыў;

вось так, думаў клоўн – нікому ты непатрэбны, памрэш і заўважаць толькі тады, калі па аб'яве нумару не выйдзеш, кінуцца шукаць, а знайшоўшы – плакаць і шкадаваць... плакаць і шкадаваць? хто? хіба бабулька – білецёрка, ды і тое не яго, а сябе шкадуючы праз яго... ніхто, ніхто, ніхто не заплача шчыра, нават сабачка, які яго апусціў на зямлю, абазваўшы бяскрылым, ніхто –

і клоўн заплакаў яшчэ мацней, слёзы змачылі грудзі, рукавы кашулі, і на вуснах, і ў роце – былі яны салёнымі...

«Ветэран»

у яго было такое ж прозвішча, як ў мяне, але ён ня быў мне раднёю – нават далёкаю: пэўна, карані нашыя ўсё ж былі аднымі, але галіны настолькі адраслі ад стрыжня, што мае і ягоныя продкі ўжо не лічылі сябе роднымі, дык куды ўжо нам

зрэшты, хіба ўсе Кавалёвы, Кузняцовы, Сміты, што, няхай сабе і жывуць у адным мястэчку – родныя ў нейкім там сотым ці пяцісотым калене? ды настолькі ж яны родныя, між сабою наколькі родны ім я, наколькі агульнымі продкамі ў нас усіх былі Адам ды Ева...

але я не пра тое; я пра культ вайны, партызаншчыны і ветэранаў у нашай – тады савецкай – школе, які пачынаўся ў першым класе і да дзесятага з аднаго каменьчыка – ператвараўся ў лавіну – па нарастаючай...

вёска нашая хоць і была вялікая, аднак ветэранаў у ёй мелася мала, прычым большасць з іх – простыя калгаснікі – удзельнічаць у школьных мерапрыемствах адмаўляліся: от, маўляў, які з мяне расказчык, ды і няма калі – вясна... (восень, зіма) працы шмат, а вясновы (асеньні) дзень, як вядома, год корміць...

і толькі адзін дзед, пра якога я і пачаў размову з прозвішча, ніколі не адмаўляўся прыходзіць у школу... і расказваць пра вайну

я мала што памятаю з тых расповядаў, бо былі яны нейкімі кніжна-поснымі – ніякімі, памятаю толькі аграмадзіну гэтага чалавека, што ўзвышаўся над нашымі партамі (быў ён і сапраўды высокім, а ў гадах – дык і мажным, пузатым), памятаю ягоны

глыбокі, грудны – нутраны – голас, трошкі нібыта ў нос, які бывае ў людзей даўно сляпых

так, ён быў сляпым, і зрок страціў на вайне, што надавала яму яшчэ больш вагі, значнасці, веры і... шкоды, а гэта разам вылівалася ў гераізм ды самаахвярнасць: вось, маўляў, дзеці, дзеля вашага шчаслівага сёння, дзеля радаснага і мірнага жыцця, я і мае аднапалчане... і памятаю яшчэ ордэн Чырвонай Зоркі на правым штрыфале пінжак – чырвоны на чорным, ды некалькі юбілейных медалёў на левым баку, што стукаліся між сабою, як кілішкі, і дзынкалі салютам у такт самым важным словам, калі правая ветэранская рука сціскалася ў кулак і рухалася ўніз-уверх, быццам цвікі ўбіваючы ў нашыя галовы самыя важныя словы; памятаю таксама некалі чорны, пацеры, закапаны тлушчам, ільсністы пінжак, надзеты на яго чужымі рукамі, пакамечаныя штаны, жоўтую кашулю, якая ўжо забылася, што некалі была белай, зашпіленую да апошняга гузіка, і правую руку, якая ўвесь час была неспакойнаю, нібыта ён падаў і яна шукала апору

так, з тых ягоных расповядаў я амаль нічога не памятаю, затое запомніў як рэагавала мая бабуля на паведамленне, што да нас у клас сёння зноў прыходзіў ветэран, і запомніў яе расповяд пра яго; бабуля рэдка злавала, была добраю, прыгожаю і ласкаваю, мяккаю – нават на дотык, а тут раптам напружвалася, як котка, і твар яе набрыньваў агідаю: «які ён ветэран, знайшлі ветэрана, ветэраны ў зямлі даўно, а гэты... смярдзюк, яшчэ і па школах ходзіць...», мне чамусьці рабілася страшна, я згадаў аграмадзіну ветэрана і чуў ягоны пах і сапраўды – смуродны: пахнуў ён увесь, і найперш ягоны касцюм, сваёю недагледжанаю, вечна халоднаю і сырою хатаю... я не адважваўся пярэчыць бабулі, а яна замыкалася ў сябе, сыходзіла некуды, нібыта знайшоўшы працу, і больш нічога не казалася

і толькі калі ў трэцім класе мяне ў траўні, прынялі ў піянеры – гальштук, як і ўсім, павязаў акурат той ветэран – і я радасны, і чырвоны ад гонару, бы той гальштук, прыбег дахаты, бабуля не вытрымала, пасадзіла мяне насупраць сябе і сказала: «ты ўжо не маленькі, слухай... і запамінай...»

раблю цяпер, праз гады, свой запіс таго, што запамніў:

Мікітавага Сцяпанку з Мурзаўкі ў вёсцы не любілі, асабліва дзяўчаты, калі падрас і пачаў на гулі хадзіць; не таму не любілі, што непрыгожы быў, якраз не, бо былі значна горшыя за яго хлопцы, а таму, што ўсё неяк іншых падкалоць хацеў, пакрыўдзіць, прынізіць, цяпер думаю, можа, то ў яго такая самаабарона была, бо яго самога і прыніжаць не трэба было – куды ўжо далей: бядней у вёсцы мо ніхто не жыў, а яшчэ ад яго заўсёды пах непрыемны ішоў, ад усёй ягонай вопраткі, нейкі кіслы... і дзяўчаты нават побач з ім на лаўцы сядачь не хацелі, а не тое што танцаваць ці дазволіць правесыці да хаты

калі яму адмовіла адна, потым другая, трэцяя, ён не замкнуўся, як звычайна бывае, а пачаў паводзіць сябе яшчэ больш нахабна, з большым выклікам: груба і навязьліва; лёс такіх хлопчаў у вёсцы быў прадвызначаны: альбо ў прымакі ў далёкае сяло, альбо заставацца бабылём тут

але скінуўся цар (бабуля так сказала – скінуўся), адыйшла суматоха, увабраліся ў сілу бальшавікі і Сцяпан зарыентаваўся і стаў ці не першым камсамольцам у вёсцы, ну, прынамсі, адным з першых: лётаў усё то з выцьвілым чырвоным сцягам, то са скруткам нейкіх брудных папераў у кішэні; я тады малая была і памятаю, што ў дзятвы зрабіўся ён вялікім аўтарытэтам, а старэйшыя дзяўчаты, якія памяталі яго ранейшага, толькі пасмейваліся і да сябе не падпускалі, таму жонку ён сабе прывёз ад

некуль з-за Хвойнага; але расказ не пра тое, нешта здалёку я пачала...

ну дык – пра галоўнае: той скрутак газетаў, папераў, што насіў з сабою Сцяпан, ці не ўвесь быў пра тое, што Бога няма, што папы падманваюць і дураць народ...

царква ў нашай вёсцы была – драўляная, прыгожая, старая, але дагледжаная, хоць поп і з'ехаў некалі, пасья рэвалюцыі, стаяла яна замкнутая і ніхто яе не чапаў; бабулі, часам, па нядзелях, самі збіраліся там, нешта спявалі, мы, дзеці, забягалі туды, пры ўваходзе хрысьціліся, на калені падалі перад іканастансам – прыгожы быў... памятаю. Бог там такі строгі і добры, і ўсё, здаецца, у вочы табе глядзіць і пытаецца: ці ня грэшна жывеш... аж страшна робіцца, па-добраму страшна, а ня жудасна, і, здаецца, Бог прыўзнятай рукою цябе перахрышчвае, бласлаўляе...

але была царква тая мазалём для камсамольцаў: што ні размова – то знесці яе, знішчыць бяльмо на воку перадавой савецкай вёскі, і ўсё часцей ды часцей

аднак да пары да часу чапаць не адважваліся, і толькі калі пачалі ствараць калгас, ды і сабралі ўжо, камсамольская ячэйка вырашыла разбурыць царкву, а з бёрнаў яе намасціць грэблю праз алёс, што аддразаў вёску, можна сказаць, ад усяго свету – праз яго амаль ні ў восень, ні ў весну, ні ў мокрае лета пераехаць немагчыма было, каб у райцэнтр патрапіць

ламаць пачыналі – свята зрабілі, камсамольцы апрануліся ў лепшае, Сцяпан выступаў, бабы плакалі, праклёны слалі, але камсамольцаў нішто не спыніла – праз тыдзень ад царквы толькі падмурак застаўся ды трэскі...

казалі тады, што Сцяпан, зрываючы іконы (бабуля казала – віконы), Маці Божай вочы выкалаў... абраз вынес і ўсім паказаў – во, бачыце – Бога няма...

грэбля тая, з царквы намошчаная, – мо зіму толь-

кі і высталяла, а вясною сплыла з паводкаю, як і не было яе...

а Сцяпан, як пачалася вайна, пайшоў на фронт і вярнуўся адразу пасля вызвалення, у 1943 годзе – сляпым, інвалідам; казалі, што і не ваяваў ён, у першым жа баі, першым жа снарадам, што выбухнуў побач, асколкам, выбіла яму вочы,

і толькі вочы – больш нішто не зачাপіла...

і адваяваўся «ветэран»

«Цемра»

жытам мы ішлі бяззорнаю ноччу
 сцежка бачылася лёгка: вясковыя вочы прывык-
 лыя да цемры;
 ты раптам сказаў: добра-а-а-а!..
 чаму?
 мне было сыра і золка: бр-р-р-р!..
 а ты кажаш: добра-а-а! – ізноў

метраў праз сто мы пачулі далёка наперадзе
 шэпт: жанчына казала: хопіць! хопіць... х-о-п-і-ц-ь...
 і стагнала сьцішана, у такт: а-а-а, а-а-а, а-а-а... мы
 адразу здагадаліся, што там дзеецца, хоць самі яшчэ
 падобнага не зведалі;

мужчына маўчаў – так, там павінен быў быць
 мужчына, бо каму ж іначай жанчына шаптала сваю
 ўмольную просьбу?

мы сцішыліся і пачалі падкрадацца да іх – дужа
 цікава было: што там і – як...

падыйшлі зусім блізка, чуем амаль пад нагамі
 цяжкае дыханне: працягні руку – і дакранешся да
 голага (потнага, бр-р-р!)... нябачнага на чорнай зямлі
 мужчыны,

але – перад намі не відаць нічога, нават жыта злі-
 ваецца ў аднастайную шызую шэрань;

ха-а! – выдыхнуў мужчына пад нашымі нагамі:
 нібы птушка спалоханая знянацку вяляцела, мы ад-
 скочылі ў жаху, шаргануўшы ў жыце...

мужчына нас не пачуў, ды пачула жанчына:

— нехта тут ёсць! хто тут! гэі, хто тут? — устры-
вожылася яна

мы маўчалі, зацялі дыханне і баяліся з нагі на
нагу пераступіць

— не бойся, нікога тут няма, — па голасе мы пазналі
адразу — разам! — мужчыну, і ціха-ціха пайшлі сцеж-
каю далей да вёскі

мой сябар маўчаў

маўчаў і я

голас ягонага бацькі мы не збыталі б з нічым,
але жаночы голас, не быў голасам маці
ягонаі,

на шчасце, — і не маёй...

«Лірнік»

о, беларуская пракаветная вёска! я заспеў яшчэ твае адгалоскі, я памятаю цябе не заасфальтаванай, з саламянымі і чаротавымі стрэхамі, з прысыпанымі пяском прызбамі, з халоднымі, цёмнымі сенцамі... і захавацца ўсё гэта да гадоў майго дзяцінства магло толькі на Палессі, у адарванай ад цывілізацыі, адгароджанай балотамі, вёсцы;

я памятаю яшчэ тваіх, о, вёска!, незвычайных насельнікаў, і памятаю тых, хто жыў з такой вёскі, з такіх вёсак...

і першая мая згадка – лірнік, ці як звалі яго ў нашых краях – старац...

здаецца, было гэта ў пазапрамінулым стагоддзі, у часы калі не Багушэвіча дык Купалы і Коласа, аднак, не: я бачыў і запомніў жабрака, старца з ліраю, у маёй вёсцы Вялікі Бор у...

вось тут памяць падводзіць мяне...

дакладна не скажу, у якім годзе тое было; у школу я яшчэ не хадзіў, і не збіраўся нават, сястры Люды, якая нарадзілася ў 1966 годзе, яшчэ не было... значыць, то мог быць 1962-1963 год... а, можа, і ранейшы, бо я памятаю тыя галодныя хрушчоўскія гады, калі людзям і сапраўды не было чаго есці, і па паляшучцкіх вёсках зноў пайшлі жабракі з торбамі,

але той старац з ліраю быў асаблівым, наколькі я разумею цяпер, – то быў прафесійны жабрак: ён хадзіў здаўна, кожную...

а вось зноў тут прабел у памяці...

ня ведаю: кожную восень ці кожную вясну хадзіў ён; а, можа, і кожную восень, і кожную вясну... памятаю яго пад вакном нашае хаты, апранутага ў цёплую адзежу, якая магла быць і позневосеньскай і ранневеснавай, бо бачу за ім голыя дрэвы (ужо ці яшчэ?) і шэры, глыбока пахмурны дзень – такія дні бывалі ў нас толькі ўвосень ці ўвесну; лета і зімы – зяленіва альбо белі снегу за ягонай спінай, не памятаю,

хадзіў ён не адзін, а з жанчынкаю-бабуляю, казалі – ягонай жонкаю;

так, не адзін, бо быў сляпым і жонка яго вадзіла, сляпым – таму і “прафесійным” жабраком, якому дазвалялася крыху больш, чым іншым,

вёска наша выцягнулася кіламетры на чатыры ўздоўж (між) двух балотаў, заходзіў ён (напісаў “ён” і імгненна ўва мне спрацаваў “рэдактар” – я захацеў выправіць “ён” на “жабрак”, але адразу ж згадаў, што ў нас яго ніхто жабраком не называў, яго звалі “старац” і, адпаведна, казалі не “жабраваць”, а “старцаваць”, як мне падаецца, слова “старац” больш апчаднае для чалавека і менш крыўднае, чым “жабрак”, але “жабраваць” і “старцаваць”, між тым, словы роўныя па значэнні);

дык вось, вёска была па-палеску доўгаю і заходзіў старац звычайна ў яе з боку Хойнікаў, хоць і казалі, што жыў ён недзе ў Васілевічах,

дарэчы, адтуль, з хойніцкага боку, у вёску прыязджалі на сваіх вазах і “жыды” – каравачнікі (пра іх – асобная размова), якія мянялі розныя дробязі цікавыя дзятве (гліняныя свістулькі, гумавыя шарыкі), а таксама – жанчынам (“зялёнка”, каб дадаваць у крэйду, калі хату бяліць, атрута для мышэй і г. д.) – мянялі на анучы, курыныя яйкі...

іх, каравачнікаў, вельмі любілі мы, дзеці, бо за яйка, узятае з кубельца, яшчэ цёплае, толькі знесенае, з незасохлым гавенцам і крывёю на шурпатай шкарлупцы, можна было вымяняць цудоўны шарык:

зялёны, чырвоны, сіні... “жыд” браў яйка, заціскаў у далоні, падносіў да вуха і трос: правяраў ці не “баўтун”...

габрэяў сярод каравачнікаў даўно не было, прынамсі, у той пасляваенны час, аднак іх па-ранейшаму называлі “жыдамі”, а каравачнікамі клікалі таму, што, уезджаючы ў вёску і едучы па ёй, каб прыцягнуць увагу да сябе, яны гучна крычалі: “караўкі! караўкі!”

тут, пэўна, варта патлумачыць, што такое “караўкі”, бо слова тое, мусіць, даўно забытае;

караўкі – гэта старое, вынашанае адзенне: паддзеўкі, кухвайкі, кажухі, жакеткі, паліто, пінжакі, лапсердакі, кофты, сукенкі, кашулі, штаны і г. д., “жыды” іх збіралі, скуплялі на вагу за капейкі і адпраўлялі на перапрацоўку; не ведаю дакладна, але казалі, што з гэтых каравак, а і сапраўды, каравак: закарэлых, падгнілых да сівое цвілі ні на што не патрэбных ануцаў, рабілі паперу для школьных сшыткаў і падручнікаў...

ага, у сувязі са словам “жыд”, згадваецца мне яшчэ адна каларытная фігура, што час ад часу заяўлялася ў нашу вёску таксама з боку Хойнікаў – рывін,

думаю, што, можа быць, гэта зпаляшучанае “рабін” ці “равін”, бо не ведаю паходжання самога слова; рывінам у нас палохалі малых дзяцей, калі яны ня слухаліся бацькоў, варта было дзіцяці закапрызаваць (пачаць мазіцца), як маці казалі: “зноў упіры прыляцелі (што такое “упіры” – “упыры”?, “вампіры”?) па-сучаснаму думаецца, але, мусіць, не...) вунь рывін ідзе, я цябе зараз яму аддам...” і дзіце замаўкала ў страху...

рывіна ведалі ўсе, гэта быў сухенькі дзядок-габрэй, які хадзіў па вёсцы са звычайнай гаспадарчай сеткай, у якой ляжалі дзве-тры жывыя куры са звязанымі шнурком нагамі і крыллем, чаму ён хадзіў, што хацеў – не ведаю, трэба распытаць пра тое старэйшых за

мяне, але памятаю, як заціхалі мае малодшыя сёстры, калі мама казала: “а ну перастаньце ныць і мазіцца... вунь рывін ідзе... я...” – далей можна было не працягваць: у хаце ўсталёўвалася цішыня;

сам я ня памятаю ўжо ці баяўся рывіна, але тое, што не любіў яго, помню дакладна,

дык вось, старац з ліраю ўваходзіў у вёску з боку Хойнікаў, а нашая хата стаяла ў адваротным канцы, і, памятаю, пакуль лірнік, не мінаючы ніводнага двара, дабрыдаў да нашага (можа, ужо назаўтра ці паслязаўтра, начуючы ў таго гаспадара, дзе заспяваў яго вечар), усе ўжо даўно ведалі, што ён “старцуе” і чакалі яго, загадзя рыхтуючы нейкі пачастунак,

давалі, хто што мог: сухары – найчасцей, яйкі, а той-сёй і дробныя грошы; старац нічым не грэбаваў, браў усё, складваў у вялікую торбу-шаньку, што вісела на баку, ці перадаваў сваёй жонцы, якая ўся была абчапляная торбамі ды торбачкамі; я дзіўлюся цяпер, здаецца, воза нікога ў іх не было, і як яны насілі ўсё сабранае ў вялікай, хатаў на пяцьсот, вёсцы, не ведаю, бо да нас у той дзень яны пабывалі ўжо мо ў сотні селішчаў... але – старац заходзіў у наш двор, спыняўся перад апошнім ад вуліцы вакном хаты... я разглядваў яго з-за фіранкі: гэта быў даволі высокі і мажны мужчына ў не старым яшчэ зашмальцаваным кажуху, без шапкі, даўгія, даўно ня мытыя валасы збіліся ў рэдкія пасмы і зліпліся так цесна, што нават вецер не мог іх паварушыць, галава ягоная, як і ва ўсіх сляпых, горда трымалася на шыі – гэткую уяўную годнасць давала яе відочная маларухомасць і... непатрэбнасць той рухомасці... вочы былі заплюшчаныя, а калі павекі падымаліся, то пад імі былі відаць страшныя, зацягнутыя белым туманам, вочныя яблыкі без зрэнак... рукі з шырока растапыранымі пальцамі, шукалі ліру, што вісела на жываце: вось грабае правая рука па ручцы інструменту, чапляецца-знаходзіць яе і пачынае круціць... гучыць дзіўная, аднастайная

тужлівая мелодыя – цягуча-плакучая, жаласная, як крык журавоў увосень, як развітанне з жыццём, як голас з магілы... і тут старац-лірнік раптам пачынае спяваць сваім прастуджаным, скрыпучым, сарваным, старэчым мужчынскім голасам... кроў ледзянее ў жылах, дзеці ціснуцца да бацькоў (не ведаю, што адчувалі пры гэтым дарослыя), мая бабуля, так, звычайна, бабуля, а не маці, спяшаючыся, ці не таму, каб хутчэй абарваць гэтую замагільную песню, хуценька выбягае з хаты і, чапляючы ў цёмных сенцах нейкае ядро (пранізлівы металёвы грукат дапаўняе жахам музыку і песню), выходзіць на ганак і падае старчысе (невысокай, шырокай у поясе бабе з невыразным, незапамінальным тварам-маскаю) тое, што даўно, яшчэ ўчора, падрыхтавана... старчыха кланяецца і адначасова спрактыкаваным рухам засоўвае ў торбу дарунак, потым кладзе руку на плячо старцу – ліра замаўкае, абрываецца на паўслове песня, старац і старчыха павольна паварочваюцца і марудна-марудна, гэтаксама, як уваходзілі ў двор, рушаць-рухаюцца да кварткі, ідуць доўга-доўга і, нарэшце, усе ў хаце выдыхаюць сцятае ў грудзях паветра – выйшлі... весела пераглядаюцца: галоўная за гэты восеньскі (вясновы) дзень падзея адбылася; і хоць у саміх не дужа багаты стол, але яны, бачыш, могуць дапамагчы іншаму чалавеку, які і гэтага не мае... так думалася ўсім – спакойна і добра, хоць і ведалі людзі – перадаваліся чуткі з вёскі ў вёску стоеным паўшэптам – што гэты старац-лірнік ці не самы багаты на той час у наваколлі чалавек, і ён заўсёды, нават у самы вялікі голад, мае што паставіць на стол, у адрозненне ад тых, хто аддаваў яму мо і апошніяе... казалі, што ў яго дома стаіць некалькі цэбраў, напоўненых меднымі (жоўтымі) і – асобна – срэбнымі (белымі) капейкамі-манетамі...

не памятаю, не ведаю, неяк не заўважыў, калі так сталася, але з пэўнага часу старац-лірнік перастаў

хадзіць па дварах і збіраць міласціну; ці ён памёр, ці, нарэшце, апамяталіся і забаранілі яму рабіць гэта камуністы, ці адправілі яго куды ў дом састарэлых...

яшчэ праз нейкі час не стаў з'яўляцца ў вёсцы і рывін;

жыды-каравачнікі пратрымаліся найдаўжэй, памятаю, нат напрыканцы сямідзясятых збіралі яны, скуплялі рыззё і металалом, абменьвалі на свістулькі ды цукровыя пеўнікі: чырвоныя і жоўтыя...

але і іх ужо даўно няма...

цяпер, калі я бываю ў роднай вёсцы, раніцай мяне звычайна будзіць не крык пеўня, не воклічы пастухоў і рыканне кароваў, што выганяюцца на пашу (амаль не трымаюць іх пенсіянеры-вяскоўцы, купляюць малако ў краме, з васьмідзесяці кароваў, што былі ў статку на нашай вуліцы, засталася дзве ў маладых сем'ях...), а пранізлівы, настойлівы сігнал аўтамашыны, ён набліжаецца, узмацняецца; машына, звычайна, мікрааўтобус, праязджае паўз вокны хаты і голас яе, і гук рухавіка, пачынаюць аддаляцца... гэта сучасныя “жыды-каравачнікі” ці “карабейнікі”-прадпрымальнікі, што вязуць у вёску старэнькім бабулькам (спрацаваныя дзяды адыходзяць раней), якім цяжка пайсці ў цэнтр вёскі да крамаў, усё, што трэба для жыцця: хлеб, алей, муку, цукар, соль, рыбу, каўбасу, макароны...

але іх, зразумела ж, ужо не цікавяць сухары, куры ды рыззё-караўкі, ім трэба толькі грошы

«Разві...»

няхай Вам спяваюць птушкі – толькі пярэстыя,
няхай Вам грае барабан – худы, як бубен, няхай для
Вас танчыць тая дрогкая кабецінка... а мне нічога не
трэба, я нічога не хачу ні ад Вас, ні ад гэтага свету,
ні нават ад жанчынаў, якія адная толькі радасць на
гэтай зямлі, у гэтым жыцці і ў жыцці ўвогуле (так
кажу я цяпер, бо мужчына, а калі б быў жанчынаю,
казаў бы тое самае, толькі наадварот: мужчыны ад-
ная радасць на гэтай зямлі... і гэта ёсць не адкрыццё
нейкае, а звыклая праўда, якую ніхто заўважаць не
хоча, альбо прызнацца саромееца);

я нажыўся;

я наглядзеўся – набачыўся;

і я ведаю ўжо, што нічога новага тут не было і не
будзе, што сьвет гэты тысячу, мільён, мільярд разоў
пракляты так, што не адмыцца, не ачысціцца і праз
сто, і праз тысячу, і праз мільён гадоў...

мне нічога не шкада, я ні пра што не шкадую
– хіба толькі аб тым, што не пакінуў Вас у дзяцін-
стве, тады б мне ўвогуле не было б пра што згадваць,
апроч летняга ранку – роснага, шчырага – і сябе
ў сакавітым, ломкім бульбоўніку, ля куста амаль
спелага калючага, але такога смачнага, агрэсту... пад
яблыняй: яблыкi яшчэ зеленаватыя, але ўжо салод-
кія, сакавітыя, асабліва паданкі, што ляжаць тут, пад
нагамі, у бульбоўніку...

больш нічога ня трэба згадваць, не варта...

бо больш нічога значнага ў гэтым жыцці Тут не
было: адно мітусня, “суета сует” без перастанку, без

перапынку, без прыпынку на тое, каб агледзецца: агледзімся, дасць Бог, Там...

так, але – не спадзявайцеся, АдТуль лепш не азірацца, Там можна хіба чакаць каго-небудзь з тых, хто памятаецца, і каго Адтуль шкада Тут; зрэшты, што казаць: мы ўжо ўсе Там, і тыя, хто быў, і тыя, хто ёсць, і тыя, хто будзе; і Там няма часу, няма мінулага і будучыні, Там ёсць толькі цяпер, а гэта значыць, што няма нічога: ні цела, ні душы, а толькі ўсведамленне сябе, як часцінкі, частачкі чагосьці вялізнага, незразумелага, неспазнанага... гэтак напачатку – я тое ведаю, бо быў Там колькі хвіляў, а што далей – пакуль нават не здагадваюся, і ніхто мне пра тое ніколі нічога не сказаў, і не хачу я фантазіраваць, выдумляць нешта такое, чаго выдумаць нельга: не варта, усяму свой час, як кажуць чалавекі – пажывем-пабачым...

“пабачым” – яшчэ адное добрае слова, якое не абавязвае да нічога, якое нічога не тлумачыць і не азначае, хоць бы таму, што чым пабачым і што, калі нічога няма...

мне проста, здаецца, што ўвальемся мы ў нешта вялізнае, бясконцае, дзе кожны адчуе сябе кропкай у прасторы, кропкай, якой няма, ёсць дух – няма цела, але што такое дух? хто ведае? хто бачыў? хто патлумачыць? кропкі няма, цела няма, але мы ёсць, існуем, думаем, перамяшчаемся ў прасторы, рухаемся, значыць, жывем, дакладней, працягваем жыць...

вельмі хочацца, каб так і было, хоць і не ўяўляю – навошта? дзеля чаго? Тут – усё зразумела, а Там...

і разам з тым – мяне не пакідае адчуванне, што я ўжо быў Тут, і не аднойчы...

і што – яшчэ буду... пад рознымі імёнамі, з рознымі тварамі...

але я ніколі яшчэ так не прырастаў да той зямлі, на якой жыў, як да гэтай, на якой жыву цяпер; ніколі яшчэ так не балела мне за тую зямлю (і за яе будучыню), на якую мяне часова закінуў лёс, і ніколі гэтак,

як цяпер, не хацелася мне нешта зрабіць дзеля яе, каб змяніць раз і назаўсёды несправядлівасць, што пераследуе гэтую зямлю і яе народ, якому належу цяпер і я...

раней я мог ахвяраваць сабою толькі дзеля сябе, ну, мажліва, яшчэ дзеля блізкіх (часова-блізкіх) мне людзей, да якіх я прывык, але мне абсалютна ўсёроўна было, дзе я жыву і як называецца тая мясціна, на якой я жыву: Партугалія, Гана, Кітай, Эквадор, Японія, Ізраіль (называю першае, што прыходзіць у галаву, хоць хочацца верыць, што – невыпадкова, хоць хочацца спрачацца з самім сабою і ўсе краіны, апроч Партугаліі, называць іншымі імёнамі, больш старымі і, можа, нікому сёння невядомымі),

а тут раптам – закаханасць і жаданне не проста паўплываць, а дапамагчы, і не проста дапамагчы, а змяніць нешта...

вядома ж, да лепшага,

бо колькі можна кожнаму, хто прыходзіць сюды, пакутаваць...

пачаць змены з гэтай зямлі, каб урэшце сталася лепей на ўсёй планеце Зямля, каб не трэба было нам зноў і зноў вяртацца АдТуль сюды...

«Вольнасць»

празмерная свабода разбэшчвае, – сказаў мне мой
дальні сябар, – вось быў такі прыклад:

сонца схавалася за даяглядам, а стог сена яшчэ не
дагарэў і асвятляў сабою цені дрэваў

спякотна – гарача, млосна побач

пчолкі маглі б з той травы, што сенам стала так
і не ўзгадаваўшы кветак – мёду лугавога нанасіць,
ды не лёс, бачыце

дзяўчына ішла па атаве, што паспела падняцца
пад сенам, ды раптам упала: бярыце мяне! але побач
– нікога няма, толькі стагі, стагі, і адзін гарыць ужо,
асвятляе сабой наваколле

а вы кажаце: свабода; якая ў задніцу свабода,
калі ты адна, і нясьцерпна хочацца патра...тра...тра...
– ажно ногі не ідуць, ды няма з кім... дык навошта
такая свабода?

ці яшчэ такі вось быў прыклад:

ішоў лугам хлопец, бачыць – ляжыць дзеўка, ногі
раскінула, дык ён і падпаліў яшчэ адзін стог сена, каб
яе здзівіць...

і яшчэ сказаў мне мой сябар: свабода лёгка перат-
вараецца ў няволю, а там і ў турму, асабліва, калі яе,
свабоды, замала, і нехта не ўмее ёю карыстацца

ці не так?

бо – быў і гэтакі прыклад:

міліцыянты ехалі лугам незадаволення сабою:
дзень сканчаецца, а ў роце яшчэ ні грама і ні каліва
не было, бачаць – гарыць сена, а непадалёку дзяўчына
ляжыць, ногі раскінула

абрадаваліся міліцыянты і падпалілі яшчэ адзін
стог: усё роўна на згвалтаваную дзеўку спішацца

такім вось быў канец гэтай сельскай ідыліі, у
якой не было пачатку, бо цытата сябрава тая не ёсць
пачатак, а ёсць канец –
мараль, так бы мовіць...

«Габрэй»

што вайна будзе ніхто не сумняваўся задоўга да самой вайны, а некаторыя казалі, што вайна ўжо ідзе ў Еўропе і неўзабаве яна проста перакінецца да нас: арміі дзеля таго і збіраюцца, каб ваяваць – сякера і вілы могуць стаць зброяй, а меч і куюцца для таго, каб быць ёю; сякерай, віламі можна абараніцца, а меч ад пачатку прызначаны для нападу, і калі нехта зрабіў яго і ўзяў у рукі, то не спыніцца, пакуль не страціць тыя самыя рукі альбо галаву;

дык вось – вайна будзе, палезе немец на нас ці мы на немца – гэта ўжо хто каго перахітрыць і хто каго апярэдзіць, але кроў нявінных пальцеца ракою, і не дай Бог не адаб’емся мы і немец да нас прыйдзе, што тады рабіць бедным габрэям, куды ўцякаць, бо свет чуткамі поўніцца: кажуць, Гітлер, хоць і сам па крыві не немец, люта ненавідзіць габрэяў і аддаў загад знішчаць іх без разбору, усіх даастатку...

чулі пра гэта і ў нашым мястэчку, але калі пачалася вайна, а пачалася яна, як звычайна бывае, раптоўна, разам з бальшавікамі-камуністамі ўцяклі на Захад толькі габрэі-камуністы, а ўсе астатнія, тыя хто без пасадаў і званьняў, засталіся, з месца – з мястэчка, не зрушылі: вырашылі перачакаць бяду дома, невядома на што спадзеючыся і ў што верачы...

хутчэй – ні ў што, але куды ім было падзецца, ды і ці ўцячэш ад лёсу...

лёс – добрае слова, слаўнае, але прызначанае для мірнага часу, а на вайне лепей не згадваць яго, бо тхне ад слова гэтага горам ды бядою, горкім дымам і пякучым болем...

калі немцы прыйшлі ў мястэчка у іх была ўжо прадуманая і добра адладжаная сістэма па знішчэньні ненавісных ім народаў (не толькі габрэяў, але і цыганоў...) але размова тут найперш пра габрэяў... не прайшло і тыдня, як яны (вядома, з дапамогай мясцовых «дабрадзеяў») вылучылі ўсіх габрэяў і адсялілі на асобную вуліцу, якую пачалі зваць «гета»; што азначала тое слова – ніхто не ведаў, але прыжылося яно адразу: «куды ты?» «да гета», «адкуль ты?», «з гета», і забылі ўжо, што тую вуліцу раней называлі «замосцем», бо была яна нібыта наводшыбе, за рэчкай;

у гета сабралі габрэяў і з суседніх вёсак ды мястэчак; жылі яны там мірна, спакойна і ўжо нават нейк супакоіліся праз колькі тыдняў, забыліся і нядумалі пра тое, чым гэтае гета можа скончыцца для іх; немцы, здавалася, не дужа ахоўвалі гета, адно загадалі ўсім жыхарам яго нашыць на верхняе адзенне шасцікутныя зоркі;

па сваёй ахвоце трапіў у гета і адзін наш хлопец – Васіль Дзямідаў, чарнявы, гарбаносы можа, трошкі і падобны да габрэя, але – беларус, паляшук, а пайшоў ён туды, бо закаханы быў у суседскую дзяўчыну – Сарку, танклявую, не па гадах прыгожую, з вачыма бліскучымі, як сьлівы: праходзіла міма і сэрца не аднаго мужчыны торгалася і ўслед ірвалася, каб хоць прыхінуцца да яе; не дзіва, што Васіль за ёю пайшоў – каб побач быць, дапамагчы, калі што, а можа, і ўратаваць, бо ці не адзін ён у тым гета захаваў цвярозы розум, і не цешыў сябе надзеяю: а, можа, абдызца, а, можа, і не зачэпяць немцы... надзея гэтая раз-пораз гучала ў гутарках адселеных, а ў вачах была ўвесь час і тлуміла розум, і спавівала рукі;

пакуль што, Васіль наладзіў сувязь са сваім аднакласнікам Сідарам, які падумаў-падумаў ды і пайшоў у паліцаі; Сідар паведамляў Васілю не толькі пра намеры немцаў, але і пра настрой, і з усяго выходзіла,

што хутка зробяць яны «акцыю» па знішчэнні гета і яго насельнікаў

усе ведалі, што Васіль ніякі не габрэй, і бацькі яго ў вёсцы тут жывуць (яны таксама не прычылі сыну – пайшоў у гета, дык і няхай), бо ніхто ў мястэчку да немцаў нейк не надаваў асаблівае ўвагі таму, што сусед ягоны – габрэй, ведаць ведаў, але не думаў ніколі: а чым ён горш за мяне? усе былі сваімі і за ўсіх перажывалі аднолькава, па-суседску, а таму і перасяленне-адсяленне тое – устрывожыла: не проста так яно зробленае: чакай бяды...

у той вечар, калі даведаўся ад Сідара, што ранейшыя размовы пра ненавісьць немцаў да габрэяў не выпадковыя, Васіль пайшоў да самага паважанага ў гета, старога крамніка Саламона Шнэравіча, каб параіцца, што рабіць; «уцякаць, кажаш, хлопча... а куды ўцякаць?... далёка мы з дзецьмі ды старымі ўцячэм?.. уцякчы не уцячэш, а разлаваць немцаў можна, і тады ўжо – не чакай паратунку, не чакай спагады... а так – можа, і перажывем як, можа, і не зачэпяць...»

была ў словах Саламона і праўда, і надзея: сапраўды: куды ім ісці? ад чаго ўцякаць? ці ўцячэш ад лёсу? ці ўратауешся? але вырашылі яны сямю-таму падказаць, каб дзяцей сваіх пераправілі з гета да знаёмых ці блізкіх у мястэчка, каб перастрахаваліся і схавалі іх там, а Васіль вырашыў пайсці да бацькі Саркі, каб адпусціць ён яе з ім, каб, калі не жаніцца дазволіць, дык... што «дык» Васіль не думаў, бо не было ў яго ў галаве нікога іншага «дык», як толькі быць з Саркаю разам... дзядзька Рувім выслухаў яго і ўголас пачаў разважаць: што ж, Сарка не малая ўжо, хоць і ў дзеўках яшчэ не засядзелася, шаснаццаць ёй, як па-ранейшым часе, дык выдаваць можна, а як па савецкіх законах, дык рана, але дзе яны – тыя Саветы... хлопец ты добры, я ня супраць, але давай не будзем спяшацца, пачакай колькі дзён...

Васіль прычыць не здолеў, не асмеліўся, выра-

шыў: пачакаць дык пачакаць і начаваць з гета пайшоў да бацькоў, каб і з імі перагаварыць...

той восеньскі ранак пачаўся рана: былі яшчэ прыцемкі, сонца з-за ночных яшчэ хмараў не вызірнула, як мястэчка прачнулася ад гвалту і крыку, што чуўся з Замосця; ноччу немцы акружылі гета, а калі патроху пачало развідняць, сталі хадзіць па хатах ды выганяць з іх людзей

заплакалі сонныя дзеці, загаласілі жанчыны... людзей выводзілі на вуліцу і скіроўвалі да сярэдзіны яе, да былое крамы, дзе збіралі ў гурму...

і скрозь панавала такая пакора, што ажно вусцішна рабілася...

Васіль здалёку ўбачыў танклявую постаць Саркі – яна трымалася нібыта трохі асобна, збоку, быццам чакала кагосьці, быццам спадзявалася на нешта... прынамсі, так падалося Васілю; «мяне чакае», – падумаў ён і кінуўся да Замосця; перабег лугавіну і на ягоным шляху паўстаў з кустоў немец, з аўтаматам у двух руках, і гэтак двума рукамі і шкваркнуў яго ў грудзі збіў з ног, Васіль падхапіўся, немец стаяў перад ім і нешта швергетаў па свайму – пагрозна, наставіўшы рулю аўтамата да грудзей і былі ў яго страшна валасатыя рукі, што тырчэлі з закасаных па локці рукавоў фрэнча; «я – габрэй», іх – яўрэй... іх – юдэ...» – пачаў казаць Васіль, торкаючы ў сябе пальцам: «мне туды... мне з імі...» – ён падумаў, што габрэяў зараз пагоняць некуды на чыгуначную станцыю і павязуць мо ў Нямецчыну, яму хацелася быць побач з Саркай, каб бараніць яе, дапамагчы ёй – такой бездапаможнай, такой адзінокай... яму здавалася, што ён бачыць яе за спіной немца і яна кліча яго... немец размахнуўся і гахнуў Васілю аўтаматам, як дубінкай, па галаве, у вісок... Васіль упаў без прытомнасці, а немец вярнуўся ў кусты, з-за якіх, з Замосця, ужо ішоў ня напружаны гул чакання, а немцы, вусцішны стогн-крык...

габрэяў сабралі і загадалі ісці ў канец вёскі, да яру пры рэчцы; яшчэ ніхто не думаў, што іх вядуць на растрэл, на знішчэнне; ніхто не хацеў пра гэта думаць; яшчэ жыла надзея, што нават фашысты не змогуць вось так проста, як жывёлаў, расстраляць людзей... людзей! ні за што, ні ў чым не вінаватых...

іх паставілі ўздоўж яру ў адзін шэраг, атрымалася ж месцамі ў два, а то і ў тры, бо дзеці туліліся да ног сваіх маці і стаялі паперадзе іх... зайгралі кулямёты сваю страшную музыку, дадаліся да іх аўтаматныя чэргі і пісталетныя стрэлы... дно яру пачало макрэць, кропелька крыві сарвалася і пацекла ўніз, сустрэлася з яшчэ адною кропляю, яшчэ, яшчэ... і вось кривавая ручаінка пачала прабівацца да безыменнай рачулкі...

Васіль-«габрэй» гэтага не чуў і не бачыў, хоць глядзеў шырока расплюшчанымі вачыма ў неба...

а ў вясковых хатах, забіўшыся пад ложка, у самыя цёмныя куточки, плакалі ўратаваныя Васілём габрэйскія дзеткі, цяпер ужо і яго з Сарай дзеткі...

2005

***Бабілон

скрозь смугу нябёсаў
у мроіве душы
плыве нябачны стогн:
Ме-са-па-та-мі-я...

персы мыюць пальцы ў вадзе
змываюць кроў, што сочыцца
з пялёсткаў рваных скуры
і дробязь спаганяюць
з жабракоў
пры ўваходзе ў горад-храм

скрозь дождж вачэй сваіх
ты бачыш Бабілон...

пошта галубіная імчыць
да Кіра між аблокаў часу
на ўзбярэжжы Ной
тралюе дрэвы, а
на парозе новага каўчэгу
заснула котка і
муркоча ў сне

па гіпербарэйскім коўзскім лёдзе
дыбаюць Алень
з Алянціай
спяшаюць:
да Бабілону шлях няблізкі

захліпаецца,
збіваецца на шэпт,
бо гаварыць цяжка:
заўсёды цяжка казаць праўду

на палове крыжоў –
адное і тое ж прозвішча:
Быкаў (ці Быкава)

а ў вёсцы – дзве хаты жывыя

***Ешуа

Ешуа... Крыж...
Кроў запяклася на траве
Як барвовыя кветкі

Будзе дождж
Салёнай вадою ўпадуць
усе нашыя слёзы
і раны Твае за нас
засмыляць яшчэ невыносней

Даруй нам.
Даруй!

У кожнага з нас свой крыж
у кожнага – свае раны
і толькі ў Цябе – нашыя

Сярод тых слёз і мае
і ўсіх, хто жыў
і будзе жыць
і любіць Цябе

Мы спачувалі,
мы хацелі добра
а толькі ўзмацнялі Твой боль,
Твае пакуты

Даруй нам.
Даруй!

*** адказ

1.
дробнае стане драбней
а потым
падзеліцца напалам
і вырасце
ў вялікае

вы пра што?

я – пра шчасце,
якога тым болей,
чым болей
людзі прагнуць яго

2.
дым задумаўся
завіс над комінам
ня рухаецца і не знікае

вы пра што?

я – пра дзяцінства
калі дым быў далёкім,
а тата – высокім

хачу зазірнуць дыму ў вочы
як маці
як тату
як аднавяскоўцам
як землякам
і ўбачыць ўсмешку ў адказ

*** прысна

прысак –
«і ныне, і прысна»

вам прысніцца

лес ссечаны
лес спалены
ляда і –
прысак
«і ныне, і прысна»

а Калумб яшчэ
бульбу нам
не прывёз
і пякці
няма чаго

*** паляваньне

усе іхнія рэвалюцыі –
начныя палюцыі
міліцыі ды спецназу
бо нам шкада нават леташняга снегу
не тое што сваіх жыццяў...
яны ня воі
а – забойцы:

сябе ў сабе
і вас у вас

хай лепей ад'едуць адсюль
на адпачынак і спачын:

восеньскае паляванне на грыбы
дасканалая замена паляванню
на свой народ

*** вузельчыкі

рука памяці
праз плынь часу
адбірае і пакідае
зерне да зернейка
самае сваё
а чужое прапускае між пальцаў
і застаецца
ў каго жменька
а ў іншага цэлыя прыгаршчы
гарачых бы вугельчыкі
тугіх вузельчыкаў жыцця
з якіх ніколі не прарасце
парастак метафары
вобразам забыцця

*** кола за колам

сёння мне падабаецца слова «празрысты»:
колькі ў ім чысціні і глыбіні...

а туман, між тым, –
тугі, нібы малако
і машына прабіраецца ў ім

навобмацак: кола
за колам
і нехта рукою працірае табе шкло,
каб фары сустрэчных
мільганулі
і праехалі паўз...

***бульба цвіце

Бульба цвіце:
усё поле бел-чырвона-белае
мама так пасадзіла:
«тэльманку» – пасярод
і сцяг цягнецца праз усё поле
да тронка дарогі

***монас

Жменя адсырэлых жыццяў
перасыпаных жоўтым смеццем
задыміла ў вуголлі
і ўспыхнула
языкі полымя шуганулі ў неба
і адразу ж апалі
але ў тым кароткім святле
я паспеў убачыць
твой разгублены твар
«падкінь дроваў», — сказала ты
а мне пачулася: «я цябе кахаю»

***вырай

Птушкі шугаюць на дысплеі неба
малююць сабою знакі і сімвалы
нібыта хочуць нешта важнае

паведаміць людзям
на развітанне перад выраем.

Я ўзіраюся ў тья кропкі і кропачкі
збіраю іх у малюнку
настолькі абстрактныя, што
пазайздросціў бы сам Полак
але сэнс пасланьня выслізгвае
і знікае за аблокамі.

Птушкі развітваюцца з гэтаю зямлёю
не ведаючы, ці вернуцца сюды ўвесну
і колькі з іх бачыць гэты лес,
дарогу, дрэвы, кропачкі людзей унізе
апошні раз.

І мы глядзім на іх адлёт
яшчэ не ведаючы
ці дачакаемся вяртаньня.

*** вада

Кропля вады жыла ў Партугаліі
потым пераехала ў Іярданію
выйшла замуж за араба
і прыняла ягоную веру
ёй хацелася зрабіць шчаслівымі ўсіх –
асабліва тых, хто гадамі пакутуе без вады:
тушканчыкаў у пустэльні
і мудрых жукоў-скарабеяў

адчай перапоўніў яе, калі ўбачыла яна праўду

праз самагубства вярнулася кропля на неба
сабрала мільёны сваіх сябровак
яны разам упалі і ўтварылі возера-мора там,

дзе была пустэляня
з'явіліся рыбы і кракадзілы,
але не стала тушканчыкаў
і мудрых жукоў-скарабеяў

цяпер
да кроплі-возера
араб водзіць паіць вярблюда
і водзіць паіць каня
з прагнымі брыдкімі губамі
узіраецца ў ваду і бачыць сябе ў ёй
бы ў люстэрку
і не бачыць сваю жонку
якая знікла ў моры-возеры
разам з тушканчыкамі

і мудрымі жукамі-скарабеямі

***не сталасць

сталасць – не старасць
сонца ўзыйдзе і заўтра
вочы расплюшчацца і запалаюць
валасы будуць лунаць на ветры
а позірк блукаць у небе
хмары – дрэвы, а пад імі
крамяныя баравічкі, вушатыя рыжыкі,
насатыя абабкі, губатыя сыраежкі...

ты ляжыш на спіне
травы і кветкі люляюць цябе
формула шчасця:
шчасце не фармулюецца

старасць – не сталасць
а вяртанне ў будучыню

*** жыта ад жыць

доўгая
спякотная дарога
ў самлелым
спелым
жыце
не дарога – дзве сцяжынкi
роўналежна пратаптаныя
спачатку коламі
затым нагамі
з усходу – на захад
з ранку – на вечар

мы йдзем попчеч
кожны па сваёй сцяжыне
жоўтай між жоўтага жыта
мы – сям'я
заўтра ранкам нас стане болей
мажліва, нават удвая
мне добра йсці так
я не хачу спяшацца
жыць
мне хочацца прымружыць павекі
і слухаць жаваронка
а потым – расплюшчыць вочы
і доўга шукаць спевака ў небе
і не знаходзіць яго

*** су...

супольна
сулесна
                    судужна
жылі мы з суседзямі
покуль ім не захацелася

жыць не сумежна
а сумесна
ім спадабалася
нашае поле
наш лес
наш дуг
ім хацелася жыць
упойна
уесна
уежна.

***жыц-цё

круглы лісток
чырвонаю манеткаю
упаў людзям пад ногі:
то была плата
за жыццё бабулькі,
якую толькі што
збіў трамвай

***грэх

з кожнае кнігі
вытыркаюцца цвікі думак
вожыкі кніжак
колюцца і выпадаюць з рук
калечаць зямлю,
калечаць сябе
не хадзіце па кнігах –
гэта грэх
не засявайце кнігамі поле –
нічога не вырасце
не паліце кнігі –
дым выесць вам вочы

чытайце кнігі ўголас
неба і зоркі
любяць слухаць вас
параненыя пальцы
адразу загояцца
параненыя душы
народзяць...

НОВЫЯ...

***страхі: цень-сабака-вуж

1.

могілкі за дарогаю
страшна ісці паўз іх
кажуць:
адтуль вылётваюць белыя цені
нябожчыкаў
і ганяюцца за жывымі —
а калі дагоняць,
накідваюцца і душаць...

ніхто ніколі іх не бачыў,
але ўсе ведаюць пра гэта,
і вераць, што яны ёсць

ты ідзеш па дарозе
паўз могілкі
і ўвесь час табе здаецца,
што за табою цікуе,
ляціць услед белы цень —
той самы—
і вось-вось дагоніць...
але азірнуцца,
сустрэцца з ім вачыма
ты баішся
і прыспешваеш хаду

увечары ты кладзешся спаць
згадваеш, як удзень
ішоў паўз могілкі,
бачыш сябе ў цемры
на столі павек
і сочыш за белым ценем, які крадком
рухаецца за тваімі плячыма:
страшна!
але ты засынаеш
стомлены,
каб ранкам прачнуцца
і не згадаць
нічога –
а проста
жыццё сваё
працягнуць
ці прадоўжыць?

2.

сабака укусіў мяне:
дагнаў і цапнуў за лытку
з кропачак выцякла кроў
намачыла штаны,
але на зямлю не ўпала

не памятаю, балела мне ці не
памятаю жах, ад якога валасы
падымаюцца на галаве –
таму і шапка зляцела:
я ўжо дабег да кварткі –
зачыненая
тут ён мяне і дагнаў,
хапануў за калашыну
і сам спалохаўся –
адбег моўчкі, вінавата

відаць, пазнаў, бо завіхляў хвостом,
быццам прабачэння просячы,
і кажучы:
навошта ж ты ўцякаў
ад мяне?

што мне цяпер адказаць яму?
нага даўно загаілася
штаны зашытыя-закрэпленыя, знасліся
толькі памяць не гоіцца
і не зношваецца
заплюшчу вочы
і спінаю адчуваю:
даганяе...
вось зараз укусіць

3.

вуж за мною пагнаўся
на Узвіжанне
ляснуў хвостом, як пугаю
але ног маіх не дастаў –
я на пень ускочыць паспеў

па-царску, з высока
узнятаю галавою
нібыта на ёй і сапраўды
была карона
адпоўз вуж
поўны уласнае годнасці...

а я ўсяго толькі
хацеў грыб зрэзаць
які ён знайшоў
і абняў сваім целам

***пастух

тры возеры пасвіў пастух

з малаком,
з віном
і з простаю вадою

заснуў неўпрыкмет,
а калі прагнуўся –
недалічыўся аднаго возера

каго здзівіш сёння віном?
ці кінецца хто
красці малако?
а вада крынічная
а крынічная
празрыстая вада
ўвабрала ў сябе дрэвы,
неба
і хмаркі
траву ўвабрала
і кветкі ў ёй:
пчолкі сонныя
мёд збіраюць...

увабрала вада сябе ў сябе
і згубілася сама ў сабе
свая сярод свайго

пакуль спаў пастух

***Лета

паром скрозь ноч вязе нас у туман
у сон, у мрою, дзе жыццё – падман

ты кніжку не чытаеш, а глядзіш паўзверх
перад табой стаіць на лапах доўгіх звер
ў вачах ягоных пробліскі агню
жыццё вас маніць, я ж вам не маню
у праўды рот шырокі як Дняпро –
такіх яшчэ не бачыў ты звяроў
«адкуль ты? хто прыслаў сюды цябе?»
і чуеш голас стомлены ў журбе:
«я плакала пакуль ты быў ўва мне...»
усё мінецца, й гэты сон міне:
ты знойдзеш лёс і шпурлянеш манету
на дно ракі, што Летай клічуць, Ле...

*** верш

Вольны верш
Метастазы метафараў
Парабалы гіпербалаў
Парад парадаў
парадоксаў

А я шукаю ў ім музыку
...і не знаходжу

*** анг...

сто ды сто ды сто ды сто
стоды стоды стоды сто...

ангіна
англія

туман туман туман ту
ту ман ту ман ту ман ту...

ангіна
англія

мо вы? мо вы? мо вы?
мовы! мовы! мовы!

ангіна
анг...

***глыбока

медная лыжка
алавяны грош
на дне крыніцы
ляжаць як жывыя
павялічаныя – блізка
а не дастаць:
рукі не хапае –
так глыбока

кіну і я да іх
срэбны крыжык
хай нацюрморт
стане інсталяцыяй

***паслухай, брат

брат, скажы, брат,
не маўчы, брат,
выпі, брат,
жыццё праходзіць, брат,
кампутар завіс, брат,
брат, а што мне – таксама
павесіцца?
брат?

не маўчы, брат,
скажы, брат
як жыць? брат?
паслухай, брат:
жыццё пра-хо-дзіць,

брат.

***дома

па лясной дарозе
ідзе мой цень
а я
назіраю за ім
седзячы ў менскай кватэры

вось абмінуў ён
дуплісты
счарнелы дуб
вось спыніўся ля
заімшэлага
зялёнага валуна
пастаяў на мосце
гледзячы
ў неглыбокую плынь
і ловачы позіркам
малькоў на дне...

вёска блізка –
за хвалямі жыта,
але я
не спяшаюся
мне хочацца
расцягнуць
за-да-ва-ль-нен-не
ад спаткання з Радзімай

*** малако

пыл лезе ў вочы,
нос і горла
слепіць і душыць –
месяц дажджу не было
статак з пашы прайшоў
пыл пахне сырадом
і гноем

я не магу ў вёсцы
піць малако
яно пахне тым пылам,
які душыць і слепіць
яно пахне гноем,
які смярдзіць малаком

я зрабіўся зусім гарадскім

еду ў краму
купляю малако ў пакеце
страшна сказаць: пастэрызаванае
без паху,
без смаку

і п'е мяне малако

*** але

трое вачэй сочыць за мною
і ў кожным воку
па тры зрэнкі
адное вока бачыць мяне ўдзень
другое ноччу,
а трэцяе – заўсёды

трое вушэй ловіць кожнае
маё слова
першае уха ўдзень
другое – ноччу,
а трэцяе – заўсёды

ужо сорок гадоў я не сплю
сорок гадоў я не выходжу з дому
не пішу, не размаўляю, не рухаюся
ужо сорок гадоў, як я памёр

але

кожны дзень, кожную хвілю
трое вачэй сочыць за мною
трое вушэй
прыслухоўваецца да мяне

***помста

я быў большым –
мяне карміў воўк
ты быў меншым –
цябе карміла ваўчыца
у яе вочы добрыя
і малако цёплае
а воўк злы быў і
прыносіў мне толькі
абгрызеныя косткі

ён думаў я не выжыву
ён баяўся саперніцтва
ён бачыў далёка наперад
ён ніколі не памыляўся

ваўчыца не была мне маці
воўк не быў бацькам табе,

майму брату
але яны не далі нам памерці
яны памерлі самі,
калі мы падраслі

так Бог вырашыў:
ваўкі жывуць менш за людзей

а я і не збіраўся ім
помсціць
за смерць
нашых бацькоў

***маркота

змрок
шызы і ўпэўнены ў сабе
накураны
атуліў зямлю
шэрым шынэлкам туману

сыра і брыдка –
нават ля вогнішча сядзець
дымна і думна

можна толькі марыць
што недзе цяпер ужо ранак
і ноч адступіла насуплена

добра, калі зловіцца рыбінка
і цябе пакліча званочак вуды

а то ў цішыні толькі русалкі
плёхаюць хвастамі
разганяюць маркоту

і насылаюць не страх,
а надзею

***бо

дрэва без лістоты
спіць да вясны,
каб вясною і летам
харчавацца сабою і
расціць новую лістоту

але – піць сваю кроў
каб спатоліць смагу –
толькі вусны склейваць

бо
расці з самога сябе
не чытаючы чужых думак
значыць – дэградаваць

таму дрэвы і не лятаюць

***музыка

трывожна пабліскае музыка
з усіх вачніцаў-байніцаў
гарматы маўчаць, музы мыюць бялізну:
бінтоў не хопіць на ўсіх параненых цымбаламі

«до» – меч, «сі» – ядзерная бомба:
клавесін рэжа ўсіх, як фрэза, напалам
піяніна забівае, нібы цвікі, целы ў зямлю па шыю
гітары спавіваюць і душаць, як анаконды
мандаліны адшчыкваюць мужчынам яйцы,
жанчынам грудзі

роspачны спеў над храмам-дзяржавай
матчынай песняй – калыханкай –
лунае
і сцішвацца ў нетрах зямлі...

Чарнобыль не дапаможа.

***** *лебенсраум***

маю хату апанавалі мурашы
вялізныя, чорныя, бы з фільмаў жахаў
іх сківіцы няспынна рухаюцца
пагрозліва-пагражаючы
перагрызці і знішчыць
любую перашкоду
на іхняй дарозе...

да сёння я не ведаў
колькі жывых істотаў
жыве побач са мною:
шпакі
краты
чмялі
матылькі
і вось цяпер – мурашы...

да сёння я не адчуваў, што нехта прэтэндуе
на маю жыццёвую прастору
што камусьці не хапае «лебенсраум»
я і не думаў, што магу
камусьці замінаць жыць
я і не думаю, што камусьці тут я лішні,
але
мне стала жыць цясней
на гэтым свеце
матылькі і шпакі – няхай,

яны да мяне ўжо даўно прывыклі
а вось крот – точыць і точыць
зямлю пада мною
і ўсё бліжэй і бліжэй да мяне
клацаюць сківіцамі
мурашы

***** вароты**

вароты стаяць пасярод ракі
варта нікога не пускае на бераг
плыві куды хочаш
хоць да мора-акіяну
толькі на бераг не вылазь
высахнеш і засохнеш
кажуць вартаўнікі

і на беразе стаяць вароты
варта ў вадзі не пускае нікога
ідзі куды хочаш
хоць на край свету
толькі ў раку не скачы
змокнеш і згніеш
кажуць вартаўнікі

а той, хто нас разгарадзіў
хто паставіў варту ля варотаў
хоча купаецца, а хоча – скача
і не баіцца засохнуць
і не баіцца згніць

пройдуць вякі
не стане мяне і цябе
знікне ў часе той, хто
падзяліў нас
згніюць вароты ў рацэ і сплывуць

засохнуць вароты на беразе і рассыплюцца
аднак
цяпер вашыя дзеці мокнуць у рацэ
цяпер нашыя дзеці сохнуць на беразе
і дзеці вартаўнікоў вартуюць іх

*****любоў**

асліная сківіца ў тваіх руках –
мацней за гіпер-зброю

дым вогнішча майго
сыта зліваецца з аблокамі

нас стала меней удвая – так трэба:
у кожным яйку – адзін жаўток

ды толькі –
за любоў і жыць не страшна

*****сыйдзі**

правілы змяніліся –
сьходзь

нікому не дадзена
перамагчы ў гэтай гульні

сам-насам з –

тым, хто змяняе правілы
падчас твайго жыцця

*** суніцы

Лета. Лес. Спякотная прахалода.
Двое ідуць побач.
Яны думаюць пра адно. І тое ж.

На адлегласці выцягнутай рукі –
прыцягненне целаў неймавернае
Настолькі, што адштурхоўвае іх –
на адлегласць выцягнутай рукі.

Яны даўно ідуць моўчкі,
мроячы пра адно. І тое ж.
Нарэшце, ён бачыць
сунічную палянку
і прапануе збочыць са сцежкі.
Яны нахіляюцца да ягадаў,
а потым разам да адной і той жа ягадкі
і жар іх целаў зліваецца.
Яе халодныя валасы,
падаюць яму на гарачае плячо,
і апякаюць яго.
Ён паварочваецца да яе –
іхнія вусны сустракаюцца...
Іхнія вусны,
чырвоныя... ад соку суніцаў,
сустракаюцца...

(Канец фільма).

*** скульпт

скульптуры стаяць так, як пастаўленыя –
ноччу не ажываюць яны
познім вечарам і апоўначы бачу я іх
на пляцы тым самым...

постаці їх нерухомыя –
вечны дакор мітуслівым нам

я не хачу быць скульптурай –
цесна без рухаў мне
лепш стану каменем пры дарозе
вольным каменем:
куды хачу – туды качуся
ляжу так, як мне ёмка...

спыніся, чалавек,
на мне пастой:
я жыў, каб цябе падымаць –

*** "...усё астатняе ад лукавага..."

Дзе іду, – там і дарога

Леанід Дранько-Майсюк.

Я той, хто шлях, і хто па ім ідзе

Алесь Разанаў.

я – кропка, якой няма
ты – кропка, якой няма
зямля – кропка, якой няма
сусвет – кропка, якой няма

няма нічога – нават смерці
ёсць толькі Бог – Вялікі Архітэктар Сусвету,
які напісаў “кампутарную” праграму,
дзе мы ёсць, хоць насамрэч нікога няма

ёсць толькі Бог,
які і ёсць кропка. Адліку.

...якой
няма...

***мора

сюды не прышлыве ні адзін карабель
ні з Рыму, ні з Грэцыі, ні нават з Амерыкі –
цярпі, Авідзій...
тут моташна і паскудна,
сыра і туманна,
дрыготка нат пад авечай шкурай,
накінутай паверх хламіды,
сатканай жонкай...
спі, Авідзій, на возе,
што вязе цябе ў твой новы свет –
дзе Прыпяць, дзе Палессе

***спаць

празмерная празрыстасць лёду
замянала нам спаць
недасягальныя рыбіны смачна плавалі
пад галоднымі вачыма
але ніхто не адважваўся
сказаць пра тое ўголас
бо баяліся наклікаць
белых мядзведзяў, якіх мы бачылі
кожны дзень і не па адным;
нам заставалася толькі
моўчкі спаць з адкрытымі вачыма,
што мы і рабілі
увесь палярны дзень

***хвалі

хвалі мора, такія ж неспакойныя,
як твае валасы
мкнуць і мкнуць да берагу,

каб лашчыць мае ногі,
як твае валасы лашчаць мой твар
сваім ветрам

а мне холадна, холадна:
нагам ад хваляў
твару ад валасоў:
дрыжкі ідуць па целе
я выходжу на бераг –
сухі пясок ліпне да ног...

ікрынкі пяску я прынясу ў наш ложкак:
валасы твае будуць хвалямі
ляжаць на падушцы
фотаздымкам мора –
мне на памяць

***ноч?

гараць пальцы, як свечкі –
усе дзесяць
а ноч ад таго (навакол) толькі цямней
гарыць цела, як слуп
а ноч робіцца яшчэ чарнейшай:
нават зорак не стала відаць

мне кажуць: не варта гарэць –
ранак прыйдзе і без твайго агню
мяне пераконваюць: не трэба згараць –
ноч сабою ты не асветліш
і дзень не наблізіш тым
мяне змушаюць: скарыся прыродзе,
яна мудрая:
каб не было ночы,
ці ведалі б мы,
што такое дзень?

я здагадваюся: ніхто не любіць ноч
я разумею: ноччу трэба спаць
я падазраю: на маё жыццё выпала ноч

але я не хачу!!! –

жыць і памерці ноччу

***медзь

пяць капеек у потным кулачку
пахнуць прагоркласцю медзі
і хуткім «кіном»
сёння ў клубе –
«Фантамас».

*

тры капейкі ў потным кулачку
пахнуць прахалодаю медзі
і смачнай «газіроўкай»
на рагу Савецкай
ды Леніна.

*

адна капейка ў потным кулачку
пахне таемнасцю медзі
і апошняй надзеяй –
гульня ў «чыку»
на сцежцы ў жыцце.

*

пах медзі ў пустым кулаку
успамін пра дзяцінства
і маленькія шчасцейкі,
якія я тады
яшчэ ўмеў бачыць.

2006

Змест

Гісторыя аднаго інтэрв'ю
для часопіса, які будзе. Абавязкова будзе. 3

Фрэскі-1. 10

Рой.	10
Адзінота.	13
Флі-бус.	15
С-с-с-о-о-о-н-н-н.	18
Ударчык.	19
Сямён	23
Пралёт.	26
Пахаваньне вёскі.	30
Сустрэча.	34
Карчмапрыдарозе.	40
Аднавокі.	50
Фікус.	58
Дзяды.	60
Прас.	62
Аднаразовасьць.	63
Ногі.	65
Адчай.	68
Часопіс.	70
Фата-маргана.	72
Вучуся.	74
Цэлае цела.	76
77-05.	77
Героі.	78
«Мішэнь».	80
Стома.	82
Ліставальнік.	83
Маўчаньне.	85
Каб жыць.	86

Радасыць.	88
Таямніца.	91
Зьверык.	93
Гэтаняшчасыце?.	95
Мінус.	97
Поле.	98

Фрэскі-2. 101

Сябра згадаць.	101
Пас аддаць.	105
Сябе ўбачыць.	108
І не спрацаца.	112
Мост пабудаваць.	115
Кватэру памяняць.	117
Жывога пабачыць.	121
Чужому спагадаць.	123
Дрэвам жыць.	126
Вопыт набыць.	128
Стому адчуць.	131
Каханым быць.	135
Вогнішча раскласьці.	137
Сьцюжаю згінучь.	139
Досьвед займець.	143
Кайф злавіць.	148
Голас пакінуць.	153
Хохлікаў пакрыўдзіць.	157
Ад жыцьця прагнуцца.	161
Сына сустрэць.	164
Лётчыкам нарадзіцца	167
Старасыць зьведаць.	168

Фрэскі-3. 171

"Бандыт".	171
"Калабаранты".	176
"Кветачкі".	182
"Парадак".	184
"Захад".	186
"Спадчына".	188
"Кропкі".	190
"Віно".	191
"Ідэал".	192
"Д'ябал".	193

"Стогн".	196
"Не...".	197
"Крыўда".	198
"Ветэран".	199
"Цемра".	204
"Лірнік".	206
"Разьвіт".	212
"Вольнасыць".	215
"Габрэй.	217

Фрэскі-4. 222

***бабілон.	222
***шчыраваць.	223
***Бычкі.	223
***Ешуа.	224
***адказ.	225
***прысна.	226
***паляваньне.	226
***вузельчыкі.	227
***кола за колам.	227
***бульба цьвіце.	228
***топас.	228
***вырай.	228
***вада.	229
***не сталасць.	230
***жыта ад жыць.	231
***су-....	231
***жыццё.	232
***грэх.	232
***страхі: цень-сабака-вуж.	233
***пастух.	236
***Лета.	236
***верш.	237
***анг....	237
***глыбока.	238
***наслухай, брат.	238
***дома.	239
***малако.	240
***але.	240
***помста.	241
***маркота.	242
***бо.	243

***музыка.	243
***лебенсраум.	244
***вароты.	245
***любоў.	246
***сьвідзі	246
***суніцы.	247
***скульпт.	247
***”...усё астатняе ад лукавага...”	248
***мора.	249
***спаць.	249
***хвалі.	249
***ноч?	250
***медзь.	251

Літаратурна-мастацкае выданьне

Барыс Пятровіч

Жыць не страшна

Фрэскі-1,2,3,4.

Рэдактар *Леанід Дранько-Майсюк*

Мастак *Генадзь Мацур*

Вёрстка *Людміла Фомчанка*

Адказны за выпуск *Уладзіслаў Сілянок*

*У афармленні вокладкі
выкарыстаны фрагмент трыттыху
Іероніма Босха "Сад насалодаў".*

Здадзена ў набор 20.03.2008 г. Падпісана да друку 17.04.2008 г.

Фармат 84x108^{1/2}. Папера афсетная. Друк афсетны.

Аб'ём — ул.-выд. арк. Наклад 500 асобнікаў.

Заказ №

Выдавецтва "Медысонт".

Надрукавана ў друкарні СТАА "Медысонт",

ліцэнзія №02330/0056748 ад 22.01.04.

220004, Менск, вул. Ціміразева, 9.